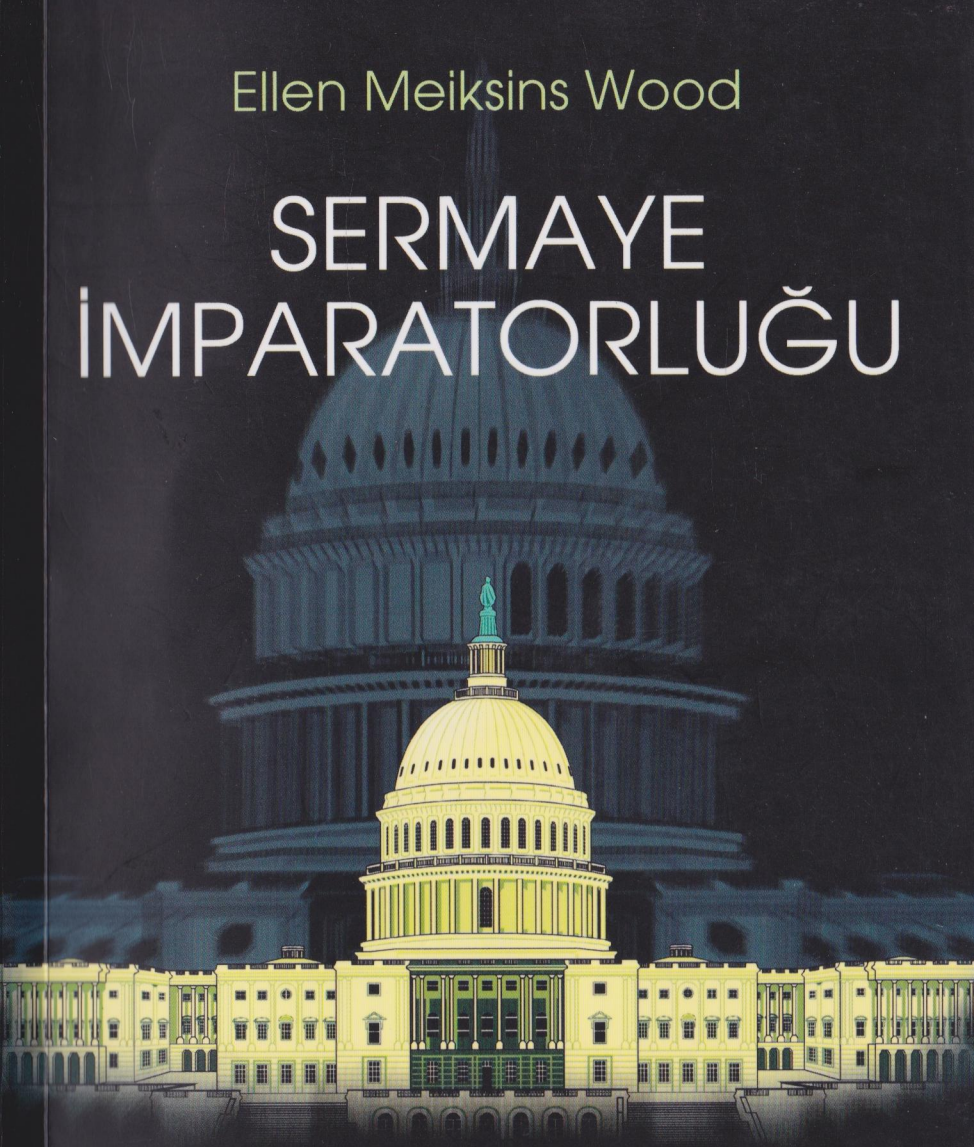
Ellen Meiksins Wood

SERMAYE İMPARATORLUĞU

İngilizceden Çeviren: **Sami Oğuz**

epos

Ellen Meiksins Wood; York Üniversitesi'nde (Toronto) Siyaset Bilimi Profesörüdür. *Monthly Review* adlı derginin editörleri arasında yer aldı.

Wood'un, 1985 yılında yayınlanan ve önemini hâlâ koruyan "Sınıftan Kaçış" adlı çalışması, hem Marksizme ilişkin inancın hem de Marksizmin savunulmasına ayrılmıştır.

Wood'un "*Kapitalizmin Kökeni: geniş bir bakış*" (The Origin of Capitalism: a longer view; *Monthly Review Press*–1999, *Verso*–2002) adlı çalışması yayınevimiz tarafından 2003 yılında yayımlandı.

Kitaplarından bazıları şunlardır. *Democracy Against Capitalism* (Kapitalizme Karşı Demokrasi), Verso'dan çıkan ve Deutzscher Ödülü alan *The Retreat from Class* (Sınıftan Kaçış, Ayrıç Yay.–1992), *Peasant-Citizen and Slave* (Köylü-Yurttaş ve Köle) ve *The Pristine Culture of Capitalism* (Eski Kapitalizm Kültürü).

epos

EPOS YAYINLARI – 29
Bilim-Felsefe-Politika Kitapları – 22

Ellen Meiksins Wood
SERMAYE İMPARATORLUĞU

İngilizceden Çeviren
Sami Oğuz

Yayına Hazırlayan:
M. Serdar Kayaoğlu

Kitabın Orijinal Adı:
Empire of Capital
©Verso, 2003
©Epos Yayınları, 2003

Düzelti:
Gültekin Koçuşağı

Kapak Tasarımı:
Memik Kayaoğlu

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık:
Sevda Öztekin

Baskı ve Cilt:
Başak Matbaası (0.312) 384 27 61

Birinci Baskı: Şubat 2006
1000 adet
ISBN: 975-6790-39-3

EPOS YAYINLARI
GMK Bulvarı 60/20 (06570) Maltepe-Ankara, Tel.Fax: (0.312) 232 14 70 - 229 98 21

Ellen Meiksins Wood

SERMAYE İMPARATORLUĞU

İngilizceden Çeviren
Sami Oğuz

epos

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR/ 7

ÖNSÖZ/ 9

GİRİŞ/ 13

1. Ekonomik Gücün Ayrılması 21

2. Mülkiyet İmparatorluğu 38

3. Ticaret İmparatorluğu 58

4. Yeni Bir İmparatorluk Türü 89

5. Ekonomik Kuralların Deniz Aşırı Bölgelere Yayılması 105

6. Kapitalist Kuralların Uluslararasılaştırılması 135

7. 'Artı emperyalizm', Sonsuz Savaş 161

Teşekkürler

Yıllardır birinci sınıf kalitede master ve doktora öğrencilerim olması konusunda olağanüstü şanslıyım; onların çalışmaları bana ilham verdi ve çalışmalarını bitirdikten sonra da onlarla uzun yıllar arkadaşlığım devam etti. Bunlardan biri George Comninel'dir. 1978'de Neal Wood ve benim Toronto'da York Üniversitesi'nde verdiğimiz Tarihsel Perspektiften Devletin Teori ve Pratiği seminerine kayıt olduğu ândan itibaren bir sohbeti sürdürüyoruz. George şimdi York'ta bu dersi veriyor. Ona bu kitap üzerine yaptığı yorumlar, kavrama yeteneği, hiçbir zaman esirgemediği teşviki ve sınırsız cömertliği nedeniyle özel bir teşekkür borçluyum.

Devlet dersinin eski öğrencilerinden Frances Abele, daha önce de sık sık yaptığı gibi, bu kitap hakkında kendisi için karakteristik olan, açık ve yararlı önerilerde bulundu.

Verso'da Sebastian Budgen tipik eleştirel bakışından yararlanmamı sağlarken, Elizabeth Dore ve Aijaz Ahmad, beni gaflardan korumak için, benden daha iyi bildikleri konulardaki bölümleri okudular. Elbette bu kitapla ilgili daha önceki makalelerim üzerindeki yorumlarından dolayı Terry Byres, Peter Gowan ve Alfredo Saad-Filho'ya teşekkür ediyorum. Ayrıca Verso'dan Tim Clark'a hem editörlüğü hem de kitabın bütün yayın sürecindeki yönlendirmesinden dolayı minnettarım. Ve elbette her zaman olduğu gibi bitip tükenmeyen desteği için Neal'e minnettarım.

Her zaman olduğu gibi, benim hatalarım veya eksiklerimden yukarıdaki kişiler sorumlu tutulamazlar.

ÖNSÖZ

Bu kitap baskıya girerken, dünya ABD'nin Irak'a karşı başlatma tehdidinde bulunduğu savaşı gerçekten başlatıp başlatmayacağını öğrenmeyi bekliyordu. Söylemi her zamanki gibi kavgacı olan ABD yönetiminin bölgede askerî yığınağı devam ediyor. Halk desteğini her geçen gün yitiren Bush yönetiminin, felâket olma potansiyeli taşıyan bir maceraya girmesine engel olacak – Irak'ta bir darbe ya da Saddam Hüseyin'in kendi isteğiyle iktidarı terk etmesi gibi – zevahiri kurtaracak gelişmelerin yaşanmasını umuyor olması veya görünenin aksine Beyaz Saray'ın BM denetimlerinin neden olduğu gecikmeleri memnunlukla karşılıyor olması mümkündür.

Ancak bu ürkütücü dönemin sonucu ne olursa olsun, Bush yönetiminin, ister düşmanlardan ister dostlardan gelsin herhangi bir muhtemel tehdit ve düşmanlığı önlemek için tasarlanmış, ezici bir askerî üstünlüğü öne çıkaran ve her türlü algılanabilir, veya algılanamaz, tehdide karşı tek yanlı bir 'önleyici savunma' üzerinde ısrar eden açıkça ifade edilmiş politikası, bizi en kötüsünü beklemeye yöneltiyor.

Bush Doktrini 2002 Eylül'ünde açıkça ilân edilmesinden sonra, liberal muhalifleri tarafından ABD dış politikasının II. Dünya Savaşı'ndan bu yana devam eden genel eğiliminden tipik ve keskin bir kopuş olarak değerlendirildi. ABD'nin açıkça ilân ettiği önleyici saldırı politikasının, Soğuk Savaş boyunca ve sonrasında benimsediğini duyurduğu şekildeki bir önleme ve en kötü durumda bir misilleme politikasından farklı bir şey olduğu ve Bush reji-

minin eğilimlerinin de ABD'nin tek yanlılığını hiç şüphesiz yeni aşırı uçlara taşıdığı kesinlikle doğrudur. Hattâ, Cheney-Rumsfeld-Wolfowitz-Perle eksenini, – yönetimin önde gelenlerinin petrolle çok yakın ve kişisel olarak ilgilenmeleri hakkında konuşmayı bir kenara bırakırsak – ana ABD politikasına yabancı açıkça uğursuz bir aşırıcılığı temsil ettiğini savunmak da mümkündür.

Sırf eski emperyalizm biçiminin böyle yenilmez bir ekonomik ve askerî güç için çok riskli ve pahalı ve hattâ gereksiz olması nedeniyle, özellikle Orta Doğu'da olmak üzere Bush politikasını, ABD'nin geleneksel olarak sakınmayı tercih ettiği bir direkt sömürgeci imparatorluğun yaklaşmakta oluşu olarak yorumlamak da anlamsız olmayabilir. Kapitalist emperyalizm, her şeyden önce, yapabildiği her yerde ekonomik hegemonyasını doğrudan politik egemenlik kurmadan uygulamaya çalışır; ve Bush rejimi belki de bu pratik kuralı ihlâl etmeye kendinden önceki rejimlerden daha yakındır.

Ancak Bush Doktrini'ni ABD dış politikasının seyrinde anormal bir tarihsel sapma olarak görsek, hattâ ABD'nin bundan önceki bütün askerî müdahalelerini göz ardı etsek ve hattâ önceki yönetimlerin 'liberal emperyalizmin' ilkelerini en son sınırlarına ve ötesine kadar zorlama biçimlerini görmezden gelsek bile, Bush olgusu, her ne kadar aşırı ve nihayetinde kendi kendisini yenilgiye uğratacak bir şey olsa da, en azından II. Dünya Savaşı'ndan bu yana ABD dış politikasına içrek olan mantığın bir uzantısından başka bir şey olarak anlaşılamaz. Ve bu dış politika, kapitalizmin ekonomik ve siyasî/askerî güçler arasında karmaşık ve çelişkili ilişkilere sahip olan daha genel mantığından soyutlandığında hiçbir anlam ifade etmez.

Bu kitap hem şu ânki duruma siyasî bir cevap hem de genel olarak kapitalist emperyalizm ve onu yönlendiren ve ortaya çıkışından bu yana onu diğer emperyalist biçimlerden ayıran şey hakkında analitik/tarihsel bir araştırmadır. Bush yönetiminin per-

vasız politikasını sürdürdüğü günümüzde gördüğümüz şey, belki de özel bir delilik çeşididir; ama eğer öyleyse, bu delilik, sadece ABD tarihinin son 50 yıllık tarihinde değil, aynı zamanda kapitalizmin sistemik mantığında da sağlam kökleri bulunan bir deliliktir.

Ellen Meiksins Wood
Londra, Ocak 2003

GİRİŞ

ABD 'emperyalizmi'nden bahseden herhangi birisine, büyük ihtimalle ABD'nin dünyanın hiçbir yerinde tek bir ülkeyi dahi doğrudan işgâl altında tutmadığı ve yönetmediği şeklinde itiraz edilecektir.

Ve aslında, 'yeni' emperyalizmi tanımlama konusundaki zorluk da budur. Bugün hâlâ az sayıda küçük sömürge bölgeler varlığını sürdürse bile, ne ABD ne de öteki büyük Batılı güçler geniş bağımlı bölgelerin doğrudan yönetimi anlamına gelen sömürgeci imparatorluklar değildirler. Hiç kuşku yok ki, emperyal gücün kendi yönetimini emperyal askerî güç tarafından iktidarda tutulan kukla rejimler aracılığıyla uyguladığını söylemek, ABD'nin yaklaşık 140 ülkedeki askerî varlığına rağmen mümkün değildir. Ne de bu bakımdan, bir zamanlar üstün güçleri ya da daha gelişkin donanma teknolojileri sayesinde ticaret yollarını kontrol ettikleri için hüküm süren ticarî imparatorluklar gibi bir şeyden söz edilebilir.

Bir zamanlar sömürgeci emperyal güçlerin sadece sömürgeci yönetimleri değil, ekonomik sömürüleri de hayli şeffaf bir işti. Güney Amerika'daki İspanyolları veya daha sonra Kongo'da Belçikalıları gözlemleyen biri, kölenin servetinin efendiye aktarılma yollarını anlamakta güçlük çekmezdi. Bu bakımdan, geleneksel emperyalizmin belirli ülkeiçi sınıf ilişkileriyle benzer yönleri çoktu. Tıpkı feodal lordların emek hizmetlerine ve kiralarına elkoydukları köylüler veya mutlak devlet ile vergilerini aldığı köylüler arasındaki ilişkilerde belirsiz bir şey olmadığı gibi, sömürgeci efendiler ile köleleri arasındaki ilişki de gayet açıktı: Biri soykırıma kadar giden ve soykırımı da içeren bir güç kullanıyor

ve kullanılan güç diğerlerini servetlerinden yoksun kalmak zorunda bırakıyordu.

Modern kapitalizmde, sermaye ve emek arasında cereyan eden sınıf ilişkilerini anlamak çok daha zordur. İşte burada, doğrudan bir artı(k) emek transferi yoktur. İşçiler, işverenlere ne kira, ne vergi ve ne de koruma parası öderler. İşçilerin kendilerine ayırdıkları ile sermayeye teslim etmek zorunda kaldıkları şeyi belirleyebilmenin belirgin ve açık bir yolu yoktur. Aslında işveren, işçilerden kira almaktansa, onlara bir ücret biçiminde ödeme yapar ve bu ödeme işçinin yerine getirdiği bütün çalışmanın karşılığı olarak görünür: Örneğin sekiz saatlik çalışma için sekiz saatlik ödeme. İşçilerin karşılığını alamadıkları emekle sermayenin zenginliğini nasıl yarattıklarını veya başka türlü söylersek, sermayenin işçilerin emeğinden, işçilerin karşılık olarak bir ücret biçiminde aldıkları şeyden daha fazla olarak, kâr biçiminde bir faydayı nasıl sağladığını ortaya çıkarmak çok kolay değildir. Mantıklı herhangi bir insan için işçilerden kapitalistlere net bir artı(k) emek transferi gerçekleşmeden sermaye birikiminin olmayacağı açıkça belirli bir şey olabilir, ama bunun nasıl gerçekleştiği daha az açıktır. Marksist artı değer teorisinin, bu transferin gerçekleşme biçimi hakkındaki değerlendirmesi ikna edicidir; ama oldukça basit bir ticarî işlem olması gereken bir şeyi açıklamak için böyle karmaşık bir teoriye ihtiyaç duyulması, aynı zamanda sermaye ve emek arasındaki ilişkinin müphemliğinin de bir göstergesidir. Bir köylüden alınan kiraların veya vergilerin, – burada köylünün ürettiğinin bir kısmının, ister aynî mal, ister emek hizmeti veya para şeklinde olsun, toprak ağalarına ve devlete ödeme yapmak için kullanıldığı açıktır – böyle bir karmaşık teorileştirmeye ihtiyacı yoktur.

Daha özel olarak, sermayenin emek üzerinde uyguladığı doğrudan zorlayıcı gücün yokluğunda, işçiyi artı(k) emeğinden vazgeçmeye neyin *zorlayacağı* ilk bakışta açık değildir. İşçileri emek

güçlerini bir ücret karşılığında satmaya zorlayan saf ekonomik zor, kapitalist olmayan toplumlarda toprak ağaları ve devletlerin doğrudan üreticilerden kira, vergi veya koruma parası almasını sağlayan dolaysız politik veya askerî güçten çok farklıdır. Elbette, bir ücret karşılığında emek gücünü satmak, varlığını idame ettirme araçlarını elde etmenin hattâ çalışma araçlarını elde etmenin tek yolu olduğunda, mülksüz işçinin manevra alanı çok azdır. Ama bu zorlama *gayri şahsidir* (kişisel değildir –*ç.n*); ve burada işleyen veya öyle görünen herhangi bir zor, insan tarafından değil pazar tarafından dayatılır. Kapitalistler ve işçiler arasında kabul edilen tek resmî ilişki – örneğin feodal lord ve serf arasında kabul edilen hukukî ilişkinin tam aksine – yasal olarak özgür ve eşit bireyler arasındaki bir ilişki iken, yüzeysel olarak hâlâ bir tercih meselesi gibi görünür.

Burası tabii ki, değer teorisinin veya emeğin sermaye tarafından sömürülmesini temsil eden artı(k) emeğin ölçülmesinin karmaşık detaylarına dalmanın yeri değil. Mesele basitçe şudur: İşçi ile kapitalist arasında cereyan edenin aslında bir sömürü ilişkisi olduğunu kabul etsek de etmesek de, açıkça şeffaf olmayan bu ilişki, yani kapitalistin haklı ya da haksız olarak emeğin ürettiklerine elkoyma araçları, tam da doğası gereği gözlerden saklanmıştır.

Burada sözü edilen nedenlerin pek çoğunun aynı şekilde kapitalist emperyalizmin doğası için de geçerli olduğu söylenebilir. Fakat zenginliğin zayıf uluslardan güçlü uluslara doğru aktığı bugünkü transferin varlığının tespit edilmesi önceki sömürgeci imparatorluklar dönemine göre daha zordur. Ama acı verecek kadar açık olan böyle bir transferin gerçekliği, emek ve sermaye arasındaki ilişkiden daha az belirsiz değildir ve bu belirsizlik böyle bir şeyi reddetmek için de büyük bir imkân sağlamaktadır. Burada, yine, tipik bir zorlama ilişkisi yoktur. Hattâ zorlama büyük bir olasılıkla 'ekonomik'tir, çünkü (doğrudan) efendiler tarafından

değil, pazar tarafından uygulanır. Burada, yine, resmen tanınan tek ilişki yasal olarak özgür ve eşit varlıklar, örneğin alıcılar ve satıcılar, (borç –*ç.n.*) verenler ve alanlar veya hattâ dış görünüş olarak egemen devletler arasındaki ilişkidir.

Sınıf egemenliğini veya emperyalizmi özel olarak *kapitalist*-leştiren şey, doğrudan 'ekonomi-dışı' – siyasî, askerî ve hukukî – zordan farklı olarak ekonomik olanın belirleyiciliğidir. Ama bu, kesinlikle kapitalist emperyalizmin ekonomi-dışı zor olmadan işleyebileceği anlamına gelmez. İlk olarak, kapitalizm zora dayalı sömürgeciliğin daha geleneksel biçimlerini kesinlikle dışlamaz. Aksine, ve söylemeye bile gerek yok ki, kapitalizmin tarihi, çok uzun ve kanlı bir fetih ve sömürgeci baskının tarihidir; ve her durumda, eski doğrudan yönetim biçimlerinin yerini alabilecek güçteki ekonomik kuralların gelişmesi çok uzun zaman almış ve meyvesini ancak yirminci yüzyılda vermiştir. Ama daha özel olarak, kapitalist emperyalizm en olgun biçiminde bile ekonomi-dışı desteğe ihtiyaç duyar. Ekonomi-dışı zor, açıkça, ekonomik zorun devamı için gereklidir.

Buradaki güçlük, ekonomi-dışı zorun rolünün kapitalist sınıf egemenliğinde olduğu gibi kapitalist emperyalizmde de belirsiz (mat – *ç.n.*) olmasıdır; çünkü, genel olarak ekonomi-dışı zor, sermaye ve emek arasındaki veya emperyal devlet ile bağımlı devletler arasındaki ilişkilere doğrudan müdahale ederek değil, ama daha dolaylı olarak, ekonomik zorlamalar (baskılar– *ç.n.*) sistemini, mülkiyet (ve mülkiyetsizlik) sistemini ve de pazarların çalışmasını devam ettirerek işler. Sınıflar arasındaki mücadelede bile – polisin grevcileri tutuklamasında olduğu gibi – dolaysız zor uygulandığında, bu tutumun doğası, muhtemelen baskıcı gücün görünüşteki tarafsızlığı ile belirsizleştirilecektir. Polis özellikle genel oy ve görece iyi yerleşmiş yurttaşlık haklarının işlediği liberal demokrasilerde sermaye tarafından istihdam edilmez, ilkesel olarak bütün vatandaşlara ait olduğu kabul edilen devleti temsil

eder. Aynı biçimde, bugünkü güçlü devletlerin zayıf devletlere karşı başlatmış olduğu askerî harekâtlarda da, güç uygulayanın emperyal çıkarları uğruna değil, ama tarafsız olarak, bir 'uluslararası topluluğun' çıkarına hareket ettiğini kabul etmemiz istenir.

Meselenin böyle sorgulanması, yerel veya uluslararası polis hareketinin asla egemen sınıf veya emperyal gücün çıkarına çalışmaktan başka bir şey yapamayacağının ifade edilmesi demek değildir. Sorun basitçe, kapitalizmdeki polisin hareketindeki amaçların, feodal lordların zorlayıcı güçlerini kendi köylülerine karşı kullanış biçimiyle veya eski emperyal devletlerin toprak fethetmek, sömürgeler kurmak ve bağımlı halklara kendi yönetimlerini empoze etmek için açıkça harekete geçtiklerindeki gibi şeffaf olmamasıdır.

'Yeni emperyalizmi' anlamak için – aslında emperyalizmin hâlâ varolup varolmadığını belirlemek için – kapitalist iktidarın özgünlükleri ile kapitalizmde ekonomik ve ekonomi-dışı güç arasındaki ilişkinin yapısını anlamamız gerekiyor. Aşağıdaki satırlarda, kapitalizmin ekonomik güçle ekonomi-dışı gücü birbirinden ayırma konusunda benzersiz olan kapasitesinin başka şeylerin yanı sıra, sermayenin ekonomik gücünün herhangi bir mevcut veya düşünülebilir olan siyasî ve askerî güç kavrayışının çok daha ötesine erişebileceği anlamına geldiğini ileri süreceğim. Aynı zamanda, sermayenin ekonomi-dışı güçlerin desteği olmadan varolamayacak olan ekonomik gücü; ekonomi-dışı güç desteğini tıpkı önceden olduğu gibi bugün de asıl olarak devletten almaktadır.

Buradaki argüman 'küreselleşme' koşullarında sermayenin gücünün devlet kontrolünden kurtulduğu ve ülke devletini giderek artan oranda anlamsız bir şey haline getirdiği değildir. Aksine benim argümanım, devletin, hattâ veya özellikle küresel biçimi içinde bile sermayeye, eskiden hiç olmadığı kadar gerektiğidir. Küreselleşmenin siyasal biçimi küresel bir devlet değil, birçok devletten oluşan küresel bir sistemdir ve yeni emperyalizm

kendi özel biçimini sermayenin yayılmacı ekonomik gücü ve onu yaşatan ekonomi-dışı gücün daha sınırlı etki alanı arasındaki karmaşık ve çelişkili ilişkiden alır.

Giderek artan oranda devletsiz bir dünyada – veya en azından giderek artan oranda anlamsız hale gelen devletin yeni türden bir küresel 'egemenliğin' boyunduruğu altına girdiği bir dünyada – yaşıyor olduğumuz inancı, sadece geleneksel küreselleşme teorilerinin mitolojisine ait değildir. Philip Bobbitt'in *Aşil'in Kalkanı* (The Shield of Achilles) kitabı gibi moda bir kitap, devletin bu biçimiyle ölmediği şeklindeki bütün iddialarına rağmen, ülkesel ulus devletin yerini, özünde sınırları olmayan bir devlet olan 'pazar devleti'nin aldığında ısrar eder. Bu, aynı zamanda, Michael Hardt ve Antonio Negri'nin *İmparatorluk** gibi görünüşte radikal ve put kırıcı kitaplarının da merkezî varsayımıdır. Bu kitapta, ulus devletin yerini, her yerde ve hiçbir yerde olan bir devletsiz 'egemenlik' biçimine terk etmekte olduğu ileri sürülüyor. Kitabımın karşıt varsayımı şudur: Bu tür görüşler, sadece bugünün küresel düzeninde gerçekten hayatî olan bir şeyi gözden kaçırmakla kalmıyorlar, aynı zamanda bizi kapitalist imparatorluğa karşı direnişte de güçsüz bırakıyorlar.

Bu kitap bir emperyalizm tarihi değildir. Argümanlarının çoğu her ne kadar tarihsel olsa da, imparatorluğun tarihine bu kısa yolculukların amacı, diğer emperyal biçimlerin farklı biçimleri ile karşılaştırarak kapitalist emperyalizmin özgünlüğünü açığa çıkarmaktır. İnka, Portekiz, Osmanlı ve Moğol imparatorlukları gibi bazı büyük Avrupa ve Avrupa dışı örneklere hiç dokunmayacağız, ya da şöyle geçerken dokunacağız. Tarihsel bölümler, genel olarak kapitalizme bağlanan – özel mülkiyetin egemenliği veya ticaretin merkeziliği gibi – şu ya da bu nitelikle göze çarpan birkaç önemli örnek üzerinde yoğunlaşacak ve bu örneklerin bile kapitalist

* Türkçesi için bkz.: Michael Hardt ve Antonio Negri, *İmparatorluk*, Çev.: A. Yılmaz, Ayrıntı Yay.

imparatorluktan farklılaştığı hayatî biçimleri öne çıkarmayı amaçlayacaktır. Kitap, kapitalist emperyalizmin kapsamlı bir tarihi olma iddiasında da değildir. Hiç şüphesiz okuyucunun aklına değinilebilecek ve belki de değinilmesi gereken örnekler gelebilir veya şimdiki mevcut biçiminde olgunlaşmadan önce ABD emperyalizminin yeterince tartışılmadığı itirazında bulunabilir. Ama kitabın temel amacı, toplu bir tarihsel hikâye anlatmak değildir. Benim amacım daha çok kapitalist emperyalizmin özünü tanımlamak, en iyi durumda, onun bugün nasıl işlediğini anlamaktır.

Birinci bölümde, çok geniş çizgilerle kapitalizmde ekonomik ve siyasal güç arasındaki ilişkiler ve bunun kapitalist ekonomi ile ülke devleti arasındaki ilişki bakımından etkilerinin ne olacağını kısaca anlatarak, yine sermayenin ekonomik gücünün kendisini ekonomi-dışı güçten nasıl ayırdığını kısaca özetleyeceğim. 2. ve 3. Bölümde bürokratik merkezî devletin emperyal egemenliği (Çin'de olduğu gibi) ve 'ticaret imparatorluğu' (hiç şüphesiz Müslüman İmparatorluğu, Venedik ve Hollanda) karşısında benim 'mülkiyet imparatorluğu' dediğim (Roma ve İspanyol) şeyin örneğini vermek için kapitalist olmayan birkaç imparatorluğu ele alacağım.

Geriye kalan bölümlerde, İngiltere'nin İrlanda'yı egemenliği altına almasından İngiliz egemenliğinin deniz ötesine Amerika'ya yayılmasına ve Hindistan'daki 'ikinci' Britanya İmparatorluğu'ndan bugünün ABD-egemenliğindeki 'küreselleşme'sine kadar kapitalist emperyalizmin gelişmesi ve kapitalizmin ekonomik kurallarının yayılmasını ele alacağım. Son bölümde, yeni emperyalizmde askerî gücün rolü ve küreselleşmiş bir ekonominin çok devletli bir sistem tarafından sürdürüldüğü bir sistemin çelişkileri inceleniyor. Bu sistemde ekonomi-dışı zor olarak askerî güç, savaş teori ve pratiğinde yeni biçimler kazanarak, emperyalizm için tamamen yeni biçimlerde zorunlu hale geliyor.

1

EKONOMİK GÜCÜN AYRILMASI

Yeni emperyalizm, kapitalizmin bir ürünü olduğu için mevcut şeklini almıştır.[1] Kapitalizm, bütün ekonomik aktörlerin – üreticiler ve üretilene elkoyanlar – en temel ihtiyaçları için pazara bağımlı oldukları bir sistemdir. Kapitalizm, özellikle kapitalistler ile ücretli emekçiler olmak üzere üreticiler ve mülk edinenler arasındaki sınıf ilişkilerinin de pazarın dolayımından geçtiği bir sistemdir. Bu durum, kapitalist olmayan toplumlardan kesin bir farklılık oluşturur. Tipik olarak kapitalist olmayan toplumlardaki sömürücüler doğrudan üreticilerden artı(k) emeği almak için zora dayanırlar ve başta özellikle toprak olmak üzere üretim araçları söz konusu olduğunda pazar-dışı erişime sahip olan doğrudan üreticiler pazar güçlerine karşı korunurlar. Kapitalizmde hem üreticilerin hem de mülk edinenlerin pazara bağımlı olması, bunların rekâbet, birikim ve emeğin verimliliğinin artırılması kurallarına (imperative) bağımlı oldukları anlamına gelir ve rekâbetçi üretimin varolmanın temel şartını oluşturduğu bütün sistem, bu kurallar tarafından yönetilir. Bunun sonucunda ve başka şeylerin yanısıra, ekonomik ve siyasî güç arasında, hem sınıf ilişkileri hem de em-

[1] Kısaca söylemek gerekirse, Marx işçilere emeklerinin ürünleri için değil, emek güçleri için ödeme yapıldığını açıklamıştır. Kapitalist, tipik olarak, belirlenmiş bir dönem için o emek gücünü satın almak amacıyla bir ücret öder ve böylece işçinin o dönemde ürettiği pazarda satılabilecek olan her şeyin kontrolünü kazanır. O zaman, amaç sermayenin emek gücüne ödediği ile emeğin ürünlerinden elde edebileceğinin arasındaki farkı maksimize etmektir.

peryal genişlemeyi etkileyen sonuçları olan özel bir ilişki ortaya çıkar.

Ekonomik ve Siyasî Güç

Kapitalist olmayan sınıflı toplumlarda iktidar merkezini tespit etmek genellikle zor değildir. Askerî ve siyasî gücün kaynağı bulunduğunda, genel olarak ekonomik gücün kaynağı da bulunmuş olur. Burada, egemen sınıfların ekonomik güçleri 'ekonomi-dışı' zora dayanır. Bu tür sınıflar, tipik olarak, kapitalist ücretli emekçilerin tersine, üretim araçlarının mülkiyetine ister mülk sahibi isterse kiracı olarak sahip olmaya devam eden köylülerin artı(k) emeğine el koymak için üstün zorlayıcı güçlerine, siyasî ve askerî güç ve ayrıcalıklarına dayanırlar. Kapitalizm bu bakımdan farklıdır ve tüm diğer sınıflı toplumlardan ayrılır. Kapitalistler – diyelim feodal lordların aksine – genel olarak işçilerini sömürmek için askerî zor güçleri veya siyasî gücün doğrudan kontrolüne ihtiyaç duymazlar; çünkü işçiler mülksüzdürler, üretim araçlarına doğrudan ulaşamazlar ve çalışmak ve yaşayabilmek için emek-güçlerini bir ücret karşılığında satmak zorundadırlar.

Elbette kapitalistler, ekonomik güçlerini ve mülkiyet üzerindeki egemenliklerini desteklemek ve toplumsal düzeni ve birikim için uygun koşulları sürdürmek amacıyla, nihai olarak devlet zoruna dayanırlar. Ama kapitalistlerin sömürücü güçleri ile devletin zor güçleri arasında az ya da çok açık bir işbölümü vardır. Kapitalist toplumlarda, kapitalist ekonomik gücü temelden tehdit etmeden genel oy hakkına dahi sahip olmak mümkündür; çünkü bu güç, siyasî haklar üzerindeki bir tekeli gerektirmez.

Hattâ, bir anlamda, sadece kapitalizmde ayrı bir 'ekonomik' alan vardır. Çünkü hem ekonomik güç, siyasî veya askerî güçten ayrıdır, hem de sadece kapitalizmde 'pazar'ın kendine has bir gücü vardır. Ve bu güç, ister kapitalist ister işçi olsun herkese, kişilere göre değişmeyen rekâbet, birikim ve kârı maksimize etme gi-

bi belirli sistemik zorunlulukları empoze eder. Pazara bağımlı olan bütün ekonomik aktörler, kişisel ihtiyaç ve istekleri ne olursa olsun ihtiyaç duydukları her şey için pazarın gereklerine uymak zorundadırlar.

Kapitalizmin tamamen 'ekonomik' olan sömürü tarzları – yaşamın giderek artan bir şekilde metalaşması, toplumsal ilişkilerin pazarın kişisellikten uzak 'yasaları' tarafından düzenlenmesi – biçimsel olarak siyasî düzeyden ayrı bir ekonomi yarattı. Madalyonun öteki yüzüyse, siyasî düzeyin de biçimsel olarak ayrı bir alan olarak varolmasıdır. Egemen devletler kapitalizm tarafından yaratılmadıysa da, kapitalizmin 'ekonomik' ve 'siyasal'ı, kendine özgü biçimde birbirinden ayırması, kapitalist olmayan toplumlarda mümkün olandan daha açık tanımlanmış ve daha tam ülkesel egemenlikler yaratmıştır. Bunun yanısıra, daha önce devlet idaresi veya cemaat düzenlemeleri alanında olan birçok toplumsal fonksiyon, şimdi ekonomiye ait hale geldi. Bu, elbette en çok üretim ve dağıtımın örgütlenmesi için geçerlidir. Ama toplumsal yaşam, artan biçimde ekonominin yasaları tarafından düzenlendiği için, ekonominin gerekleri, sadece mal ve hizmetlerin üretimi ve dağıtımı değil, kaynakların dağıtımı, emeğin kullanımı ve zamanın örgütlenmesi de dahil, yaşamın her yönünü biçimlendirir.

Öyleyse, kapitalist toplumlarda zor, üstün güç kullanılarak kişisel olarak ve doğrudan uygulanmakla kalmıyor, aynı zamanda pazarın zorlamaları yoluyla kişisel olmayan ve dolaylı bir şekilde de uygulanıyor. Egemen sınıf, devletin yardımı ile pazarın zorlamalarını kendi avantajına manipüle edebilir ve kesinlikle eder, ama bunların izini tek bir iktidar kaynağına kadar izlemek zordur.

Sermaye, devlet zorunun desteğine ihtiyaç duyarken, devletin gücü de sermaye tarafından sınırlanır; veya sınırlanıyor gibi görünür. Birçok toplumsal fonksiyon, siyasî kontrol veya cemaat meseleleri alanından çıkarılır ve sermayenin direkt kontrolüne sokulur veya pazarın kişisel olmayan yasalarına tâbi kılınır. Yüzeysel

olarak, bir ekonominin ortaya çıkışı aynı zamanda ayrı bir siyasî alanın varlığına işaret ediyor olsa da, bu alan insan yaşamının büyük kısmının yörüngesinden çıkarıldığı oranda gücünü kaybetmiş görünür. Elbette bu aynı zamanda, gündelik yaşamın artı ekonominin alanına giren birçok yönünün, demokratik sorumluluk alanı dışına çıkması anlamına da gelir.

Ekonomik gücün, doğrudan zordan ayrılmasının en önemli sonuçlarından biri, sermayenin ekonomik hegemonyasının doğrudan siyasî egemenliğin sınırlarının çok ötesine yayılabilir olmasıdır. Kapitalizmi bütün öteki toplumsal biçimlerden kesinlikle ayıran şey, kendi egemenliğini tümüyle ekonomik araçlarla genişletme yeteneğidir. Aslında sermayenin sürekli olarak kendi kendine büyümesi, bu benzersiz yeteneğe dayanır. Ve bu yetenek, sadece sermaye ve emek arasındaki sınıf ilişkilerinde değil, emperyal ve bağımlı ülkeler arasındaki ilişkilerde de geçerlidir.

Kapitalistlerin, kapitalist olmayan toplumlardaki egemen sınıfların aksine, emeğe, doğrudan siyasî yönetim veya hukukî ayrıcalıklar olmaksızın tamamen ekonomik araçlarla hâkim olma yeteneğine daha önce değinmiştik. Kapitalist olmayan sınıfların ekonomik gücü, yalnızca ekonomi-dışı güçleri, doğrudan siyasî, askerî veya hukukî güçlerinin büyüklüğü oranında genişleyebilir; ve sömürücü sınıfların birikimi, gerçekte ne kadar artık üretilirse üretilsin, onların ekonomi-dışı güçlerinin doğrudan üreticilerden alabileceği miktarla sınırlıdır. Kapitalist emperyalizm ile kapitalist olmayan emperyalizm arasında da benzer bir fark vardır. Eski sömürgeci imparatorluklar, topraklara ve bağımlı halklara 'ekonomi-dışı' zor araçlarıyla, askerî fetih yoluyla, sık sık da doğrudan yöneterek hükmettiler. Kapitalist emperyalizm ise yönetimini, borç silâhı da dahil olmak üzere pazar güçlerini manipule ederek, ekonomik araçlarla sürdürebilir.

Devlet bu tür bir egemenlik için hâlâ hayatîdir. Hangi yönlerden hayatî olduğunu aşağıda ele alacağız. Ama ekonomik ve siya-

sî egemenliğin birbirinden ayrılması, devlet ile ekonomik güç arasındaki ilişkiyi çok karmaşık hale getirir. Bu, başka şeylerin yanısıra, kaçınılmaz olarak, tahakküme direnişi ve sınıf mücadelesinin yürütülüşünü de etkilemiştir. Ekonomik ve siyasî alanların kapitalizm içindeki kendine özgü ilişkisi, sosyalist muhalefetin ilk zamanlarından bu yana kapitalizm karşıtı hareketler için daima sorun yaratmıştır. Örneğin modern devrimlerin gelişmiş kapitalist ülkelerde değil de, devletin doğrudan sömürüde önemli bir rol oynadığı ve açık bir hedef oluşturduğu toplumlarda gerçekleşmiş olması önemlidir. Kapitalizm olgun sanayileşmiş biçimine doğru geliştikçe, sınıf mücadelesinin giderek artan oranda işyerinde yoğunlaşması ve 'endüstriyel' ve 'siyasî' mücadelenin birbirinden giderek ayrılması gibi bir eğilim ortaya çıkar.

Yine de ulusal ekonomiler ile ulusal devletler arasında az ya da çok açık bir bağlantı olduğu sürece, sermaye iktidarına sadece işyerinde değil, devlet içindeki bir yoğunlaşma noktasında da açıkça karşı çıkma ihtimali vardı. En azından, en önemlisi işçi hareketi olmak üzere, örgütlü muhalefet güçleri, kapitalizmin en kötü etkilerini bir ölçüde hafifletecek önlemler alması için devlete baskı yapabilir. Ekonomik ve siyasî alanlar arasındaki işbölümü bağımlı sınıfların lehine bile işleyebilir, ve devlet içindeki sınıfsal güç dengesi de önemli ölçüde işçi sınıfı lehine değişebilirdi. Ve böylece devlet, kapitalist sistemin kısıtlamaları içinde kalsa bile, işçilerin çıkarları için daha olumlu bir şekilde çalışabilirdi. Hattâ bir zamanlar, devlet iktidarının ele geçirilmesinin daha eksiksiz bir toplumsal dönüşümü, kapitalizmin yerine sosyalizmin geçmesini mümkün kılabileceği dahi ümit edilmişti.

Ama bugün öyle görünüyor ki, bu olasılıkların en sınırlısı bile neredeyse yok gibi. İlk bakışta, günümüzün 'küreselleşmiş' ekonomisinde ekonomik gücün siyasî güçten ayrılması eskisinden daha büyük ve belki de çözülemez bir sorun gibi görünüyor. Ulusaşırı sermaye, ulus devletin sınırlarından kurtulmuş, sermayenin

gücü daha da yaygınlaşmış ve kapitalist gücün merkezini belirleme ve ona karşı çıkma sorunu, galiba daha da zorlaşmış gibi görünüyor. Bu merkez, her yerde ve hiçbir yerde gibi görünüyor.

Ama görünüş yanıltıcı olabilir. Bu kitabın merkezî temalarından biri, devletin, özellikle, günümüzün küresel kapitalizminde bile, kapitalist iktidarın hayatî bir yoğunlaşma noktası olmaya devam ettiği ve sermaye imparatorluğunun çok devletli bir sisteme dayandığıdır.

Ulus Devlet Çöküyor mu?

Gelin küresel kapitalizmin sadece küresel değil, ama her şeyden önce kapitalist olduğu için küresel kapitalizm olduğu varsayımından başlayalım. Küreselleşmeyle ilişkilendirdiğimiz sorunlar – toplumsal adaletsizlikler, zenginler ve yoksullar arasındaki büyüyen uçurum, 'demokrasideki eksiklikler', çevrenin tahribi ve benzerleri – sadece ekonomi 'küresel' olduğu için, veya küresel şirketler eşsiz derecede kötü oldukları ya da olağanüstü güçlü oldukları için varolmazlar. Bu sorunlar, ister ulusal olsun ister küresel, kapitalizm zorunlu olarak 'değişim değeri'ni 'kullanım değeri'nin önüne ve kârı insanların önüne koymayı gerektiren – rekâbet ilkesi, kârın maksimizasyonu ve birikim ilkesi gibi – belirli sistemik ilkeler tarafından yönetildiği için vardır. Hattâ bu zorlamalardan kaçmayı başaramayacak olan en iyi huylu veya 'sorumlu' şirket bile varlığını sürdürmek için pazarın yasalarına uymak zorundadır. Bu da, kaçınılmaz olarak, bütün israfçı ve yıkıcı sonuçları ile birlikte kârı, bütün diğer kaygıların önüne koymayı gerektirir. Bu zorlamalar ayrıca, sermayenin kendi-kendine sürekli büyümesini gerektirir. Ancak, her ne kadar küreselleşme bu ilkeleri şiddetlendirmişse de, bunların nedeni olmaktan çok sonucudur.

Bu sisteme özgü ilkeler, elbette belirli uluslararası şirketler aracılığıyla işleyebilir, ama bir yorumcunun dediği gibi, 'şirketler ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar, sadece kapitalistlerin araçları-

dır.... Sık sık şirketlerin, kapitalistlerin zenginliklerini organize etmelerinin özel bir aracı olmaktan çok, kendi başlarına birer güç olduğu varsayılır.'[2] Kapitalist zenginliğin herhangi bir özel örgütlenmesine, örneğin biyo-teknoloji devi Monsanto gibi bir şirkete bile meydan okumak, hattâ onu yıkmak mümkündür. Ama olayla ilgili kapitalistler, basitçe zenginliklerini yeniden yapılandırabilir, kârlarını başka bir biçim içinde yeniden elde ederler ve yıkıcı faaliyetlerine tekrar başlarlar – tıpkı, küreselleşme karşıtı kampanyalar ve tüketici boykotları içindeki en etkili kampanyalardan birinin Monsanto'nun varlığını tehdit eder gibi olmasından sonra, bu şirketin başka bir şirketle birleşerek (daha sonra bu şirketten ayrılıp tekrar bağımsız bir şirket haline geldi) yaptığı gibi.

Sorunun şu ya da bu şirket, şu ya da bu uluslararası kuruluş değil, fakat kapitalist sistemin kendisinde olduğunu kabul etsek bile, hiç şüphesiz, hâlâ kapitalist ilkelerin izini tanımlanabilir bir kaynağa kadar izleme sorunumuz devam eder. Bunun çözülmesi güç bir sorun olduğunu kimse inkâr edemez. Fakat en azından bundan böyle, sermayenin küresel faaliyet alanı tarafından ulusal devletin alanının çok uzağına konulmuş olan devletin, kapitalist iktidarın ana kaynaklarından biri, asıl direniş hedeflerinden biri veya potansiyel bir muhalefet aracı olup olmadığı konusunda sorular sorabileceğiz. Belki de tersi doğrudur ve küresel sermaye, herhangi bir emperyal gücün daha önce bağımlı olduğundan daha fazla ülkesel devlete dayanıyordur. İlk olarak ulus devletin yerel sermaye için geleneksel olarak yerine getirdiği temel fonksiyon-

[2] Philip Bobbitt, *The Shield of Achilles* (London: Alien Lane Penguin, 2002); Michael Hardt and Antonio Negri, *Empire* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2000). *İmparatorluk*'un merkezî varsayımı ve bunun direniş bakımından sonuçları dikkate alınırsa, bu kitabın kapitalizm karşıtı ve küreselleşme karşıtı olmaktan çok uzak ana akım basının beklenmedik köşelerinde böyle saygıyla anılması belki de şaşırtıcı değildir. Bu iddia benim şu makalemde ayrıntılı olarak geliştirilmiştir: A Manifesto for Global Capital?' G. Balakrishnan, ed., *Debating Empire* (London and New York: Verso, 2003) içinde.

ları düşünüp, bu fonksiyonların 'küresel' sermaye adına çalışan uluslararası örgütler tarafından üstlenilip üstlenilmediğini sorabiliriz.

Bir sınıfın öteki sınıfın artı(k) emeğine elkoyduğu bütün sınıflı toplumlarda, sınıf sömürüsünün bağlantılı olduğu, ama birbirinden ayrı da olan iki 'uğrağı' vardır: Artı(k) emeğe elkonulması ve bunu uygulayan zorlayıcı güç. Kapitalist olmayan toplumlarda, bunlar az ya da çok birleşik olma eğilimi gösterir. Kapitalizmde ekonomik ve siyasî alanların birbirinden ayrılması, bu iki uğrağın, fiilen özel girişimler (veya aynı ilkelere göre çalışan kamu girişimleri) ve devletin kamusal gücü arasında bölünmesi anlamına geliyordu. Elbette, her türlü kapitalist girişimin elinin altında, işçileri hizada ve işbaşında tutacak bir iç örgütlenme hiyerarşisinin yanısıra bir dizi disiplin mekanizması da vardır; ve kapitalistlerin elindeki en etkili yaptırım, işçinin üretim araçlarına ulaşmasını engelleme gücüdür, yani işçinin bir iş ve bir ücret sahibi olmasını engelleme, işçileri işten atma ya da işletmeyi tümden kapatma gücü. Ama sistemi bir bütün olarak yaşatan nihai yaptırım, doğrudan zorlayıcı güç kullanmak için gerekli yasal yetkiye, polise ve askerî güce sahip olan devlete aittir.

Kapitalizmdeki (kapitalist bir ekonomide kapitalist ilkelere göre çalışan kamu işletmelerinde bile) bu zorlayıcı güç, elkoyma fonksiyonlarından kendine özgü bir biçimde ayrıdır. Gördüğümüz gibi, bu feodal sistemdeki elkoymanın ve zorun birliğinin tersidir. Feodal sistemde (tıpkı kapitalist olmayan devletlerin, yönetici ve görevlilerinin özel zenginlik elde etmelerinin bir yolu olarak, doğrudan üreticilerin artı emeğine elkoymak için zorlayıcı gücünü kullanmasına benzer bir şekilde) toprak sahibinin zorlayıcı gücü – esas olarak, askerî gücü – aynı zamanda onun sömürü gücüdür. Dolayısıyla, kapitalist sınıf ile devlet arasındaki ilişki başından beri farklıydı ve bu ilişkide kapitalistler mülksüz işçileri sömürmek için kendi mülklerini kullanırken, toplumsal düzen sermayenin

her ân başvurabileceği bir uzaklıkta bulunan devlet tarafından sağlanır.

Kapitalizm doğası gereği, pazar 'yasalarının' toplumsal düzeni sürekli bozma tehdidinde bulunduğu anarşik bir sistemdir. Ancak kapitalizm, ihtiyaç duyduğu toplumsal düzenlemelere giderken, muhtemelen istikrar ve öngörülebilirliğe her türlü başka toplumsal biçimden daha çok ihtiyaç duyar. Ulus devlet, zorlayıcı güç tarafından desteklenen gelişmiş bir yasal ve kurumsal çerçeve sunduğu kapitalizme, mülkiyet ilişkilerini, karmaşık sözleşme araçlarını ve hassas malî işlemlerini sürdürmesi için gereken istikrar ve öngörülebilirliği de sağladı.

Bu kapitalizmin ilk günlerinden beri böyleydi. Geç ortaçağ ve erken modern dönem İngiltere'sinde hem üreticileri hem de (artığa – *ç.n.*) elkoyanları gitgide rekâbetçi bir pazarın ilkelerine uymaya zorlayan bir toplumsal mülkiyet ilişkileri sistemi ortaya çıktı. Toprak sahipleri, kiracılarına gittikçe artan bir şekilde geleneklerin yerine pazarın belirlediği kiralar uygulamaya başladı ve kiracılar da giderek artan oranda pazarda başarılı olmaya zorunlu hale geldiler. Kiracılar ve toprak sahipleri, kiracının artan verimlilik ve rekâbet gücüne bağımlı hale geldi. Toprağa pazar-dışında doğrudan erişebilmeleri nedeniyle, rekâbetçi baskıdan korunan köylülerin durumu, toprak sahiplerinin köylülerin artığına elkoymak için üstün güçlerine dayandıkları kapitalist-olmayan koşullarla tam bir zıtlık içindeydi. Pazar, kapitalist olmayan toplumlarda da kesinlikle vardır ve köylüler, kendi artık ürünlerini satmak ve kendilerinin üretmediği ürünleri satın almak için sık sık pazarlara girerler. Ama en temel yaşam ve yeniden üretim araçlarının elde edilmesinde pazara-bağımlı üreticiler ve elkoyucular için pazar, ne bir 'düzenleyici' olarak ne de bir zorunluluk olarak işler. Pazara bir tür bağımlılık yaratan İngiliz toplumsal mülkiyet ilişkileri, rekâbet koşullarında yaşayan kırsal nüfus arasında, başarılı olanlar ve başarısız olmaları nedeniyle topraklardan atılanların kutuplaşmasıyla sonuçlandı.

Bu süreç, yasal müdahaleler ve yasalar yoluyla mülkiyet haklarının pazara-bağımlı olmasına yardımcı olan devletin desteği olmadan neredeyse imkânsızdı. Daha başlangıcından itibaren, sadece mülkiyet sistemini değil, aynı zamanda mülksüzlük sistemini de yaratmak ve sürdürmek için devlete gerek vardı. Elbette mülksüzleştirme sürecini desteklemek ve kapitalist mülkiyetin özel olma niteliğini korumak için devlet gücüne gerek duyuluyordu. Ama aynı zamanda devlete, bir kere mülksüzleştirildikten sonra, artık üretim aracı mülkiyetine sahip olmayanların, sermayenin ihtiyaç duyduğu emek olarak kullanıma hazır olmalarının sağlanması için de gerek vardı. Burada hassas bir dengenin kurulması zorunluydu. Devlet, hem emek talebinde görülen kaçınılmaz döngüsel düşüşler boyunca ortaya çıkan 'rezerv işçi ordusu'nun varlığını devam ettirmek, hem de işsizlik dönemlerinde hayatlarını sürdürebilmek için çalışmaktan başka bir imkânı olmayan mülksüz nüfusun hayatta kalmasına yardım etmek zorundaydı. Öte yandan da, sermaye tarafından gerek duyulduğunda, mülksüzleri emek güçlerini satma zorunluluğundan kurtaracak kaçış yollarının kapalı tutulmasını dolayısıyla da sermaye için ücretli emek olmaktan başka bir çarelerinin kalmamasını garanti altına almak zorundaydı.

İngiliz Yoksulluk Yasaları'nın gösterdiği gibi, bu dengeleyici hareket kapitalizmin erken dönemlerinden bu yana devletin temel bir fonksiyonu idi. İngiltere on altıncı yüzyılda – kapitalist gelişmenin ilk yıllarında ve tam da eleştirmenler çitle(çevir)meyi temel bir toplumsal sorun olarak anmaya başladıklarında – doğrudan üreticilerin mülksüzleştirilmesi ve mülksüz ve 'efendisiz insan' nüfusunun artışı sonucunda ortaya çıkan ve toplumsal düzeni tehdit eden açık tehlikeye cevap olarak, ulusal ve devletçe-düzenlenen ilk sistematik 'refah' programını oluşturdu. Bu sorunla baş edebilmenin gereği olarak bundan sonraki tarihi boyunca daima kapitalist işverenlerin ihtiyaçlarıyla dengelenmek durumunda olan Yoksulluk Yasaları, artan endüstriyel gelişimi nedeniyle ha-

reketli bir emek gücüne ihtiyaç duyan Britanya'nın 1834 tarihli ünlü Yoksulluk Yasası Reformu ile sonuçlandı. Eski, insanların yaşadıkları kasabadan aldıkları yardıma bağımlı olmalarına izin veren (veya zorunlu kılan) yoksullara 'kapıda' yardım sistemi, şimdi emek hareketliliğinin önünde bir engel olarak görülüyordu. Bu sistem, insanları yalnızca yaşadıkları yere bağımlı kılmıyor, aynı zamanda sevilmeyen fabrikalarda iş bulma isteğini de ortadan kaldırıyordu. Dolayısıyla, 'kapıda'ki bu yardım sistemi kaldırıldı ve yoksul yardımı sadece, kötü durumda olsa bile bir fabrikada çalışmanın da kabul edilebileceği hale getirildi. Reformun istenen sonuçları verip vermediği konusunda bazı şüpheler olsa da, niyetleri konusunda bir şüphe yoktur.

Britanya Yoksulluk Yasaları'nın tarihi, tarihsel olarak emeğin sermayeye bağımlılığını sürdürmek için devletin nasıl müdahale ettiğini çok iyi biçimde gösterir. Bu proje için hayatî olan şey, sermayenin hareket özgürlüğünü koruyan devletin, emek hareketliliğini kontrol etme konusundaki vazgeçilmez fonksiyonudur. Emeğin ulusal sınırlar dışına çıkması ciddî biçimde sınırlandırılmış olsa da, emek hareketliliğinin kontrol edilmesi, işçilerin hareketsiz bırakıldığı anlamına gelmemelidir. Bu işçilerin sermayenin en çok ihtiyaç duyduğu yerlere yöneltildiği anlamına gelir. 1834 Yoksulluk Yasası Reformu, sermayenin emeği köklerinden sökmeye ihtiyaç duyduğu endüstriyel gelişmenin ilk yıllarında, emeğin yerel bağlılıklarından ayırılma ânını temsil eder. Ama, gerektiğinde sınırlar içinde ve sınırlar ötesindeki hareketlerle emeğin serbestçe elde edilebilir olmasını sağlayan devletin rolü, emeğin hareketlerinin sıkı biçimdeki kontrolüyle devam ettirildi. Emeğin hareketliliği üzerinde sıkı bir kontrole sahip olmak ve böylece emeğin hareketlerinin kapitalist kârı tehlikeye sokmasından çok artırmasını sağlamak devletin en temel fonksiyonlarından biri oldu. Fakat aynı zamanda, siyasî ve ekonomik alanlar arasındaki kapitalist ilişkinin öteki yüzünün işleviyle: Sınıf mücadelesinde yeni bir alan

açılmıştır ve devletin sosyal güvenlik tedbirleri işçi sınıfının mücadeleleri sonucu köklü biçimde düzeltilmiş ve güçlendirilmiştir.

Bugün bize sürekli olarak, kapitalist ekonominin küreselleşmesiyle, ulus devletin artık bir zamanlar yerine getirdiği temel rolleri oynayamadığı ve artık giderek konu dışı olduğu söyleniyor. Ama hiçbir uluslararası örgüt, ulus devletin, bütün diğerlerinin temelini oluşturan zor fonksiyonunun en asgarisi olan, mülkiyet ve toplumsal düzenin devamını sağlamadaki vazgeçilmez fonksiyonlarını üstlenme durumuna yaklaşmamıştır. Düşünülebilecek hiçbir 'küresel yönetim' biçimi, sermayenin ihtiyaç duyduğu türden gündelik düzen veya birikim koşullarını sağlayamaz. Aslında bugünkü dünya, her zamankinden daha fazla bir ulus devletler dünyasıdır. Küreselleşmenin siyasî biçimi, tekrar söylüyorum, bir küresel devlet değil, aksine, karmaşık bir bağımlılık ve egemenlik ilişkisi içinde yapılanmış olan birden çok yerel devletin oluşturduğu bir küresel sistemdir.

Kapitalizmin siyasî ve askerî hâkimiyet sınırlarının ötesine genişlemesinin ilk ve en temel koşulu, pazar zorlamalarının henüz giremediği yerlere ekonomik ilkelerin empoze edilmesiyle götürülmesi ve bulunduğu alanlarda da varlığının devam ettirilmesidir. Ulus devletin – örneğin mülkiyet sisteminin dönüşümüne yardım ederek ve emeğin hareketliliğini kontrol ederek – ülkeiçi ekonomide bu sonucu almak için nasıl çalıştığını gördük. Pazar kurallarının uygulamaya sokulması, aynı zamanda yeni emperyalizmin de temeli idi. Sermayenin ekonomik gücü, askerî ve siyasî gücün erişemeyeceği yerlere kadar genişleyebilirdi, ama bunu kapitalist ekonominin 'yasalarının' yaygınlaştırılması olmadan ya da yaygınlaştırılıncaya kadar yapamazdı. Ve bu, hem ülke içindeki sınıf ilişkilerinde hem de emperyalist egemenlikte ekonomi-dışı yardımı gerektiren bir şeydir. Devlet, ülke içi kapitalist ekonomide, mülksüz olmaları nedeniyle emek güçlerini satmak için pazara girmek zorunda olan bir mülksüz işçiler sınıfının yaratılması ve

sürdürülmesinde özellikle önemliydi. Emperyalist düzeyde ise, hem metropol hem de yerel hükümetler pazarın zorlamalarının (bağımlı bölgelere –*ç.n.*) yaygınlaştırılmasında benzer bir rol oynadılar.

Bu, emperyal güçlerin kendilerine benzer kapitalist ekonomilerin gelişmesini her yerde teşvik ettikleri anlamına gelmez. Bu basitçe, kendi pazarlarının emperyal sermayeye açılmasını zorlayarak – örneğin geçimlik tarımın yerini ihracat için ekilen ürünlerde uzmanlaşmanın alması nedeniyle köylülerin pazara-bağımlı çiftçilere dönüşmesi gibi belirli toplumsal dönüşümlerle – bağımlı ekonomilerin kapitalist pazarın emirlerine karşı savunmasız hale getirilmeleri gerektiği anlamına gelir. Metropol güçlerin kendi ülkelerindeki tarımı büyük sübvansiyonlar ve ithalat kontrolleri ile korumaları sonucunda, hayatta kalmak için pazara bağımlı hale gelen çiftçiler ve bağımlı ekonomilerdeki tarımsal üreticiler, desteklenen çiftçiler aracılığıyla hem içerde hem de dışarıda rekâbet etmek zorunda kalırlar. Ortaya çıkışından bu yana temel fonksiyonlarından biri – sadece doğrudan zorla değil, ama örneğin katı koşulları olan kredi ve yardımlarla – bu tür toplumsal dönüşümleri gerçekleştirmek olan kapitalist emperyalizmin vazgeçilmez aracı ulus devlet olmuştur.

Emperyalizmin eski biçimleri doğrudan fetih ve sömürgeci yönetime dayandı. Kapitalizm, sadece kapitalist pazarı empoze ederek ve bu pazarın operasyonlarını manipule ederek, emperyalist egemenliğin yayıldığı alanı, doğrudan siyasî yönetim veya sömürgeci işgâlin gücünün erişebileceğinin çok ötesine genişletti. Tıpkı kapitalist sınıfların mülksüz işçiler üzerinde hiçbir doğrudan siyasî kontrole gerek duymaması gibi, kapitalist imparatorluklar da bağımlı toplumları sömürmek için ekonomik baskılara güvenebilirler. Ama tıpkı işçilerin sermayeye bağımlı hale getirilmeleri ve bu halde tutulmaları gerektiği gibi, bağımlı ekonomiler de sermaye ve kapitalist pazarın manipülasyonlarına karşı, muhtemelen

çok vahşi biçimlerde cereyan edecek müdahalelerle savunmasız hale getirilmek ve böyle tutulmak zorundadırlar.

Bugünkü sabah haberlerinde, Hindistan'daki bir çiftçi örgütünün, bir İngiliz yardım programını, programın koşullarının çiftçileri sadece kendi ihracat pazarına uydurmak zorunda bırakmakla kalmayacağı aynı zamanda böyle yapmakla, kaçınılmaz olarak küçük çiftlikleri mahvedeceği ve toprak mülkiyetinin belirli ellerde yoğunlaşmasına yol açacağı gerekçesiyle reddettiği ile ilgili bir haber vardı. Emperyalist devletler sürekli olarak – tek yanlı veya İMF gibi uluslararası kuruluşlar aracılığıyla – kredi alan ekonomileri ekonomik baskılara karşı daha yumuşak hale getirmek ve onları yeniden yapılandırmak için verilen kredi ve bağışlara, bu tür koşullar eklemeyi başarırlar. Bu tür programların, – çitle(çevir)meden Yoksul Yasası Reformu'na kadar – Avrupa'nın kendi yerel kapitalizminin gelişmesindeki benzer devlet hareketlerininkine oldukça benzeyen bir etkisi ve amaçları vardı.

En yeni pazar kurallarının empoze edilme yöntemleri, 'yapısal uyum' geçiren devletlerde çok bilinen yöntemlerdir. Ama bu süreç, değişik biçimlerde, kapitalist emperyalizmin ilk günlerine kadar geriye gider. 4. Bölüm'de göreceğimiz gibi, İngiltere daha on altıncı yüzyılın sonlarında bile, özellikle İrlanda'da olmak üzere bu emperyalist stratejiyi denemeye başlamıştı. Ve kapitalist emperyalizm başından itibaren kapitalizmin temel çelişkilerinden birinden etkilendi: Kendi ekonomik 'yasalarını' olabildiğince evrensel biçimlerde empoze etme ve aynı zamanda bu evrenselleştirmenin sermayenin kendisi için zarar verici sonuçlarını sınırlandırma ihtiyacı. Kapitalizm rekâbetle ilerler, ama sermaye rekâbeti her zaman bertaraf etmek ister. Sermaye, kendi pazarlarını sürekli genişletmek ve sürekli yeni alanlarda kâr peşinde koşmak zorundadır, ama tipik olarak sermaye (on yedinci yüzyıl gibi erken bir tarihte İrlanda'da olduğu gibi) potansiyel rakiplerin gelişmesini engelleyerek pazarın genişlemesine zarar verir.

Çelişkiler

Ulus devlet, kapitalist ilkelerin yaygınlaşması sürecinde vazgeçilmez bir araçtı. Bu sadece Avrupa ulus devletlerinin askerî gücünün sermayenin belirleyici gücünü dünyanın bütün köşelerine taşıması anlamında değil, aynı zamanda, ulus devletlerin alıcı uçta da (bağımlı ülkelerde --*ç.n.*) kapitalizmin taşıyıcısı olduğu anlamında böyledir. Bu, Britanya'nın başlıca Avrupalı rakiplerini kendi kapitalist ekonomisinin rekâbetçi baskısına maruz bıraktığından beri doğrudur. Bu noktaya 6. Bölüm'de Avrupa devletlerinin ekonomik baskıdan hiç de az olmayan jeopolitik ve askerî baskılara cevap olarak, kendi ülkelerinde kapitalist gelişmeyi nasıl'teşvik ettikleri ve ulus devletlerin küresel kapitalizmin varlığının'devam ettirilmesinde nasıl vazgeçilmez bir rol oynamaya devam ettikleri ile ilgili olarak tekrar döneceğiz. Şimdilik, dünyanın, sadece ulusal kurtuluş mücadelelerinin sonucu olarak değil, aynı zamanda emperyal güçlerin baskısı altında, kapitalizmin bütün küreselleştirici eğilimlerine rağmen, daha az değil daha çok bir ulus devletler dünyası haline geldiğini vurgulamak yeterlidir.

Emperyal güçler, ulus devletin birikim için gerekli koşulların en güvenilir garantörü ve sermayenin doğrudan siyasî egemenlik sınırlarının ötesinde özgürce genişleyebilmesini sağlayacak tek araç olduğunu anladılar. Pazar kuralları, yerel elitleri manipüle etmenin araçları haline gelirken, yerel devletler de, kapitalist ilkeleri bakımından, kapitalist pazarı ilk olarak tüm dünyaya taşıyan eski sömürgeci aktörler ve yerleşimcilerden çok daha yararlı aktarma kayışları olduklarını kanıtladılar.

Ama tıpkı kapitalizm gibi, bu tarz emperyalizmin de tam merkezinde de çelişkiler vardır. Bu tür emperyalizm bir yandan da, ekonomik' ile 'siyasal' olanın ayrılmasına dayanır ve bu ayrım kapitalist elkoymanın tamamen ekonomik araçlarla sınırsızca genişlemesini ve kapitalist ekonominin ulus devletin sınırlarının çok ötesine yayılmasını mümkün kılar. Kapitalizm kendi-kendine

büyüme yönünde benzersiz bir itkiye sahiptir. Sermaye sürekli birikim olmadan yaşayamaz ve sürekli birikimin gerekleri de, kapitalizmi kendi coğrafî alanını yorulmaz bir biçimde ulusal sınırlar dışına genişletmeye iter. Ancak, öte yandan sermaye, her zaman ülke devletlerinin desteğine ihtiyaç duydu; ve kapitalist mülkedinmenin alabildiğine genişlemesi ulusal sınırların çok ötesine taşarken, kapitalist ekonomilerın ulusal örgütlenmesi inatla varlığını sürdürdü. Aynı zamanda ulus devlet, küresel sermayenin vazgeçilmez bir aracı – belki de *tek* 'ekonomi-dışı' vazgeçilmez aracı – olarak kaldı. Mevcut ulusal sınırlar ve hattâ bildiğimiz biçimiyle ulusallık ilkesinde de değişiklikler düşünmek mümkündür. Ama küresel kapitalizm, çok devletli bir sistem olmadan düşünülemez.

Kapitalist mülkedinmenin ve kapitalizmin varlığının ulusal ekonomi ve ulus devlet düzeyinde devam ettirilmesi için gereksinim duyulan ekonomi-dışı zor güçleri arasındaki karmaşık ilişki, çelişkilerle yüklü olsa da görece düz bir ilişkidir. Ortada az ya da çok açık bir işbölümü vardır: 'tarafsız' devlet, mülkiyet ve mülkiyetsizlik sistemini sürdürürken, sermaye mülkedinir. Ama sermaye, hâlâ yönetimin ve icranın daha yerel ve bölgesel olarak sınırlanmış güçlerine dayanırken, coğrafî alanını artırdığında bağlantılar daha karmaşık hale gelir. Biz, ulus devletin sınırları ötesindeki ve yeni kapitalist emperyalizm sistemi içindeki ilişkinin karmaşıklıkları ve çelişkilerini daha yeni öğrenmeye başlıyoruz.

Özetlersek: Ekonomik ve siyasal olanın birbirinden ayrılması sermayenin ekonomik erişim alanını, siyasal olarak elinde tutabildiğinden çok daha öteye genişletebilmesini mümkün kıldı. Sermaye bunu, doğrudan askerî güç ve siyasî yönetime dayalı eski ekonomik sömürü biçimleri için asla mümkün olmayan bir biçimde yaptı. Ama yine de kapitalizm, sermaye imparatorluğunun sınırlarından çok daha dar sınırlara sahip olan ülke devletleri olmadan yaşayamazdı. Ekonomi-dışı zorun desteğine ihtiyaç duyan kapitalist mülkedinme, idarî düzen ile sermayenin ihtiyaç duyduğu, ama

sahip olmadığı nihai baskı gücünün sağlanması için istediğinde erişilebileceği, bir devlete de hâlâ ihtiyaç duymaktadır. Doğrudan baskı gücünden yoksun olması nedeniyle farklı olan bir egemen sınıfa (kapitalistler --*ç.n.*) sahip olan kapitalizm, yine de, sermayenin günlük işlemlerinde gerek duyduğu düzenlilik ve öngörülebilirliği garanti etmek için yasal ve siyasî bir düzene herhangi bir başka toplumsal formasyondan çok daha fazla bağımlıdır. Kapitalizm aynı zamanda kendi yıkıcı eğilimlerini, pazarın yaptığı tahribatları ve kapitalist iktidarın üzerine dayandığı çoğunluğun mülksüzlüğünü telafî etmek için ekonomi-dışı pratik ve kurumlara dayanır.

Sorun, bu ihtiyaçların karşılanmasında, yerel ve ulusal sermaye için yaptığından hiç de aşağı kalmayan bir biçimde küresel sermaye adına da çalışan ülke devleti dışındaki hiçbir ekonomi-dışı gücün şimdiye kadar icat edilmemiş olmasıdır. Sermayenin ekonomik ve siyasal uğraklarının ayrılığı sadece sermayenin ekonomik etki alanını genişletmesini mümkün kılmıyor, aynı zamanda siyasî ihtiyaçlarına hizmet edecek yerel devletlere bağımlı olmasını da gerektiriyor. Bir yandan sermayenin büyümesi, tam da kendisini başka hiçbir toplumsal biçimin yapamayacağı bir şekilde ekonomi-dışı güçten ayırdığı için mümkünken, öte yandan bu aynı ayrılma, sermayenin ekonomik egemenliğe sahip olmak için ülke devletleri tarafından desteklenmesini hem mümkün hem de gerekli hale getiriyor.

Sermayenin ekonomik etki alanı ile ülke devletlerinin ekonomi-dışı etki alanları arasındaki fark artarken, emperyal güçler ve özellikle ABD, bu çelişkiyi aşmak için yeni ekonomi-dışı güç biçimlerini denediler. Bundan sonraki iki bölümde ele alınacak erken imparatorlukların da kendi zayıflık ve istikrarsızlıkları vardı, ama bu çelişki tamamen kapitalizme aittir.

2

MÜLKİYET İMPARATORLUĞU

Bugün ABD'nin askerî gücü büyük bir farkla, dünyanın şimdiye kadar gördüğü en büyük ve maliyeti en yüksek askerî güçtür. Ama bu gücün emperyal rolü yeterince açık değildir. Eski Romalılar – sömürgecilik ve emperyalizm dilimizin gerçek kaynağı olan – büyük imparatorluklarını yarattıklarında, dünyanın o zamana kadar gördüğü en büyük ve en pahalı askerî gücünü de yaratmışlardı. Bu büyük gücün İmparatorluğun yoğun sömürü faaliyetindeki rolü bilinen bir şeydir. Askerî güç, açıkça Roma emperyalizminin özünü oluşturuyordu. Bir örnekteki açıklık ve diğer örnekteki belirsizlik, bize kapitalist ve kapitalist olmayan imparatorluklar arasındaki fark konusunda çok şey anlatır.

Çin ve Roma

Roma örneği, sadece Batı'nın imparatorluk imgelerinin bilinçli olarak bu olaydan kaynaklanmasından dolayı, ya da hattâ, zamanının standartlarına göre, bu imparatorluğun çok büyük ve yayılmış olmasından değil, aynı zamanda dev Roma imparatorluğunu kendine özgü bir yoldan yarattığı ve yönettiği için önemlidir. Bu kendine özgü yol, ister olumlu ister olumsuz, sonraki Avrupa emperyalizminin de ölçütünü oluşturur. Bir bakıma Roma, bizim sözcüğe daha sonradan yükleyeceğimiz anlamda, ilk sömürgeci 'imparatorluk' idi.

Aksine, erken imparatorluk Çin'i, daha MÖ üçüncü yüzyılda

bile çok farklı bir yönetim kalıbı (pattern) kurmuştu. Daha sonraki birçok yüzyıl boyunca, ama bazı değişikliklerle, Çin imparatorluk yönetiminin çerçevesini oluşturan yönetim biçimi, o zamana kadar parçalanmış halde bulunan ve birbiriyle savaşan devletleri İmparator'un yönetimi altında birleştiren ve geniş bir memurlar ağı (aparat) tarafından yönetilen merkezileştirilmiş bir bürokratik devlete dayanıyordu. Söylemeye gerek yok, devletin temel baskıcı gücü askerî güçtü; ama bu askerî gücün misyonu, daha sonraki Avrupa imparatorluklarına damgasını vuran türden bir sömürgeleştirme değildi.

Çin imparatorluk devleti, kapitalist-olmayan dünyada muhtemelen istisna olmaktan çok, kural olan bir devlet-oluşturma kalıbını ciddiye alınması gereken bir biçimde yeniden üretti: Bir monarktan (kraldan), bağımlı köylerdeki köylü üreticilerin artık emeğine hiyerarşik zincirde yukarı doğru yeniden dağıtılmak üzere, elkoyan krallık görevlileri ve malî yetkililerce yönetilen idarî bölgelere kadar inen bir bürokratik hiyerarşi. Tunç Çağı Yunanistan'ının görece küçük ve mütevazı devletlerinden Mısır'ın daha gelişmiş ve güçlü Yeni Krallık'ına ve hattâ daha uzak bir bölgede geniş İnka imparatorluğuna kadar yüksek örgütlenme düzeyine sahip uyarlıkların birçoğunda buna benzer bir kalıba rastlanır.

İmparatorluk Çin'inin maddî temeli köylülüktü. Köylülük, devlet tarafından hem idarî fonksiyonlarını devam ettirebilmek hem de memurlarının ceplerini doldurmak için doğrudan vergilendiriliyordu. İmparatorluk devleti, güçlü toprak sahibi sınıfların doğmasını engellemek amacıyla sürekli önlemler alıyor, hattâ mandarinlerin yönettikleri eyaletlerde bile toprak sahibi olmalarını yasaklıyordu; fakat bizzat resmî devlet memuriyetinin kendisi zenginliğe giden yolun tâ kendisiydi. Bu, köylülerin baskıcı koşullar altında yaşadığı, ama imparatorluk devletinin de köylülüğü ve toprağı elinde tutmaya devam edebilmesi için geçerli nedenleri olması anlamına geliyordu. Bu aynı zamanda Çin'de birbirini takip eden imparatorlukların yükseliş ve düşüşüyle birlikte toprak

sahibi aristokrasinin durumu değişse de devlet memuriyetinin özellikle daha sonraki yüzyıllarda Çin imparatorluğunun gücünün zirveye çıkışıyla birlikte gerçekten de büyük bir zenginliğe kavuşması demekti. Bu bir imparatorluktan çok, her şeyi kapsayan, tek ve büyük bir ülke devletiydi; ve bu devletin 'ekonomi-dışı' mülk edinme tarzı, kolonyal sömürüden çok mesela mutlakiyet Fransa'da bile başka bir biçimde varolan, köylülerin bir vergi bürosu devlet tarafından doğrudan sömürülmesine benziyordu.

Çin imparatorluk devleti de tıpkı merkezî bürokrasiler tarafından yönetilen diğer imparatorluklara benzer bir biçimde, daima bir ikilemle karşı karşıya kaldı: Merkezî devletin doğrudan erişim alanı zorunlu olarak sınırlı iken, bu erişim alanının genişletilebileceği araçlar – yerel idarî ve malî yetkileri olan memurların sayısının artırılması – daima merkezî imparatorluk iktidarına meydan okuyabilecek yerel iktidar merkezleri ve hanedanlar yaratma tehlikesini taşıyordu. Bu gerilim hiç kuşkusuz devletin emperyal tutkularını sınırladı.

Fakat Romalılar, bu şekilde engellenmemişlerdi. Kendi evinde, kendine özgü toplumsal mülkiyet ilişkilerini koruyan, kendi kendini yöneten bir toprak sahipleri aristokrasisinin egemen olduğu Roma Cumhuriyeti, başka bölgelerde daha başından itibaren imparatorluğun bir aracı olarak seferber ettiği ve hattâ (bizzat –*ç.n.*) yarattığı toprak sahibi aristokrasisini, emperyal genişleme projesinin zorunlu bir parçası haline getirdi. Romalılar acımasız bir toprak genişletme programına, büyük bir toprak ele geçirme operasyonuna giriştiler. Cumhuriyetten imparatorluğa geçiş, kesinlikle karmaşık bir emperyal devletin ortaya çıkmasını gerektiriyordu. Ama Romalılar, cumhuriyetin yerini imparatorluk yönetimi ve bürokrasisi aldıktan sonra bile, imparatorluklarını görece küçük bir merkezî devletle, – geniş çaplı bir yerel toprak sahibi aristokrasisi koalisyonu denebilecek bir şeyle ve Romalı koloniciler ve kolonyal yöneticilerin yardımı ile – yönettiler.

Eğer eski dünyanın 'yeniden dağıtımcı' krallığı, kapitalist olmayan öteki imparatorlukların temeli ise, Roma İmparatorluğu'nun temeli çok farklı bir toplumsal ve siyasî biçim olmalıydı. Eski (antik – *ç.n.*) Roma ve Yunan devletleri monarşiler veya bürokrasiler tarafından değil, farklı kapsama dereceleri olan, kendi kendini yöneten vatandaşlar topluluğunca yönetilen 'şehir-devletleri' idi. Devlet aygıtı minimaldi ve yönetici kurumları ise, görece çok az sayıdaki daimi bürolarıyla şu ya da bu tipten meclislerdi. Köylüler ve toprak sahiplerinin her ikisi de, örneğin Atina ve Romalı vatandaşlar olarak kabul ediliyorlarsa da, zenginle yoksul, büyük toprak sahipleri ve köylüler arasındaki ilişkilerin dengesi, Atina'daki demokrasi veya Roma'daki aristokrat cumhuriyeti biçimindeki farklı siyasî düzenlemelerde karşılık buldu. Ama ana zenginlik kaynağı her durumda, devlet görevi değil topraktı; diğer köylüler için tarih boyunca bir sorun olan vergilendirme, Yunan ve Roma köylü-vatandaşları için asla sorun olmamıştı. Aynı zamanda, bağımlılık söz konusu olduğunda görece özgür olan köylüler – aristokratik Roma'da bile şehir-devletin vatandaşı olarak yurttaşlık statüleri tarafından korunuyorlardı –, alternatif bir artı(k) emek kaynağı olan köleliğin gelişmesini büyük toprak sahiplerinin yararına olarak teşvik etmişlerdir.

Şehir-devleti veya *polis,* yeni tür bir imparatorluk hiyerarşisi yaratan Helenistik imparatorluğun temeli haline geldi. Burada, her ne kadar monarşik bir merkez olsa bile, hiyerarşi monarktan *şehre* geçer. Şehre, sıklıkla monarkın toprak bağışladığı yerel bir özel toprak sahipleri aristokrasisi egemendir. Temel olarak Romalılar, 'kentsel' yapısını benimsedikleri bu tipteki bir imparatorluğun yönetim biçimini devraldılar. Her ne kadar Doğu'daki imparatorluğun, hali hazırda çok iyi gelişmiş siyasî ve ekonomik yapılar üzerine oturtulması eğilimi olduysa da, İmparatorluğun batıdaki parçaları bu 'kentsel' örgütlenme yapısı tarafından yeniden biçimlendirildi. Ama eski Atina demokrasisi açısından dikkate değer

olan *polis*, Romalılar'da kendi ülkelerindeki aristokratik temelin korunması (gerçek kent merkezi dışındaki kırsal bölgelerde bile), yerel aristokrasinin örgütlenmesi ve güçlendirilmesi için kullanılan bir kentsel biçimdi. Aslında, Romalılaştırılmış yerel mülk sahibi elitlerin gelişmesini her yerde teşvik eden Romalılar, yeteri kadar güçlü olan bir egemen mülk sahibi sınıf olmasaydı muhtemelen böyle bir sınıfı yaratma sürecine girerlerdi.

Buna karşılık, imparatorluğun maddî temeli farklıydı. Köleliğin büyümesi Roma imparatorluğunu, diğer büyük imparatorluklardan kesinlikle ayırdı. Ama, muhtemelen Roma'nın kendisi dışındaki nüfusun çoğunluğunu köylülerin oluşturduğu imparatorluk tarihi boyunca, imparatorluğa bir bütün olarak hâkim olamayan kölelik, sadece emperyal anavatan (Roma --*ç.n.*) için önem taşıyordu. Köylülerin Roma'daki rollerinin Çin'dekinden oldukça farklı olmasına rağmen, köylülük kesin olarak belirli bir anlamda, en az Çin imparatorluğunun olduğu kadar Roma imparatorluğunun da temeli olmuştur.

İmparatorluğun birçok bölümünde, özellikle Romalıların mevcut durumda alabildiğine gelişmiş olan siyasî ve ekonomik yapılarıyla devraldığı İmparatorluğun doğusu ve Kuzey Afrika'daki yerel köylüler, toprak sahipleri ve devlet için kira ve vergi yoluyla artı-emek üreten üreticiler olarak geleneksel rollerini oynamaya devam ettiler. Ama hikâyenin tamamen farklı bir yüzü olarak Roma köylüsünün kendisi, aslında Roma'nın imparatorluk olarak genişlemesindeki askerî belkemiğini oluşturuyordu. Birçoğu, kira-üreticisi veya vergi ödeyicisi olmaktan çok asker olarak sömürülen köylülerin imparatorluğu yaratmaları, aristokratik yurttaşlarını zenginleştirmelerinin asıl yoluydu. Askerî rolleri ve askerî seferler boyunca uzun süreler uzakta olmaları, onları aynı zamanda bizzat vatanlarındaki mülksüzleştirmeye karşı korumasız hale getirdi. Bu durum kesinlikle toprağın temerküzünü ve büyük topraklarda çalışmak için köylülerin yerini kölelerin almasını teşvik etti.

Öyleyse, imparatorluğun genişleme sürecinde ordunun giderek artan oranda profesyonelleştiği ve yine askerlerin giderek artan biçimde köylülükten ayrıldığı gerçeği dikkate alındığı takdirde İmparatorluğun köylülüğe dayandığı varsayımı düzeltilmek zorundadır.

İmparatorluğun genişlemesiyle birlikte, fazladan ek bir gelir kaynağına kavuşan ve hattâ bir noktaya kadar atalarından kalan toprakların yerine yeni sömürge mülkleri edinme imkânı nedeniyle artan İmparatorluk gelirleri, Roma köylüsünün en azından bir süre için bile olsa vergilendirmenin yükleri karşısında özgür kalmasına yardım etti. Önemli bir Roma tarihçisinin köylülerin yerini kölelerin alması konusunda söylediği gibi,'köleliğin temel fonksiyonlarından biri, özgür vatandaşlar olan köylüleri imparatorluğun daha da genişlemesi sürecinde savaşma isteğine yabancılaştırmadan, seçkinlerin zengin ve yoksul arasındaki uçurumu artırmasına izin vermesiydi.' Ancak, 'Roma köylü askerlerinin kendi yerlerini başkalarının alması için savaştıkları' da değişmez bir gerçektir.[1]

Roma'nın mülk sahibi sınıfları, ülke içinde köylülerin mülksüzleştirilmesinden, imparatorluk gelirlerinden ve her şeyden önce topraktan kaynaklanan büyük zenginliklere elkonulmasına kadar olan bütün bu süreçte muazzam biçimde zenginleştiler. Böyle söylemek garip görünebilir, ama Roma 'seçkinleri', toprak ele geçirmeye, yöneten bütün öteki sınıflardan daha çok bağımlıydı. Öteki 'yüksek' uygarlıklarda, özel mülkiyetin varlığına ve ticaretin gayet gelişmiş olmasına rağmen, ekonomi-dışı gücün devlet aracılığıyla elde tutulması temel mülk edinme biçimiydi.

Çin'de özel mülkiyetin çok gelişkin olduğu ve büyük ölçekli ticaretin yapıldığı son imparatorluk hanedanı döneminde bile, (Çin'i 1912'ye kadar yöneten) Mançu fatihleri, zenginliklerini

[1] Keith Hopkins, *Conquerors and Slaves*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), s. 14 ve 30.

toprak sahibi olmaktan çok, bürokrasiyi ve bürokrasinin vergi ve memuriyet aygıtlarını ellerinde tutabildikleri için kazandılar. Gerçekten de imparatorluk içindeki büyük zenginlikleri, mülkiyetten çok memuriyetten kaynaklanan toprak sahibi aristokrasinin büyümesini önlemekle aynı zamanda kendi çıkarlarını korumuş olan imparatorluk devleti, köylülerin mülklerini de vergilendirme kaynağı olarak koruma altını almıştır. Bunun aksine, Roma aristokrasisi hem ülke içinde hem de dışında her şeyden önce toprak sahipleri sınıfının kendisiydi. Örneğin mutlakiyetçi Fransa veya büyük ölçüde ticarileşmiş Hollanda Cumhuriyeti gibi bazı toplumlarda, topraktan kaynaklanan zenginlik yüksek kazançlı kamu memuriyetlerine giden yolu da hazırlamış oluyordu. Romalılar'da ise tam tersine memuriyet toprağa giden yoldu. Hattâ imparatorluk yöneticileri bile, büyük ölçüde memuriyetten kazandıklarını toprağa yatırmak amacıyla yerel nüfusu (resmen veya gayri resmî olarak) yağmalamakla ilgilenmiyorlardı. Aslında tek güvenli ve sürekli zenginlik kaynağı olan toprak ve toprakla ilgili olma durumu Roma aristokrasisinin büyük ölçekli ticarî girişimlerde bulunmasının önünde engel teşkil etmiyordu. Tek başına bu gerçek bile, onların acımasız emperyalizmini ve militarizmini büyük oranda açıklamaktadır.

Özel Mülkiyet İmparatorluğu

Roma İmparatorluğu, özel mülkiyetin gelişmesini aşırı baskıcı güçleriyle engelleme eğilimi gösteren diğer imparatorlukların aksine, devlet dışında alternatif bir iktidar kaynağı olarak duran özel mülkiyetin egemenliğini sağlamlaştırdı. İmparatorluk devleti ile güçlü özel mülkiyetin bu bir(l)eşimi Roma hukukuna yansıdı. Roma hukuku, hem farklı bir mutlak özel mülkiyet kavramlaştırması (*dominium*) – örneğin eski Yunanlıların çok gevşek sahip olma kavramlaştırmalarının niteliğinden çok farklı – hem de egemenlik kavramına yaklaşan bir şey (*imperium*) yarattı. Bu, sivil memur-

lara ve ondan sonra da imparatora verilen bir kamusal komuta hakkı olarak Roma devlet fikrini, basit bir yurttaşlar topluluğu olan Yunan polis fikrinden ayırır. *Dominium* ve *imperium* kavramlaştırmalarının Cumhuriyet'te kökleri varsa da, bunlar birbiri ardı sıra gelişerek, İmparatorluk yönetiminde mülkiyet ve devlet arasındaki ittifak aracılığıyla olgunluğa ulaştılar.

Bu tarz bir imparatorluk yönetimi elbetteki askerî güce duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmaz. Aksine, her şeyden önce bir askerî yapı olarak İmparatorluk ve *imperator* sözcüğü, imparatorları tanımlayan bir ifade biçimini kazanmadan daha önce büyük askerî komutanlar için kullanılıyordu. Eğer herhangi bir etkisi olduysa, İmparatorluk'un özel mülkiyete bağımlılığı, onu devamlı ve dev bir ordu biçimindeki bir askerî güce daha fazla bağımlılaştırmış olmasıdır. İmparatorluğun her yanındaki Roma lejyonlarının varlığı, yerel yönetim için bir anlamda gerekli bir koruma gücünü oluşturmasına rağmen, aslında bu, Roma'daki çok-fazla merkezileşmiş olan bir devletin bedeliydi.

O halde, Roma İmparatorluğu ikili bir temele dayanıyordu: Sağlam bir özel mülkiyet sistemi ve sağlam bir askerî güç. Bu önerme kanıt gerektirmeyen bir şey, hattâ basmakalıp görülebilir. Ama, gelişmiş özel mülkiyet toplumlarında görülen devasa zenginliğin kaynağı tek başına özel mülkiyet olamayacağı gibi, emperyal genişlemenin de bu türden daimi mülk edinmenin bir uzantısı olduğunu söyleyemeyiz. Daha genel olarak, Avrupa emperyalizminin ortaya çıkışından önce, emperyal yönetimin menzilini genişletmek, her şeyden önce, devletin doğrudan elkoymasının yaygınlaştırılması anlamına geliyordu. Tıpkı ülke içinde devletin ve egemen sınıfların vergilendirmeden büyük zenginlik elde etmesi gibi, emperyal hükmetme de, vergi ve haraç yoluyla gerçekleşen bu türden mülk edinmeyi yaygınlaştırdı.

Roma örneği, bu tarzdan büyük bir kopuşu temsil eder, ama emperyal vergilere dayanmayı bıraktığı için değil – ki kesinlikle

bunu yapmadı. Hattâ Romalıların, başkaları gibi, İmparatorluklarını büyük oranda vergilendirme yoluyla sömürdüklerini de söylemek (özellikle ülke içindeki vergiler daha sınırlı olduğu için) mümkündür. Ama buradaki vergilendirme, doğrudan sömürünün bir aracı olmaktan çok, diğer mülkedinme biçimlerinin bir aracıdır. Özel topraklar ve bundan kaynaklanan zenginlik, emperyal pratiğin özüydü; ve imparatorluğun tebâlarına değişik ayrıcalıklar ve hattâ memuriyetler vererek İmparatorluk bağlarını güçlendiren Roma yönetim biçimi, her şeyden önce, kolonyal yerleşimciler ve yöneticilerin yanısıra yerel elitlerin elindeki özel mülkiyet yönetiminin güçlendirilmesine dayandı.

İmparatorluğun başlıca giderini teşkil eden ordunun ayakta tutulması için yapılan masraflar, toprağın doğrudan girdilerin kaynağı veya vergilendirmenin temeli olarak kullanımını da etkiledi. Ama bu durum, mantıkî çalışma biçimleri gereği vergiye-aç imparatorluk memurlardan değil, toprağa-aç bir özel mülkiyet aristokrasisinden kaynaklanır. Fakat İmparatorluk, merkezî devlet yönetiminin elinde tutabileceği yerlerin çok daha ötesine gidebilmenin kesin imkânlarını (bu örneğin Çin imparatorluğunun yapmadığı bir şeydi), kendine özgü uygulama sorunları yaratmış olsa bile kolonicilere ve yerel mülk sahibi sınıflara dayanmasına borçludur. İşte, amacı toprağın özel mülkiyete geçirilmesiyle tanımlanan, ama geniş bir devlet aygıtına sahip olmadığı için aşırı dağınık Roma lejyonları tarafından yönetilen İmparatorluğun böylesine büyük bir orduya ihtiyaç duymasının nedeni, tehlikeli düzeyde parçalı bir siyasî varlığı (polity) oluşturan (iktidarları kendi özel mülkiyetlerinden kaynaklanan) yerel aristokrasinin parçalı koalisyonuna dayanmasıydı.

Aynı zamanda, İmparatorluğun parçalılığı ve her eyaletin içişlerinde kendi başına bırakılma siyaseti (particularism), parçaları birarada tutmaya yardım edebilecek olan kültürel bağların ve evrenselci ideolojilerin önemini daha da artırdı. İletişim ağı ile aske-

rî ve ticarî hareketliliği mümkün kılan dikkate değer yol sistemi, Roma kültürünün taşıyıcısı olarak da hizmet etti. Roma'dan tüm İmparatorluğa genişletilen Roma vatandaşlığı, örneğin dışlayıcı Atina (vatandaşlık *–çn*) fikrinin çok aksine, kavramsal olarak hem coğrafik hem de etnik bakımdan kapsayıcıydı. Ama Atina vatandaşlığı kavramı, en azından ilke olarak doğrudan demokrasideki aktif bir politik aktörü tanımlaması nedeniyle, çok geniş biçimdeki bir yaygınlaştırmaya direniş göstermiştir. Roma vatandaşlığı – belki de, Cumhuriyet döneminde bile, daima daha az vatandaş kabul edilen bir çoğunluk üzerindeki aristokratik tahakkümle bağlantılı olduğu için – mekânsal genişlemeye ve Romalı yöneticilerine tâbi, ama müttefik de olan yerel elitlere doğru genişletilmeye daha uygundu. Aktif cumhuriyetçi vatandaşlık, yerini giderek artan bir şekilde daha pasif bir siyasî güç olmaktan ziyade fahri veya sembolik bir değeri olan hukukî kimliğe terketti.

İmparatorluğu kapsamaya doğru evrenselci terimlerle gelişen Roma hukuku'nda ilk olarak, Roma vatandaşlarına özgü *ius civile*'den (– konulmuş/müspet hukuk) farklı ve bütün halklar için geçerli demek olan *ius gentium* (– uluslararası hukuk) biçimindeki ayrım, vatandaşlığın yaygınlaşmasıyla birlikte anlamını yitirdi. Yerel hukuklar ve geleneklerin yerelliğini (bir noktaya kadar) dengeleyen Roma hukuku ve bu hukukun ilkeleri, Roma'nın bütün İmparatorluğa yayılmış olan mülkiyet tanımının temelini oluşturuyordu. Ama Roma hukukunun egemenliği, Romalılaştırılmış yerel elitlerin bu hukuku kabul etme isteklerine ve uygulamaları esasına dayanıyordu. Hem Roma hukukunun hem de Roma vatandaşlığının İmparatorluğun bütünleştirilmesinde oynadıkları önemli rolün gerçekleşmesinde, yaratılmış olan siyasî ve idarî birlikten başka yaratılmış olan önemli bir ideolojik birliğin varlığı da söz konusudur.

Şâyet – nihayet İmparatorluğu 'Hıristiyanlaştıran' İmparator Konstantin de dahil – Roma emperyal görevlileri, 'evrensel din'in

(türünün ilki idi) imparatorluk düzeni için bir araç olarak kullanışlılığını fark etmemiş olsaydı, işte o zaman Hıristiyanlığın yayılmasının açıklanabilmesi gayet zor olurdu. Ayrıca Roma imparatorluğunun kendisi, evrensel bir insan cemaatini (topluluğunu) temsil etme iddiasındaki bir 'evrensel' imparatorluk olarak tasavvur edilmeseydi, Yahudi tekciliği de dahil olmak üzere muhtemelen geleneksel kâbile veya yerel kültlerden farklı bir şey olarak 'evrensel' bir kilise fikrinin kendisi de ortaya çıkmayacaktı.

Hıristiyan dini, bu emperyal rolü yerine getirmek için önemli bir değişiklik geçirmek zorunda kaldı. İmparatorun dünyevî otoritesine karşı çıkan radikal bir Yahudi mezhepten, imparatorluğa itaat söz konusu olduğunda uysal, ve hattâ bunu teşvik eden bir doktrine dönüşmek zorundaydı. Bu dönüşüm, her ikisi de Romalılaştırılmış imparatorluk vatandaşları olan Aziz Paul'den Aziz Augustin'e (ilki imparatorluğun yükseliş dönemindeki Roma'nın vatandaşı, ikincisi imparatorluğun çöküşüne tanık olan Hippo* – Piskoposu) geçiştc izlenebilir. Ve bu iki(sinin) ideoloji(si) herhangi bir imparatorluğun şimdiye kadar ürettiği en ustaca ideolojilerdendir. Hıristiyanlık bu ikisinin elinde, politik olarak bir aşiret dininin asi mezhebi haline değil, kurtuluşu öte dünyada arayan ve Sezar'ın tartışmasız dünyevî otoritesini 'Sezar'a veren' 'evrensel' bir ruhanî doktrin haline geldi.

Emperyal çöküşün biçimleri, İmparatorluğun mantığını çok açık biçimde ortaya koyar. Yönetim tarzı ve bu yönetim tarzının temelini oluşturan özel mülkiyet sistemi, İmparatorluğun başlangıcından bu yana parçalanma eğiliminde olduğu anlamına geliyordu; ve sonunda bu eğilim üstün geldi. Her şeyden önce daha fazla vergi elde etmek amacıyla büyüyen imparatorluk bürokrasisinin büyümekteki daimi amacı İmparatorluğun askerî gücünü önemli oranda korumaktı. Ama bürokrasinin büyümesi güç değil, bir za-

* bugün Cezayir kıyısındaki Hippo Regius – *ç.n.*

yıflığa işaret ediyordu. Ağır bürokrasi ve vergiye-aç devlet, ordunun masraflarını karşılayabilmek için büyürken, MS birinci yüzyıldan sonra hiçbir önemli fetih yapmayan Roma ordusu, mevcut imparatorluğu kontrol edemeyecek ölçüde yayılmıştı. Böylece Roma'nın emperyal tebâlarının omzuna binen yük, basitçe, onun çöküşünü luzlandırdı. 'Barbar' istilâları denilen şey, Roma'nın dağılmasının nedeni olmaktan çok, sonucuydu. O zamana gelindiğinde, bu barbar akınları sadece bir baş belâsı değil, ölümcül bir tehdit haline gelmişti. Çöken bir devlet, uzun süreden beri köylüler için dayanılmaz bir yük ve toprak sahipleri için de vazgeçilebilir bir ayrıntı haline gelmişti.

İmparatorluğun "düşüşü" denen şeyin, imparatorluğun yönetim kalıplarıyla eski imparatorluklara daha çok benzeyen (toprağın büyük oranda memuriyete bağlı kaldığı bir bürokratik devlet) Doğu'sunda değil de Batı'sında meydana gelmiş olması çarpıcı bir gerçektir. Devlet yönetiminin büyük toprak mülklerine dayanan aristokratlar tarafından zayıflatıldığı ve sulandırıldığı imparatorluğun batısında, İmparatorluğun zayıflığı ölümcül oldu. İmparatorluk devleti çökerken, arkasında, köylüleri toprak sahiplerine ve toprağa bağlayan – bu, kriz ânında hiç şüphesiz malî nedenlerle birçok köylüyü toprağa bağlayan devletin kendisinin teşvik ettiği bir gelişmeydi – kişisel bir bağımlılık ağı bıraktı. Eski kölelik biçimlerinin yerini bağımlı köylüler ve özgür kölelerin içiçe geçtiği yeni bağımlı köylülük biçimi (colonate) aldı. "Çöküş ve düşüş"ü izleyen yüzyıllarda, parçalanmış olan bu sistemi şu ya da bu hanedan monarşisi altında yeniden merkezileştirme girişimleri oldu. Bu girişimlerin sonucunda Roma'nın siyasî egemenlikle toprak mülkiyetini sıkıntılı biçimde kaynaştırmasındaki unsurlardan biri ya da diğeri üstün gelirken, merkezileşme ve parçalanma devreleri birbirini izledi. Ama Roma İmparatorluğunun parçalanmasının izleri Avrupa feodalizminin varlığında hâlâ izlenebilir haldedir. Mülkiyete dayalı parçalı bir iktidar sistemi olan Avrupa feodaliz-

mi, bağımlı köylülüğe merkezî bir devletin desteği olmadan da hükmedebilen ve onu sömüren feodal lordlukta birleştirilmiş olan bir ekonomik ve siyasî iktidara sahiptir.

Roma'dan İspanyol Amerikası'na

Roma İmparatorluğunun parçalanması belki de çöküşünün nedeni idi; fakat aynı zamanda imparatorluğun varlığını sürdürdüğü günlerdeki bu aynı parçalanma, İmparatorluğun temeli çok kuvvetli olan bir bürokratik devlet ve memuriyetten kazanılan zenginlikten çok özel mülkiyete dayanan etki alanının – her şeye kaadir ordusunun da yardımıyla – böyle bir devletin doğrudan yönetebileceği toprakların çok ötesine ulaşabilmesine imkân tanımıştır. Geniş biçimde yayılmış toprakların fethi ve sömürgeleştirilmesi daha sonraki Avrupa imparatorluklarının da izleyeceği bir yol (pattern) olacaktı. Bu aynı zamanda (feodalizm yoluyla Roma'dan miras alınan) görece güçlü bir mülkiyetle, güçlü ama görece küçük merkezî devletler bireşiminin sürdürülmesi anlamına geliyordu.[2]

Bu, feodalizm sonrası Avrupa devletlerinin, ama özellikle İspanya'nın, ülke içindeki ve bazen sömürgelerde bulunan toprakla-

[2] Feodal mülkiyetin 'sahibi' ilke olarak kral veya kilisedir ve toprak sahipleri ile kiracılar bu mülkü sadece 'ellerinde tutarlar'. Ama bu, zenginlik ve güçlerinin kaynağı toprak sahipliğinde yatan güçlü toprak sahibi sınıfların doğuşunu engellemez, aksine feodalizm bunu teşvik eder. Katı hukukî terimler içinde, feodal mülkiyeti 'özel' (mülkiyet –*çn*) olarak tanımlamak yanıltıcı olabilir, ama bu mülkiyet biçimi ile devletin resmî yetkisini kullanarak elkoyması arasındaki farkı ifade etmenin başka bir basit yolu yoktur. Bu fark 'özel' kira ile 'kamusal' verginin farklılaştırılması ile ifade edilmiştir. İspanya sömürgelerindeki feodal(izm)-sonrası fetihçiler ve kolonicilere bile, örneğin, yasal olarak İspanyol krallarının 'sahip olduğu' topraklardan toprak bağışlanmış veya intifa hakkı verilmişti. Ama bu 'özel' toprak sahipleri sınıfı ile, diyelim, bir devlet görevine sahip olması nedeniyle zenginleşmiş ama toprağın mülkiyeti bakımından sınırlanmış olan zengin bir Çinli mandarin arasında ayrım yapmak yanlış değildir.

rını, Avrupa kıtasında büyüyen imparatorluklarını ve çok uzak sömürgelerini idare etmek amacıyla oluşturmaya çalıştıkları bürokrasinin kurulmasında başarısız oldukları anlamına gelmez. Sorun, yönetici sınıfın zenginliğinin temeli olarak mülkiyete, başta özellikle toprak mülkiyeti olmak üzere, daha çok ülke içindeki ve dışındaki mülkiyete, devlet tarafından asla elkonulmaması ve böylesine geniş ve uzak toprakların, mülkiyetle varolmuş olan yerel güçlere dayanmadan asla ve hiçbir biçimde yönetilemeyecek olmasıdır. Emperyal genişlemenin asıl biçimi, yeni bölgelerin tek bir bürokratik aygıta dahil edilmesi değil, aksine emperyal bir devlet tarafından önemli bir uzaklıktan yönetiliyor olan özel mülkiyete bağlı siyasî ve ekonomik iktidarın dağıtılmasıyla ilişkilidir.

İspanya bir taraftan ülke içinde merkezileşmiş bir monarşi ve Avrupa'da yayılmış bir imparatorluk kurarken, dünyanın o zamana kadar gördüğü en büyük denizaşırı imparatorluğu kuracaktı. İspanya bunu kesinlikle bir özel/kamu mülkiyeti ortaklığı aracılığı ile gerçekleştirdi. İspanya'nın, Avrupa topraklarını orta çağda Faslılardan geri alması ve Afrika ve Kanarya Adaları'na kadar yayılması daha sonraki genişlemeler için bir model oluşturdu. Bu, geçmişin büyük bürokratik krallıklarından çok feodal parselizasyona dayanan bir modeldi. İspanyol monarklarının, özellikle Ferdinand ve İsabella'nın, kendi kraliyet haklarını korumaya ve sömürgelerde soya dayalı bir feodal aristokrasinin doğmasını önlemeye çalıştıkları doğrudur. Ama onlar İspanya'nın Amerikalardaki muazzam emperyal genişlemesindeki imparatorluk görevini, özel zenginlik peşinde olan bağımsız fatihlere kiralayarak yürüttüler.

İspanya Tahtı ile Amerika'daki *conquistadores* (fetihçiler) arasındaki sözleşme anlaşmalarının kökleri, Faslılara karşı askerî keşiflerin liderleri ile yapılan benzer anlaşmalarda yatmaktadır. Amerikaların yerleşime açılması, kaçınılmaz olarak kendi farklı gelişme kalıplarını yaratacak olsa da, orijinal model açıkça Avrupa feodalizmine yabancı olmayan monarklarla askerî liderler ara-

sındaki anlaşmalarla aynı türdendi. Bu anlaşmalara göre, askerî hizmetinin karşılığı olarak koşullu mülkiyet ve yargı hakları lorda devrediliyordu. Amerikanın esas itibariyle bağımsız fatihlerine, toprak hakları ile ganimetleri ve esirleri de kapsayan biçimlerdedeğişik fetih hakları tanındı. Ancak bu Avrupa'dakine benzeyen bir feodal aristokrasi yaratmadı, çünkü bütün bağımlı ülkelerle birlikte, geri kalan toprakların sahibi olduğunu iddia eden ve fetih zamanında ektikleri toprakların sahibi olarak Kızılderilileri tanıyan İspanyol devleti, feodal aristokrasiye doğru muhtemel bir monarşik gelişmeyi değişik yollardan engellemeye çalıştı.

Amerika'daki kolonyal (sömürgeci) yerleşimler de orta çağın *Reconquista* (yeniden fetih) modelini takip etti. Tıpkı fatihlerin Faslılardan geri alınan topraklarda yaptıkları gibi, *conquistadores*lar da İspanya tahtı tarafından ana yerleşim merkezleri olarak resmen tanınan kasabalar kurarak orta çağ Kastilya'sının kentsel kurumlarını yeniden ürettiler. Bu kurumların etrafında bulunan ve Fatihlerin yerel kent yönetimlerine yerleştirdikleri destekçileri aracılığıyla yönettiği kırsal çevre bölgedeki topraklarda fethedilmiş olan yerli halk çalışıyordu.

Burada, yeniden ele geçirilen Fas topraklarında daha önceden varolan *encomienda* sisteminin farklı bir biçimi ortaya çıktı. Yerleşimcilere, sadece görünüşte kontrol ettikleri insanların dinî eğitimi ve askerî olarak korunması yükümlülükleri karşılığında, haraca bağlı çalışmanın kontrol hakkı verildi. Teorik olarak, *encomienda* bir toprak bağışı değildi, çünkü her ne kadar bitişikteki çiftlikler (plantasyonlar) *encomandero*'ların malı olabilecek ve aynı Kızılderililer bu topraklarda çalışacak olsalar da, toprağın sahibi olarak tanınmışlardı. Encomandero'ya Kızılderililer üzerinde siyasî yönetim yetkisi de tanınmamıştı. Ama pratikte, bu kısıtlamaların yerleşimcilerin köleleri üzerindeki kontrolü ve sistemin gaddarlığına etkisi çok azdı. Bu sistem, kölelikten çok az farkı olan ve çok sayıda Kızılderilinin ölümünden sorumlu olan ölümcül bir sömü-

rünün aşırı bir biçimi haline geldi. Bu sistem öylesine yıkıcıydı ki, sonuçta hem devlet hem de Kilisenin baskısı ile ve hiç şüphesiz nihayetinde kendi kendini yıkan bir şey olduğu için yokoldu. Ama yerini, yirminci yüzyıla kadar yaşayacak kulluk (peonage) sistemi de dahil olmak üzere, asla daha az baskıcı olmayan sömürü biçimlerine bıraktı.

İmparatorluk, her şeyden daha çok bir altın ve gümüş avı haline geldi. Fetih kesinlikle soykırım şeklinde olsa da, askerî kayıp miktarı hastalıklardan ölenlerle artmıştı. İspanyolların boş topraklardan çok tarım plantasyonlarında ve yanısıra madenlerde de bir emek gücüne ihtiyaç duymaları, yerli halkı toptan ortadan kaldırmalarına değil, daha çok kazanacakları bir yola, onları fethedip yönetmeye yöneltti. Karşılaştıkları uygarlıklar, avcı-toplayıcı kabilelerden, aşırı nüfusa sahip ve toplumsal olarak tabakalaşmış ve teknolojik olarak karmaşık imparatorluklara varıncaya kadar birbirinden çok farklı uygarlıklardı. Fetih, bu imparatorlukları bir yandan yıkarken, fatihlerin bu uygarlıkların teknolojilerinden, tarımsal yeteneklerinden ve büyük ölçekli kamu-projesi deneyimlerinden kazanacakları çok şey vardı.[3]

Bu tarz emperyal genişleme kendi ideolojik ihtiyaçlarını da yarattı. Fetih boyunca, güçlü yerli imparatorlukların devrilmesinin bile şaşırtıcı derecede küçük askerî güçlerle gerçekleştirildiği doğrudur; İspanya'nın sömürgelerdeki askerî varlığı asla büyük değildi. Ama bu imparatorluk hiç şüphesiz bir fetih imparatorluğundan başka bir şey değildi; ve İspanyollar kendilerinden sonra gelen diğer Avrupa imparatorluklarının aksine, meşrulaştırdıkları şeyin fetih olduğu konusunda hiç şüphe bırakmayacak kadar açıktılar. İmparatorluğun meşrulaştırılmasında asıl rolü Hıristiyanlık oynadı. Hıristiyan teolojisinin emperyal genişlemenin sert eleştirilerini de

[3] Fetihçilerin karşılaştığı Latin Amerikalı halklar için bkz.: Mark A. Burkholder and Lyman L. Johnson, *Colonial Latin America* (Oxford: Oxford University press, 4th ed., 2001)

ürettiği ve fetih ve savaşın meşruluğu konusunda büyük etkilere yol açan sorular sorduğu da kesinlikle doğrudur. Ama bu ahlâkî söylemin dikkate değer esnekliği, Amerikalardaki İspanyol imparatorluğunu eleştiren bir teolojinin, bundan hiç de az olmayan bir şekilde, onun savunulması için de seferber edilebileceğinin kanıtıdır.[4]

İmparatorluğun özellikle İspanyol kralının aynı zamanda Kutsal Roma İmparatoru olduğu dönemdeki ilk meşrulaştırmalarında imparatorluk, Papa'nın Papalık Kararnameleri biçiminde verdiği yetkiye* dayanan Hristiyan bir dünya düzeni adına girişilen misyona benzer bir şey olarak sunuluyordu. Bu bakımdan, İspanyol imparatorluğu, gerçek Roma İmparatorluğunu ve bu imparatorluğun evrensel bir dünya düzeni adına hareket etme iddiası geleneğini takip etti. Ancak İspanyol monarşisi ve papalık arasındaki gergin ilişki, papanın verdiği yetkiye başvurmayı garip bir savunma haline getirdi. Olayı daha da zorlaştıran, papalığın monarşi lehine işleyen iddialarına karşı elde bulunan teolojik argümanların, aynı zamanda İspanyol fethine karşı da kullanılabilme eğilimi göstermesiydi. Salamanca Okulu teologları, her ne kadar Hıristiyan dünyasının manevi lideri olsa da, papanın dünya üzerinde bir dünyevî yetkisi olmadığını, ve aynı zamanda Hıristiyan olmayanlar üzerinde de hiçbir otoritesi olmadığını ileri sürdüler. Bu sadece evrensel dünyevî bir imparatorluk gibi bir şeyin olmadığını değil, aynı zamanda İspanya'nın papanın verdiği yetkilere dayanamaya-

[4] İspanyol emperyalist ideolojisinin Britanya ve Fransız emperyalist ideolojileri ile karşılaştırmalı olarak aydınlatıcı bir şekilde ele alınışı için bkz.: Anthony Pagden, *Lords of All the World: Ideologies of Empire in Spain, Britain and France c. 1500-1800* (New Haven and London: Yale University Press, 1995).

* Papa Alexander IV, 1493'te yayınladığı ("*Inter Caetera*") kararname ile Yeni Dünya üzerinde Hıristiyan hâkimiyetini '*kurdu*'. Bu kararnamede Papa, Avrupalılara karşılarına çıkan bütün "vahşileri" "uygarlaştırma" yetkisi veriyordu. – *ç.n.*

cağı ve kâfirlere Hıristiyanlığı götürdüğü veya hattâ doğal hukuku ihlâl ettikleri için vahşileri cezalandırdığı iddialarında temellendirilen fetihlerin de böyle bir tarzla meşrulaştıramayacağı anlamına geliyordu.

Bu argümanlar, ister imparatorluğun cinayetlerine karşı insanî tepkiden kaynaklansın, ister basitçe papalığa karşı monarşiyi savunuyor olsun, Amerikalar üzerine İspanyol egemenliğini empoze etme hakkına meydan okudu. Ama, imparatorluğun meşrulaştırılması yine aynı teolojik gelenekten doğdu. Kilisenin evrensel dünyevî otoritesi ve papalığa dayanan eski argümanın meşrulaştırmaya hizmet etmeyeceğini kabul eden yeni argüman, bunun aksine 'âdil savaş'a dayandı. Sömürgecilik (kolonyalizm) belki papalık otoritesi temelinde meşrulaştırılamaz, ama savaşmak için başka birçok meşru neden vardır – 'masum'u savunmak veya daha geniş olarak 'uygarlaşmış' (yani Avrupai) yaşamın değerlerini desteklemek-yaymak. Tıpkı bir cumhuriyetin kendini-savunmak için savaşa girişebilmesi gibi, kendi özel barış ve iyi düzen standartlarını ihlâl eden davranışlarla tehdit edilen evrensel bir 'insan cumhuriyeti' (bu da bir Roma kavramıdır) adına da savaşa girişilebilir. Âdil bir savaşın sonucunda gerçekleştirilen her fetih, meşru bir egemenlik kurabilir. Kendini savunmak için savaş ilkesi, böylece, bırakın köleliği, evrensel fetih dahil her şeyi içerebilir.

Bu fetih ideolojisi bir yandan Hıristiyan meşrulaştırmasına dayanırken, aynı zamanda hâlâ açıkça bir feodal aristokrasinin değerlerinden ve feodal şeref kavramından kaynaklanıyordu. Bu (hiç de daha az kanlı olmayan) İngiliz ve bir ölçüde Fransız imparatorluk girişimleri için ileri sürülecek ticaret ve tarımın barışçı meziyetlerinden çok farklıdır. Ama İspanyol Tahtı, kolonyal yerleşimcilerin feodal arzularını kontrol etme ve Amerika'da bir soyluluk (soyla geçen – *ç.n.*) aristokrasinin ortaya çıkışını önleme girişimlerinde de Hıristiyan doktrinine başvurdu. Monarşi tarafından köleliğin gelişmesi ve *encomienda* sistemi üzerine konan kısıtla-

malar, kısmen etik ve dinî kaygılardan kaynaklanmış olabilir, ama yerleşimcilerin bağımsız iktidarını engelleme çabasının en ağır basan kaygı olduğundan çok az şüphe duyulabilir.

İspanya monarşisi, ülke içindeki devlet bürokrasinin yardımı ve kolonilerde kurduğu yerel idareler aracılığı ile yerleşimcilerin gücünün bir noktaya kadar dengelenmesinde ve koloni kurucularının (kolonistler) kontrol edilmesinde bir ölçüde başarılı oldu. Örneğin Peru'da madenlerdeki zorunlu çalıştırmayı büyük oranda düzenleme amacı ile gelişkin bir devlet bürokrasisi yaratıldı. Ama İspanyol devletinin hiçbir zaman soya dayalı bir feodal aristokrasi gelişmeyen Amerikalardaki kolonyal topraklarını, yerel toprak sahibi sınıflara hem toprağı hem de üstünde yaşayan insanları devamlı kontrol edebilme izni vermeden yönetmesi açıkça imkânsızdı. Hattâ krallık, o zamana kadar en önemli kolonyal ihraç ürünü haline gelmiş olan, Güney Amerika madenlerinden çıkarılan altın ve gümüş üzerindeki kontrolünden bile vazgeçmek zorunda kaldı. Kraliyete ait topraklarda keşfedilen madenlerin krallığın atalarından kalan mirası olduğunu iddia ederek başlayan monarşi, muazzam zenginlik kaynaklarını kendi başına sömürmesinin imkânsız olduğunu gördü ve sonucunda bu madenleri ya belli bir gelir payı karşılığında toptan elden çıkardı ya da kiralamak zorunda kaldı.

Yine de imparatorluk, ülke içinde İspanya'nın zenginliği için zorunlu hale geldi, çünkü İspanya giderek ülke içindeki tarım ve sanayinin yerine kolonilerden getirilen külçe altın ve gümüşlere bağımlı hale gelmişti. Bu bağımlılık sık sık İspanya ekonomisinin on yedinci yüzyıldan başlayarak gerilemesinden sorumlu tutulmuştur. İspanya'nın Avrupa ve denizaşırı bölgelerdeki imparatorluğu, kısmen vergi ihtiyacı nedeniyle, ekonomik bir servetten çok bir yük haline geldi. Ama, bir zamanlar, dünyanın o zamana kadar gördüğü en büyük emperyal güç olan şeyin görece hızlı ve dramatik çöküşü için böyle nedenlerden söz edilebilirse de, ekonomi-dı-

şı güçlere dayanan, ama bu güçlerin coğrafî menzilini sadece bunları dağıtarak genişleten herhangi bir dünya imparatorluğunun yapısında var olan istikrarsızlığı da dikkate almak zorundayız. Yerel kolonyal yönetici sınıfların isyanı ve bunu takip eden kolonyal bağımsızlık savaşları, aslında devrimci bir burjuvazinin doğuşundan çok, emperyal devlet ile toprak mülkiyetine dayalı yerel güçler arasındaki gergin kolonyal dengenin mirasına işaret eder.

Kendinden önceki Roma gibi, İspanya da yerel toprak sahibi sınıflara iktidar vererek emperyal alanını genişletebildi; ve İspanya imparatorluktan bir süre için muazzam bir kâr sağlayabildi. Bu anlamda, emperyal devletin ekonomik etki menzili, halihazırda politik etki gücünü aşmıştı. Ancak zorunlu olarak ekonomi-dışı güce dayanma durumu – İspanya'nın Avrupa köle ticaretini geliştirmedeki başat rolünü bir tarafa bırakırsak, bütün sistemin dayandığı askerî fetihten, fatihlerin uyguladığı değişik ekonomi-dışı sömürü biçimlerine kadar – imparatorluğun ekonomik nüfuzunun daima ekonomi-dışı güçlerinin kapasiteleri tarafından sınırlandığı anlamına geliyordu. İmparatorluğun kendi etki menzilini sadece ekonomik kurallar aracılığıyla bundan daha öteye götürebilmesi için daha çok zaman vardı.

3

TİCARET İMPARATORLUĞU

İspanyol imparatorluğu ile günümüzdeki 'küreselleşme'nin ekonomik emperyalizmi arasında ekonomik kurallar, ilk olarak İngiltere'de ve nihayetinde tüm dünyada uzun bir tarihi gelişme yaşadı. Ancak bu dönemdeki en gelişmiş endüstriyel ekonomiler bile, on dokuzuncu yüzyılda Kral II. Leopold Belçika'sının vahşiliğiyle meşhur olan Kongo'yu sömürgeleştirmesi gibi çok daha dolaysız ekonomi-dışı kolonyal sömürü biçimlerini dışlamamışlardır. Leopold, Belçika ekonomisinin dünyanın en sanayileşmiş ekonomilerinden biri olduğu bir zamanda, kişisel bir feodal mülk olarak elkoyduğu bölgenin zenginliğine soykırım düzeyindeki bir acımasızlıkla elkoymaya girişti. Ekonomik kuralları emperyalizmin bir aracı olarak daha on altıncı yüzyılın sonuna rastlayan erken bir tarihte harekete geçiren ilk imparatorluk olan Britanya imparatorluğu; – bundan sonraki bölümde göreceğimiz gibi – günümüze daha yakın bir tarihte, bölgesel bir imparatorluk üzerinde ve özellikle Hindistan'da dolaysız bir sömürgeci yönetim kuracaktı. Ekonomik emperyalizm, yirminci yüzyıla kadar, eski, ekonomi-dışı sömürgeci yönetim biçimlerini terk edebilecek güce erişememiştir.

Ama asıl amaçları toprakları mülk edinmek, yerleşim açmak veya doğal kaynaklara elkoymak değil, uluslararası ticarete egemen olmak olan imparatorluklar varlıklarını uzun bir süre koruduular. Elbette, her büyük imparatorluk ticarete dayandı, ve hepsi de, az ya

da çok, ticaret üzerindeki kontrolü güçlendirmek için kuruldu. Örneğin hem Çin hem de Roma imparatorlukları, ticarete kütlesel ölçüde hâkim oldular; sonraki İspanyol imparatorluğu ise – deniz ticaretinde İberya'daki komşusu Portekiz kadar güçlü olmasa ve ticaret yollarını kontrol etmekten ziyade Amerika'dan altın ve gümüş elde etmekle ilgilense de – ticarete büyük önem vermesi yanında (büyüyen köle ticaretindeki rolünü bir tarafa bırakırsak) kolonyal mülklerinin ticarî yararlarına ilgisiz kalmadığını da açıkça göstermiştir. Ama özünde ticarî olan bazı imparatorluklar, toprak kontrolü ve hattâ zorunlu çalıştırmadan daha çok ticaretin kontrolüne önem veriyorlardı. Ancak bunların ticaret imparatorluğu olduğunu söylemek, emperyal egemenliklerinin kapitalizmle ilişkilendirdiğimiz ekonomik zor türüne dayalı olduğunu söylemek değildir. Ekonomi-dışı güç, burada da temel çalışma ilkesiydi.

Müslüman Arap İmparatorluğu

Ticaret imparatorluklarının değişik türleri söz konusudur. Örneğin, ticaretten kaynaklanan eski Atina imparatorluğunu, – her ne kadar çok dikkat ve sınırlamalar gerektirse de, böyle bir imparatorluk olarak tanımlamak tamamen mantıksız olmazdı. Atina demokrasisinin ticarî karakterinin geçmişteki bazı tarihçiler tarafından abartılma eğilimine karşın, Atina orta çağ Avrupa'sının ticarî merkezleri gibi bir merkantil (ticarî) şehir değildi. Atina, asla Romalılarınkine benzer bir bölgesel imparatorluk da yaratmadı. Demokratik Atinalıların egemen toplumsal mülkiyet ilişkileri ve politik örgütlenmeleri, başka hiçbir şey olmasa bile, köylülerin Roma tarzında askerler olarak sömürülmesine olanak tanımıyordu. Atina ordusuna kesinlikle bir köylü ordusu denilebilirse de, köylüler köylü olarak kalıyor, toprağa bağlılıkları devam ediyor ve ordunun hareketleri mevsimin tarımla ilişkisine bağlı olarak sınırlanıyordu. Aynı zamanda ülke içinde köylü-vatandaş statüsünün korunmasına yardım eden, kendisine bağlı kentlerde demokratik ana-

yasalar kabul ettiren ve yerel aristokrasiyi kontrol altında tutan demokrasi, emperyal 'ittifaklarını' tipik bir biçimde devam ettirebilmiştir. O halde Atina'nın emperyal tutkuları, açıkça ne toprak aristokrasinin talepleri ne de ticarî çıkarlar tarafından belirlenmiştir.

Aynı zamanda, Atinalıların askerî harekâtlarının büyük oranda ülke içindeki tarımsal eksikliklerin yerini doldurmaya yönelik olması; bu türden bir emperyalist genişlemenin, gıda tedarikinin garanti altına alınmasının bir aracı haline geldiğini göstermektedir. Giderek artan oranda tahıl ithal etme kararlılığının deniz yollarının kontrolünü de beraberinde getirmesi nedeniyle, Atinalılar donanmaya bağımlı hale geldiler; sonuçta büyük harcama anlamına gelen bu durum – örneğin gemi yapımı ve bakımı gibi – harcamaların sürdürebilirliği açısından, bağımlı 'müttefikler'den alınan haraç biçimindeki vergilerin miktarından daha fazla olan bir imparatorluk gelirini gerektiriyordu.

Dolayısıyla, donanmanın imparatorluğun genişlemesini gerçekleştirmek için büyümesinden ziyade, imparatorluğun donanmayı ayakta tutmak için büyüdüğünü söylemek daha doğru olur. Atinalılar gıda arzındaki eksiklikleri tamamlayan donanma güçleriyle aynı zamanda donanmayı ayakta tutan emperyal egemenliklerini de kurmuşlardır, fakat henüz buna, büyük oranda tüccar sınıfla, aynı sınıfın patronlarını ayakta tutan devletler veya ticaret şirketlerinin yararına ve de zengin bir ticarî ilişkiye dayanmış olan bir ticaret imparatorluğu denilemezdi. Ama izleyen yüzyıllarda özellikle İslâm dünyasında ve ardından da Avrupa'da temel bir güç olacak olan bu tipteki bir imparatorluğun varlığına, başka bir yerde rastlanıyordu.

Müslüman Arap imparatorluğu ile Venedik ve Hollanda gibi geç Ortaçağ veya erken modern Avrupa ticaret imparatorlukları arasında birçok bakımdan farklılıklar olsa da, temeldeki bir ortak özellikten bahsedilmelidir. Ne kadar farklı olursa olsun, bunların kurdukları devletler, etkilerini ancak, geniş bir coğrafî bölgeye ya-

yılan egemenliklerini tek bir güçlü devletin etkisinde genişleterek değil, dağınık topluluk ve bölgelerde bulunan farklı pazarlar arasında hayatî bir ekonomik bağlantı olarak oynadıkları rolü mükemmelleştirerek sürdürdüler. Eğer Çin imparatorluğunun bir arada tutulması tam da bürokrasi aygıtına dayanıyorsa, ve Roma gibi bölgesel imparatorluklar toprak sahibi aristokratlar ağı tarafından bir arada tutuluyorsa, ticaret imparatorluklarını bir arada tutan bağlar da her şeyden önce tüccarlar ve tacirler tarafından sağlanmıştı. Ama, her şeye hâkim tek bir devletin yerini bir dereceye kadar dolduran bu tür ticarî bağlar, söz konusu imparatorlukların askerî gücüne diğerlerinden daha az bağımlı değildi. Eğer toprak ele geçirmek için değilse (her ne kadar bu imparatorluklar, bazen büyük ölçülerde olmak üzere bunu da yapsalar da) o zaman kara ve deniz ticaret yollarının kontrolünü garanti altına almak veya diğer devletleri, hattâ diğer imparatorlukları, kendi ticaret merkezlerini, tüccar yerleşimlerini, ticarî tavizleri ve çoğu zaman da ticaret tekellerini kabul etmeye zorlamak için buna ihtiyaçları vardı.

Müslüman Arap imparatorluğu, kesinlikle Asya'dan İspanya'ya çok büyük bir alanı kapsayan bir fetih sonucunda kuruldu. Araplar, ticaret yolları ile bunlara bağlı olan geniş ve zengin bölgelerin kontrolünü; önceden kurulmuş olan ticaret kentlerini ve bu kentleri yöneten devletlerle, içinde yaşayan köylülerin uzun süredir devlet gelirlerini yaratıyor oldukları toprakları bundan sonra da yapmaya devam edecekleri bir tarzda askerî yoldan ele geçirdiler. Araplar, Arabistan'ın içlerinden bütün yönlere, Kuzey Afrika ve İspanya'ya, Sicilya'ya, Avrupa'nın Akdeniz kıyılarına, Anadolu'ya, Balkanlara ve Hindistan'a kadar yayıldılar. Ama fethedilen topraklar, ilk başta bir silâhlı kamplar veya kamp-kentler ağı ile ve ardından birbirini takip eden normal memur düzenine sahip bürokratik devletlerce kontrol altında tutulmasına rağmen, devam eden bu askerî genişleme ve İslâm'ın yayılmasının temellerini atan olgu, temelde yer alan ticaret ağlarından başka bir şey

değildi. İlk dönem fetihler, zaten mevcut olan ticarî bağlantılar üzerinde gerçekleştirilirken, İslâm'ın daha sonra Orta Asya, güneydoğu Asya, Çin ve Sahra altı Afrika'sına yayılması, esasen askerî başarıya olduğu kadar ticarete de dayandı.

Araplar, İslâm öncesi çağda bile ana ticaret yolları üzerinde stratejik bir konuma sahiptiler; ama Arap ticaretinin yapısının yanısıra genişliği de Müslüman fetihi ile birlikte değişti. Müslüman Araplar, sadece yerel pazarlarda mal satmak veya malları çok uzun bir ticaret rotası boyunca ve kesinlikle yerel olan bir tüccardan ötekine aktarmak yerine, büyük mesafeler boyunca devam eden taşıma işini – özellikle baharatta – aracıların olmadığı biçimlerde üstlenerek kendi yerel pazarlarının çok ötesine ulaşabilen tüccarlar sayesinde geniş çaplı ve doğrudan bir ticaret ağı kurmayı başardılar. İslâm ise, aynı rotaları izleyerek arkadan geldi.

Ticaret ve din ağları, temel olarak parçalı bir imparatorluğun birleştirici bağlarıydı. Coğrafî ve ekolojik engeller bir yana, bölgeler, kentler ve aşiret toplulukları arasındaki farklılıklar ve bölünmeler, ardından da İslâm dünyasını birbiriyle rekâbet eden Müslümanlığın değişik kollarına ayıran hanedan çatışmaları, burada herhangi bir yönetici devlet aygıtının uzun dönemli istikrarını engelledi. Muhammed ve haleflerinin fetihleri ile kurulan ilk imparatorluk, sadece birbiriyle çatışan bir dizi hanedana ve parçalanmış bölgelere yol açmakla kalmadı, birden çok fazla devlet iktidarı merkezinin doğuşuna ve özellikle Avrupa'da fethederek kazandıkları toprakları kaybetmelerine yol açtı. Ancak, başından beri siyasî parçalanma eğilimi varolmuş olsa bile, Müslüman Arap dünyasının siyasî ve ekonomik iç bütünlüğü herhangi bir devletin gücünün ötesine geçmeyi başarabildi.

Gelişmiş bir ekonomik ağa dayanan bu bütünlük, muazzam bir kentler zincirini ve geniş bir alana dağılmış olan bölgeleri ana ticaret bağlantılarıyla birbirine bağlıyordu. Bu bağlantılar ise, bir yasalar ve resmî bürolar (memuriyetler –*çn.*) yapısı tarafından des-

tekleniyordu. Ama bu sadece tek bir geniş ülke devletinin yapısı değildi. Bu Muhammed ve takipçilerinin ortaklaşa kurduğu benzersiz bir dinî formasyondu. 570'li yıllarda önemli bir ticaret kenti olan Mekke'de doğan Muhammed'in kendisi, Kureyş aşiretindendi. Doğduğu kentin egemen aşireti olan Kureyşlilerden Kuran'da bile tüccar olarak söz ediliyordu. Muhammed bir tüccar ailesinin kızı ile evlendi ve eşinin ticarî işlerini yönetti. İslâm'ın gelişmesindeki kritik ân, Muhammed'in dinî bir lider olmak için Mekke'den (daha sonra Medine adını alan) Yetrib'e göçmesi, açıkça Mekke ile ticarî bağları olan Yetribli tüccarların teşviki ile olmuştu. İslâm, Müslüman tüccarlar ve zanaatkârların kendileri ile birlikte çok geniş ve farklı bölgelere taşıdıkları ortak bir kültürle birlikte genel bir düzen sağlayan kapsamlı bir hukuk ve ahlâkî kurallar sistemi kurdu.

İslâm dinî, Arap ticaret ağı için hem bir koşul hem de onun sonucu olmuş gibi görünüyor. İslâm'ın kuruluşundan sonraki yüzyıllarda, din ve bu dinîn hiyerarşisi, etkin bir siyasî toplumun yokluğunda bile, ticaret ilişkilerini örgütleyecek bir araç olarak gelişti. Bu kentler ağını *ulema* yönetiyordu. Ulemanın üyeleri sadece vaiz değil, aynı zamanda öğretmen ve yargıçtı ve dahası yüksek rütbelileri tüccarlar ve usta zanaatkârlarla birlikte, başka bakımlardan olduğu gibi zenginlik bakımından da kentli eliti oluşturuyordu. Devlet yöneticilerinin de kentlerde yaşıyor olmalarına rağmen, egemen fiziksel yapı, devlet kurumlarından daha fazla görünür halde olan pazarlar ve dinî kurumlardı.

İslâm yasası – evlilikten mirasa, ticarî anlaşmalardan kâra varıncaya kadar *şeriat* tarafından gerçekleştirilen ayrıntılı ve katı düzenlemeler – niyet olarak kesin olmasa da Müslüman Arap dünyasını sonuçları bakımından kesin olarak bir arada tutan toplumsal ve ekonomik bağların bir koşulu idi. Eleştirenlerinin sık sık iddia ettikleri gibi İslâm, sadece fetihle yayılmadığı ve Müslümanların dinlerini her fethettikleri toprağa empoze etmediği halde, dinî

bağlantı ticaret imparatorluğunun devamı için yaşamsal önemdeydi. İmparatorluğun toplumsal ve ekonomik bütünlüğü, imparatorluğun yerini bölge devletleri aldığında bile varlığını sürdürdü. Bu parçalı siyasî düzen, ticarî ve dinî bağlarla birlikte, gücünün büyük kısmını varlığını sürdüren eski ticarî ve dinî ağlardan alan Osmanlı İmparatorluğu onun üstüne her yere erişebilen bürokratik bir devlet oturtana kadar devam etti.

Demek ki özünde tam da bir ticaret imparatorluğu olan İslâm imparatorluğu, Doğu Asya dışındaki dünyanın, Kahire ve Bağdat gibi en büyük şehirlerinden oluşan ve birbirlerine tüccarlar, zanaatkârlar ve dinî şahsiyetlerce bağlanan bir ticaret merkezleri ağına dayanıyordu. Bu tür bir gelişme tarzı, kendisiyle birlikte Avrupa dünyasını derinden etkileyen dikkate değer bir kültürel canlanmanın yanısıra, bilimsel ve matematik bilgisini de birlikte getirdi.

Şehirleri kuşatan arazilerde, toprak sahipleri, köylüler ve her türden çiftçiler yaşıyordu. Sadece Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da, kıyı bölgelerinde zeytin tarımı yapılan veya büyükbaş hayvan da yetiştirilebilen ırmak vadileri ve deltalarda mevsimlik olsa da uzun mesafelerin katedildiği göçler sonucu gerçekleşen tahıl üretiminden, hurma ağacı yetiştiriciliğine ve deve beslenen çöllere kadar çok çeşitli bir kırsal üretim yelpazesi vardı. Sekizinci yüzyılın başında fethettikleri İspanya'ya sadece o zamana kadar bilinmeyen tahılları değil, beraberlerinde tarım tekniklerini ve sulama sistemlerini de getiren Araplar sayesinde İspanya'nın kıraç toprakları da tarıma açılmış oldu.

Daha en başından itibaren temellerini oluşturmuş olan vergilendirme ve tarımsal üretim sistemini koruyan ve kırsal üreticilerin yarattığı zenginliğe muhtaç olan Arap yöneticilerin ve imparatorluğun kökleri toprağa dayanıyordu. Ama özellikle imparatorluğun gelişmesiyle birlikte, şehre bağımlı hale gelen ve şehir tarafından kontrol edilen kırsal bölgenin artığına, şehirli nüfusu, silâhlı kuvvetleri ve devlet bürokrasini beslemek için elkonuluyordu.

Bu dünya ile, ticaretin ve büyük kasabaların gelişmesine rağmen tarihsel olarak toprak aristokrasisinin egemenliğindeki ortaçağ Avrupa'sı arasında çarpıcı bir farklılık söz konusudur. Ancak ortaçağ Avrupa'sında işleyen kuralın en önemli istisnası, şehir devletlerini kuşatan kırsal bölgeye egemen olan şehirlerden kaynaklanan ticaret imparatorlukları kurmuş olan İtalyan şehir devletleriydi (bu konuya tekrar döneceğiz).

Müslüman Arap dünyasında ise, kökenleri ve temelleri kırsal alanda bulunan devlet hanedanları bile yönetimlerini şehirler ağını kullanarak devam ettirmişlerdir. Arap dünyasının büyük tarihçilerinden biri 'bir hanedan varlığını sürdürmek için şehre kök salmak zorundadır: Hanedanın, ticaret ve sanayiden elde edilecek zenginliğe ve sadece *ulema*nın verebileceği meşruiyete ihtiyacı vardır. Hanedanların kuruluş süreci şehirlerin fethinden ibaretti. Herhangi bir fatih, bir ticaret-yolu üzerindeki şehirler zinciri boyunca hareket ederdi' diye yazıyor.[1] Ticaret yollarının rotasını bile başkent olan şehrin yararına değiştirerek bir şehrin büyümesini ve gelişmesini sağlayabilecek kadar güçlü bir yöneticinin hâkimiyet alanının genişlemesi, tipik bir biçimde temeldeki dinî ve ticarî ağlara dayanıyordu.

Kapitalizmle ilişkilendirilen ekonomik kuralların, şehirlerin ve ticaretin böylesine merkezî olduğu – veya belki de kesinlikle bu yüzden – bir ticaret imparatorluğundaki yönetime nasıl olup da hâkim olamadığına dair bazı noktaların tanımlanması artık mümkün olabilir.

Birinci bölümde gördüğümüz gibi, kapitalist kurallar, pazardaki bütün aktörlerin pazara bağımlı olmasından kaynaklanır. Aralarındaki sınıf ilişkisi de pazara-dayalı olan üretici sınıflarla, üretime elkoyan sınıflar, aynı zamanda kendi-kendilerini yeniden-üretmenin en temel koşullarına sahip olmak için pazara girmek zorunda-

[1] Albert Hourani, *A History of the Arab Peoples* (London: Faber and Faaber, 1991), s. 130.

dırlar. İlk soru, bu – ve öteki – ticaret imparatorluklarının pazara dair benzer bir bağımlılıklarının olup olmadığıdır.

İslâm imparatorluğundaki doğrudan üreticiler, ağırlıklı olarak hâlâ kırsal üreticilerdi. Araplar, her ne kadar yalnızca kentlerdeki eviçi hizmetlerde kullanılmak için değil, bazen yukarı Nil vadisi ve Sahra'daki sulak ve ekilebilen arazilerde tarımsal işgücü olarak kullanmak amacıyla gerçekleştirilen türdeki bir köle ticaretiyle uğraşmışlarsa da (köleler, daha sekizinci yüzyıl kadar erken bir dönemde bile, asıl olarak Venedikliler tarafından sağlanıyordu) İslâm İmparatorluğundaki kırsal işgücü, ağırlıklı olarak köylülerden ve hayvan yetiştiricilerinden oluşuyordu. Bu kırsal işgücü, artıklarını satarak başka mallar almak için pazara gidecek olsa bile, genel olarak ortaya koydukları üretim, kendi geçimlerinin büyük kısmını karşılamaya yetiyordu. Bu anlamda geçimleri pazara-bağımlı değildi. Daha temel olarak, temel üretim aracı olan toprağa erişimleri, pazara veya rekâbetçi üretimdeki başarıya bağlı değildi.

Kırsal üreticiler, sadece ürünün tipik ortak(çı)ları olan toprak sahiplerinin sömürüsüne değil, ama her şeyden önce kentteki yöneticilerin üstün gücünün şiddetli sömürüsüne maruz kalıyorlardı. Asıl aracı vergilendirme olan bu sömürüye, vergilendirilmiş olan kent sakinleri de maruz kalmıştır, fakat muhtemeldir ki devlet gelirlerinin oldukça önemli bir kısmı daimi olarak kırsal kaynaklardan elde ediliyordu. Elbette ki vergilendirmenin temelinde yöneticilerin ellerinde tuttukları askerî güç bulunuyordu; ama aynı zamanda bu güç, kentli elitin diğer üyelerinin, özellikle de devletin vergileri toplama işini devrettiği (kiraladığı-mültezimler) ve bu nedenle kişisel zenginlik kaynağı olarak kırsal üreticiler üzerinde etkin bir kontrole sahip olan kişilerin işine yarıyordu. Ayrıca dinî kuruluşların (vakıflar – *ç.n*) kendi yararlarına düzenlemiş oldukları yükümlülükler de söz konusuydu. Başka bir deyişle, ne üreticiler pazar(ın) güçleri tarafından üretime sevk ediliyor ne de mülkedinicilerin mülkedinmesi pazar(ın) güçleri tarafından sağlanıyor-

du. Geçerli ilke, mülkedinicilerin ellerindeki üstün otorite ve baskıcı güçle kullanıyor oldukları ekonomi-dışı elkoyma (extraction) gücüydü.

Gıda maddeleri için yerel pazarlara bağımlı olabilen (her ne kadar bu gözlem sınırlı olmak zorundaysa da; çünkü bu üreticiler gıdalarının bir kısmını çoğu zaman kendi bahçelerinden elde ediyorlardı) kentli üreticilerle, ana ticaret merkezlerinde toplanmış zanaatkârlar, nihai olarak pazar kuralları karşısında korunma altındaydılar. Tabii üretim araçlarına erişimleri pazar dolayımından geçmiyordu. Zanaatkârlıktaki yetenekler ve dükkânlar tipik biçimde babadan oğula geçiyor ve rekâbetçi pazar kuralları yerine gelenek tarafından yönetiliyordu. Ürünlerin satışa çıkarıldığı pazar, başarının emek verimliliği ve fiyat yarışı tarafından belirlendiği türden bir pazar değildi. Söz konusu olan bu pazar, zanaatkârlık yeteneği veya uzun süreli kişisel bağların başarılı ticaretin temelini oluşturduğu bir değişim ağından başka bir şey değildi. Bu türdeki bir iş tipik olarak üretimde herhangi bir değişiklik olmadan veya üretim boyutunda bir artış olmadan kuşaklar boyu devam edebiliyordu.

Kendi ürünlerini sadece yerel pazarlarda satabilen zanaatkârlar arasından bazı usta zanaatkârlar, kent elitinin üyeleri arasına girebilseler de nadiren büyük bir servetler edinebiliyorlardı. Bu ticaret sisteminden en çok, uzun mesafelere mal taşıyan ve nakliyeyle ilgilenen tüccarlar kazanıyordu. Çin, Hindistan veya Batı Avrupa gibi başka yerlerden daha kazançlı mal taşınması işi zaman içinde, ama giderek artan oranda, yerel olarak üretilen malları diğer pazarlara taşıyan tüccarlarca yapılan ticaretin yerini aldı. Dolayısıyla da ticaret, her zamanki üretimden daha az değil daha çok ayrılmış oldu; ve muhtemelen büyük tüccarlar, daha çok tipik temsilcileri aracılığıyla başka yerlerde üretilen değerli mallarla, lüks malların uzun mesafeli ticaretini yapan kimseler haline dönüştüler.

Ama tüccarlar, ister Arap dünyası içinde kalarak yerel malların

ticaretini yapsınlar isterse çok uzakta üretilen malların transit ticaretiyle uğraşsınlar, ticaretin ilkesi asıl olarak aynıydı: Çağlar kadar eski olan ticaretten kâr etmek, yani ucuza alıp pahalıya satmak. Bu tür bir kâr, kapitalizmdeki artı(k)-emek biçimindeki üretimden farklı olarak, rekâbetçi üretimdeki üstünlüğe değil, üreticilere elverişsiz alışveriş koşulları empoze edilmesine imkân veren – siyasî güç veya dinî otorite veya askerî gücün garanti altına aldığı ticaret yollarına hâkimiyet ve yaygın ticaret ağları gibi – ekonomidışı değişik avantajlara dayanır. Bu tür ticarî kazançlar kapitalist kârın tam tersidir. Kapitalist kâr özellikle, rekâbetçi üretim için belirli ortak koşullar koyacak kadar bütünleşmiş bir pazarda büyük emek üretkenliği ve maliyet-kâr oranı tarafından yaratılır. Aksine bir pazardan ucuza alıp öteki pazarda pahalıya satılarak elde edilen kapitalist-olmayan kâr, pazarların ayrılmasına dayanır; ve askerî gücün yardımı ile birbirinden uzak olan pazarlarda pazarlık yapılarak elde edilen avantajlardan gerçekten de büyük ticarî servetler kazanıldı.

Venedik İmparatorluğu

İtalya için Avrupa feodalizminin 'zayıf halkası' denmiştir, çünkü senyoralizm orada Avrupa'nın başka yerlerinden daha zayıftı ve toprak sahibi aristokratların egemenliğinin yerini, özellikle kuzeyin şehir-devletlerinde, çevredeki kırsal kesime hâkim olan şehirli sınıfların yönetimi almıştı. Ama bu şehir-devletleri, feodal kalıptan uzaklaşmışlarsa bile, daha büyük bir feodal sistemde, bu parçalı düzende, bir ticarî bağlantı olarak ve Avrupa dışındaki dünyaya erişim araçları olarak hayatî bir rol oynadılar.[2] Elbette bu rolün bile bir bütün olarak feodal sistemdeki toprak sahibi sınıfların egemenliğine dayandığı söylenebilir. Her şeyden önce toprak sahibi aristokrasinin serveti ve bundan doğan monarşiler, feodal ticareti,

[2] Bu konuda Bkz.: Justin Rosenberg, *The Empire of Civil Society* (London: Verso, 1993).

özellikle lüks malların ele geçirilmesi ve ekonomik güçlerinin dayandığı savaş ekipmanlarının ele geçirilmesi isteğiyle sürdürdü. Bir şekilde feodal ağ dışında kalan, ama aynı zamanda onun içinde varolan büyük İtalyan ticaret merkezleri, bu zenginlikten kendi tarzlarında kâr etmeyi başardılar.

İtalya şehir-devletlerinin Avrupa ekonomisi içindeki kendine özgü konumu, belki de Roma imparatorluğu ile az ya da çok ama kopmayan bir devamlılıktan kaynaklanıyordu. Eski Roma'nın toprak sahibi olma biçimleri, serflerden farklı olarak özgür olan büyük bir köylü nüfusu ile birlikte devam etti. Kasabaların görece güçlü konumu, muhtemelen Roma kent sistemine de bazı şeyler borçluydu. Bu sistemde kasabalar, çevredeki kırsal kesimleri fiilen yöneten Romalılaş(tırıl)mış olan yerel elitin toplumsal ve siyasî alanında yer alıyordu. Ama Orta çağ İtalya'sında, büyük çoğunlukla toprak sahibi sınıflardan oluşan imparatorluk elitinden başka, yeni tür bir şehirli yönetici sınıfı daha ortaya çıktı.

Floransa ve Venedik gibi şehirler kolektif lordluğun hüküm sürdüğü yerler haline geldiler. *Contado*'ya (çevredeki kırsal kesime. –*ç.n.*) hükmeden bu lordluklar, kısmen şehirli elitin birçok üyesini doğrudan ya da dolaylı olarak zenginleştiren kamu bürolarının (memurlukların) – devletlerin daha önce karşılaştığımız vergi/ofis benzeri makamların – masraflarının karşılanması bahanesiyle iyi birer servet elde ediyorlardı. Dolayısıyla da bu lordların sömürü tarzları bakımından kapitalist-olmadıkları şüphe götürmezdir. Lordlar, sadece artık-emeğe doğrudan elkonulmasında değil, ama aynı zamanda şehir gelirlerinin sürdürülmesi sürecinde iktidarlarını ve zenginliklerini şehirdeki statülerine borçlu olan şehir elitinin çıkarlarının korunmasında da şehrin baskıcı gücüne dayanıyorlardı. Fakat şehrin ihtiyaçlarının karşılanması ve şehre gelir temini için kırsal üretime ihtiyaç duyulduğu halde, şehir-devletlerinin ve egemen sınıfların gerçek gelirleri asıl olarak ticaretten ve malî hizmetlerden yaratılıyordu. Kırsal kesimin sömürülmesi

bir amaçtan çok bir araç, şehir ekonomisine sunulan bir hizmetti. Soru şudur: Bu ekonominin mantığı kapitalist midir, yoksa bu ticarî sistem hâlâ kapitalist-olmayan bir mantığa mı sahiptir?

Floransa ve Venedik, kesinlikle sadece ticareti değil, ama üretimi de teşvik etti ve sömürdü. Örneğin Floransa tekstili veya Venedik ipeği ve camı gibi kendi kentlerinde üretilen ürünlerin ticaretini yapan yönetici şehirli sınıflar, pazar koşulları yeterince çekici olduğu sürece hem tüccarların üretimi örgütlemesine, hem de üretime yatırım yaptılar. Üretim, bu şehir-devletlerinin büyük ticarî zenginliklerinde önemli bir unsurdu tabii; ama zenginlik, esasen malların dağıtımı ve verilen malî hizmetlerden kaynaklanıyordu. Ticaret ise, fiyat rekâbetinin yönlendirdiği bir pazardaki maliyet-kâr oranı ilişkisinden başka, üretim ve gelişmiş emek-üretkenliğince belirlenmekten ziyade, kapitalist-olmayan kurallar temelinde cereyan eden ve özellikle karmaşık olan malî ve ticarî pratiklerin de yardımıyla (örneğin çifte girişli muhasebenin Floransa'da doğduğu kabul edilir) ortaya çıkan tekel ayrıcalıkları gibi ekonomi-dışı avantajlara dayanıyordu. Bu şehir devletleri, kolonilere askerî güçlerini dayattıkları bazı durumlarda, pazarlanabilir malların üretiminde zor yoluyla çalıştırılan – örneğin tıpkı Venediklilerin Girit ve Kıbrıs'ta şeker üretiminde kölelerin kullanılmasına para yatırmaları gibi – emeği de sömürebiliyorlardı. Ama Venediklilerin kölelerden kazancı, sadece bu cumhuriyetin köleleri bizzat sömürmesinden değil, ama aynı zamanda ilk zamanlardaki köle ticaretindeki merkezî rolünden de kaynaklandı. Venedik daha sekizinci yüzyıl gibi erken bir tarihte bile Arap Halifelerine köle satıyordu. Üreticilerin, ülke içinde ve başka yerlerde gerçekleşen ekonomi-dışı sömürülmesinden her durumda yararlanabildiğini gösteren İtalyan tüccarların kazanç biçimlerinin başında üretim değil, saldırgan bir girişim olan spekülasyon geliyordu.[3]

Bu, üretimin değişen koşullar ve pazardaki fırsatlara uyum gösteremeyeceği ve göstermediği anlamını içermez. Ama bu tica-

rî şehir-devletlerinin başarısının temel sırrı, ticaret ağlarına egemen olmalarından başka bir şey değildir. Dolayısıyla süreç, sadece ürettikleri malların kalitesine değil, ama aynı zamanda onlara pazarları kontrol etme ve pazarlarda iş yapabilme veya bu pazarlar arasında hem kendi mallarını hem de özellikle başka yerlerde üretilen malları nakletmede üstünlük sağlayan ekonomi-dışı avantajlara dayanıyordu. Şehirdeki siyasî güç, ekonomik gücün tâ kendisiydi; ve askerî güç büyük bir farkla en kârlı ticarî etkinlik olan dış ticaretteki ticarî başarının temel şartı olmaya devam etti.

Şehirli elit elverişsiz ticarî fırsatlara, büyük bir olasılıkla sadece emek üretkenliğini ve maliyet-kâr etkinliğini artırarak değil, ama ekonomi-dışı zoru daha etkin kullanıp, üreticilerin suyunu daha çok çıkararak cevap veriyordu. Aslında üretimden ve hattâ ticaretten toptan çekilmeyi bile daha kârlı bulabilirlerdi. Örneğin Floransa'nın en büyük ticarî aileleri, özellikle de Mediciler, krallara ve papalara malî hizmetlerde bulunmak ve şehir devletlerinin hanedan yönetimlerine katılmaya varıncaya kadar ve hattâ bunu da içeren kamu memuriyetleri gibi üretici-olmayan daha başka kârlı işlere giriştiler. Ticarete devam edenler için büyük zenginliklerin elde edilmesi bile hâlâ şehirdeki güç ve ayrıcalıklara, şehir nezdindeki statülerine ve bizzat şehir-devletinin kendisinin ekonomi-dışı gücüne bağlı olmaya devam etti.

Öyleyse, bu şehir-devletlerinin ticarî başarıları esas itibariyle askerî güce dayanıyordu. Bu kapitalist olmayan ekonomilerdeki ekonomik rekâbet, bir fiyat rekâbetini içermekten çok, tüccarlar, ticaret şehirleri ve devletler arasındaki pazarların doğrudan kontrolünün ele geçirilmesinin hedeflendiği bir rekâbetti. Kuzey İtalya'nın şehir-devletleri, *contado*'nun kontrolünü sürdürmenin yanısıra, ticarette egemenlik için de rakip komşuları ile dâima savaş halindeydi; dahası İtalyan şehirleri arasında bir futbol fikstürünün

[3] John Hale, *The Civilization of Europe in the Renaissance* (New York: Simon and Schuster, 1993), s. 150.

normalliği ve düzenliliğinin görüldüğü yerel savaşlar yaşanıyordu. Süreç içinde, hem Floransa hem de Venedik bir süre için sadece kendi *contado*'ları üzerinde değil, komşu şehirler ve onları çevreleyen kırsal bölgeler üzerindeki kontrolü de ele geçirdiler.

Bu ticarî toplulukların temel özelliklerinden biri savaşın bile ticarîleştirilmiş olmasıydı. (İtalyan *condottiere*'si her şeyden önce, bir paralı asker modeliydi). Ama ticaret ve savaş arasındaki ilişki, hiçbir yerde, Venedik ticaret imparatorluğunun kurulmasında olduğu denli içiçe geçmedi. Venedik'in coğrafî konumu, kentin Doğu ile Batı arasındaki ticarette ayrıcalıklı bir yer edinmesine yol açtı. Ancak Venedik'in kontrolcü konumunu koruyabilmesi için Doğu Akdeniz'deki deniz yollarını da kontrol etmesi gerekiyordu. Bu Venedik'i, doğal olarak, korsanları bir tarafa bırakırsak, rakipleri ile düzenli askerî çatışmalara soktu. Venedik'in ticarî genişlemesini devam ettirmesi, İtalyan anakarasındaki ırmaklar ve dağ geçitlerini de kontrol etmesini gerektiriyordu. Bu, İtalya toprağı ve dışında bir bölgesel imparatorluk kurmasının güçlü bir nedeniydi.

Venedikliler askerî gücü, sadece ticarî egemenliklerini doğrudan sürdürmenin bir aracına değil, bizatihi satılabilir-satın alınabilir bir ticarî metaya dönüştürdüler. Şehir-devletinin ticarî başarısının, etki alanını daha başından itibaren İtalya'nın ötesine genişletme şartına dayanması, sadece askerî bir gücü ve beraberinde çok üstün bir donanmayı değil, ama ticarî beceriyi, özellikle savaştan ticarî bir kaynak olarak yararlanmayı da gerektirdi. Örneğin Venedik'in ilk zamanlardaki ticarî genişlemesi, Bizans imparatorluğundan alınan ticarî tavizlere dayandı. Bu tavizler Venedik'e askerî yardım karşılığında ticarî ayrıcalıklar ve ticaret yerleri açma hakkı tanıyordu.

Venediklilerin savaşı ticarîleştirmesinin en meşhur örneği, on üçüncü yüzyılın başında Dördüncü Haçlı Seferleri sırasında yaşandı. Frenk haçlı savaşçılarını gemi ile Filistin'e götürmeleri istenen Venedikliler, kendilerine yakışan bir şekilde, çok yüksek bir fiyat dayattılar. Ve son ödeme yapılmayınca, basitçe, askerî bir güzergâh

değişikliği karşılığında orduları gemiyle Filistin'e götürmeye razı olarak, pazarlığın şartlarını değiştirdiler: Haçlılar hedeflerine doğru yola devam etmeden önce, Cumhuriyetin kârlı Adriyatik ticaret yollarını tehlikeye sokan Venedik'in Dalmaçya liman kolonisindeki ayaklanmayı bastıracaklardı. Bunun ardından, Venedikliler ek olarak, Haçlı ordularının Konstantinapol'deki rakiplerine saldırmasını ve Yunan Ortodoks (Bizans –*ç.n.*) imparatorunu tahttan indirmesini de sağladı. Bir Hıristiyan merkezine yapılan bu saldırı (Kutsal Topraklar'da asla böyle bir şey yapmayan) Haçlılar için acayip bir hareket olarak görülebilir, ama kesinlikle kârlı idi. Çünkü Haçlılar, adı kötüye çıkmış Konstantinopol çapulunda, bu büyük kenti yağmaladılar. Venediklilerin emperyal genişlemeleri, Bizans imparatorunun devrilmesiyle birlikte, artık eski Roma İmparatorluğunun büyük bir bölümünü kapsıyordu.

Venedik, İtalya anakarası ve ötesindeki yönetimini, büyük ve merkezileşmiş bir bürokratik devlet aracılığıyla değil, bütünüyle kendi çıkarına hizmet edemeyecek yerel oligarşilere dayanma şeklindeki eski Roma metodu ile sürdürdü. Roma İmparatorluğu, ana ticaret bağlantılarını, özellikle de Mısır'ın egemeni olarak önemli ticaret ağlarını kontrol etmiş olsa da, ticaret kendi içinde bizatihi bir emperyal amaç değil, amaçlara ulaşmada bir araçtı. Asıl hedefi toprak olan bir toprak sahibi aristokrasinin egemenliği altında bulunan imparatorluk bu dönemde ticarî rekâbetlerle çok fazla uğraşmadı. Venedik için, sadece toprak kazanmaya dayanmayan emperyal uygulamanın amacı, ticarete egemen olmak olduğu ölçüde, ticarî egemenlik çok kolayca paylaşılabilecek bir meta değildi. Ticaretin fiyat rekâbeti ve rekâbetçi üretimi yönlendirmediği, ama pazarın doğrudan ekonomi-dışı egemenliğe ve ekonomi-dışı – özellikle askerî – rekâbetlerdeki başarıya dayandığı kapitalist-olmayan bir pazardaki ticaret, daha çok bir şehrin kazancının diğerinin kaybına yol açtığı, sıfır toplamlı bir oyundu. Bu, rakip şehirlerin ve bu şehirlerin ticarî elitinin yenilmesi veya en azından zayıflatılması gerektiği anlamına geliyordu.

Venedikliler esas olarak şehir içinde, bir şehirli oligarşi tarafından yönetilmeye devam ettiler (hattâ Doge'nin sözde yönetimi altında bile). Ama Floransa bölge devletininkine benzer olarak Venedik'in fethettiği İtalyan topraklarındaki tipik yönetim tarzı, sürekli Venedik müdahalesi tehdidi altındaki şehirli elite karşı bir denge gücü olarak kontrolünü elinde tuttuğu iktidarını ve ayrıcalıklarını güçlendirdiği *contado* aracılığıyla yerel oligarşileri zayıflatırken, kendisine bağımlı şehirlere bir dereceye kadar özerklik tanınması şeklindeydi. Sonuçta *contadini* bağımlı şehirler ayaklandığında, kendi yerel oligarşilerine Venedik yönetimi lehine karşı gelme eğilimi gösterdi. Venedik, İtalyan olmayan bağımlı topraklarda ise farklı manevralar benimsedi. Örneğin Yunanistan'ın bazı bölgelerinde çeşitli yerlere kaleler kurdu ve böylece Venedik yönetimlerine karşı direniş olduğunda karşı konulamaz donanma güçlerini harekete geçirmek için zaman kazanabildi. Büyük Konstantinapol zaferinde ise, kentin başına Venedik'in ticarî üstünlüğü karşısında hiçbir tehdit oluşturamayacak olan zayıf bir yabancı yöneticiyi getirdiler.

Bütün bu örnekler, Venedik imparatorluk yönetiminin baskın özelliğinin ticaret ve savaşın birleştirilmesi olduğunu gösteriyor. Bu yönetim biçimi, (ticaret kaynaklı uzun ve kanlı savaşlar tarihine rağmen) Avrupa kültüründe, feodalizmin askerî değerlerine karşı ticaretin barışçı bir girişim olduğu hakkındaki bir dizi geleneksel varsayımı reddeder. Ticaret ve savaşın, ekonomik ve ekonomi-dışı gücün ayrılmazlığı, ticaretle o şehir ve kapitalizm arasındaki ilişki hakkındaki genel kabulleri şiddetle reddeder. Venedik gibi bir ticaret imparatorluğu ve diğer İtalyan ticarî şehir-devletleri hakkındaki en çarpıcı şey, alabildiğine ticarî olan ekonomi ve ekonomi-dışı mülk edinme araçlarının büyük ölçüde askerîleşmiş bir şehir yönetimi altında birleştirilmiş olmasıdır: Bir anlamda şehirli ve ticarî bir feodalizm.

Hiç şüphesiz, cumhuriyet vatandaşlarının şehirli meziyetleri

ile Roma askerinin askerî meziyetlerini birbirine çok benzer bulan ve hattâ özdeşleştiren kişinin Rönesans'ın büyük İtalyan düşünürü Floransalı Nikola Makyavel olması dikkat çekicidir. Makyavel'in siyasî yapıtlarının hiçbir yerinde ticarî değerlere rastlanmaz, ticarî etkinliklere ise nadiren yer verilir. Eğer yer almışsa bile, Makyavel zenginlik peşinde koşmayı hor görmüştür; ve yazdığı Floransa tarihinin aksine, siyasî teorisini yazdığı bağlamın Avrupa'nın en büyük ticaret merkezlerinden biri (Venedik – *ç.n*) olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. Ancak onun yapıtının ruhu, bir anlamda ekonomik başarısı askerî güce fazlasıyla ve ayrılmaz biçimde bağlı olan İtalyan ticaret kentinin (Floransa'dan aşağı kalmayan bir şekilde Venedik'in) ruhudur. Bir tür 'cumhuriyetçi' ortak şehirli elit tarafından yönetilen şehrin *contado*'ya egemen olmak, ticarî rakiplerini bastırmak ve ticarî üstünlüğünün ulaşabileceği alanı genişletmek için benimsediği bu tür bir ticarî iktidar ideolojisi tamamen ekonomik kazançlara adanmış olsa bile, daha çok şehirli ve askerî değerlerin bir karışımı olmak durumundadır. Bazı muhalifler, şehir devletinin ticarî üstünlüğünün yok olmasından, şehirli elitin savaşçı aklının zayıflamasını sorumlu tuttular.

Hollanda Cumhuriyeti

Hollanda Cumhuriyeti, sadece Avrupa'da değil, başka yerler açısından da muhtemelen kapitalizmin doğuşundan önceki en ticarîleşmiş toplumdu. Hollanda – Baltık'tan Kuzey Amerika'ya ve Doğu Hindistan'dan güney Afrika'ya kadar uzanan – dev bir ticarî imparatorluk kurdu. Bu imparatorlukta koloni yerleşimleri için fetih ikincil veya tali bir amaçtı. Örneğin Hollandalıların köle ticaretinde lider olmaları, ama köle plantosyanlarının doğrudan sömürülmesindeki eksikli egemenlikleri bunun bir göstergesidir. Hollandalıların yaşamında ticaret, daha önce hiç olmadığı kadar ve benzeri görülmemiş derecede temel bir koşuldu. Kapitalist olmayan öteki toplumlarda, hattâ çok iyi gelişmiş ticaret ekonomileri-

ne sahip olanlarında bile, nüfusun büyük kısmı genellikle de çoğunluğu, kendi gıda ihtiyaçlarını kendileri karşılayan ve diğer gerekli şeyleri evde üreten, pazara tipik olarak sadece temel hayatta kalma stratejilerini desteklemek için giden köylülerdi. Denizci kuzey Hollanda'da ise çiftçiler bile temel gıda ihtiyaçları, özellikle tahıl için ticarete bağımlı hale gelmişti ve temel ihtiyaçlarını satın almak için, diğer yarı lüks metaları – özellikle süt ürünlerini ve eti – satıyorlardı. Dolayısıyla Hollanda'nın uluslararası ticarete temellerinden bağımlı olan ülke ekonomisi, böyle büyük bir ticarî imparatorluğun yaratılmasında zaten güçlü bir itici güç yaratabilecekti.[4]

Hollandalılar, ekolojik ekim koşullarının bölgeyi giderek artan oranda dışardan gelen tahıla bağımlı hale getirmesi nedeniyle, kendi temel ihtiyaçlarını karşılamak için kendi ticarî araçlarını geliştirdi. Onlara ucuz tahıla ayrıcalıklı olarak ulaşma imkânı sağlayacak olan hayatî önemdeki Baltık ticaretine kısa sürede hâkim oldular. Kendi ihtiyaçlarını karşılama sürecindeki Hollandalılar, Avrupa işbölümü içinde vazgeçilmez bir bağlantı olarak Avrupa dışındaki dünyayla ana bağlantı noktalarından biri haline geldiler. Büyüyen ticarî ekonominin ihtiyaçlarına hizmet etmek üzere ortaya çıkan kitlesel şehirleşme ise bu gelişmelerin bir sonucuydu. Bu da Avrupa'nın başka hiçbir yerinde görülmeyen bir şehirli/köylü

[4] Hollanda ekonomisini geniş biçimde şu makalemde tartıştım: 'The Question of Market Dependence', *Journal of Agrarian Change*, Vol. 2 No. 1, January 2002, s. 50-87. Bu tartışma büyük oranda, her ne kadar bu ekonominin kapitalist olmayan karakteri konusunda onlardan oldukça farklı sonuçlara varsam da, Jan de Vries and Ad van der Woude'un *The first modern economy: success, failure, and perseverance of the Dutch economy, 1500-1815* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997) kitabında sunduğu kanıtlara dayanmaktadır.

Ben *JAC*'daki makalemde Robert Brenner'ın aynı dergide daha önce yayınlanan ve Hollanda ekonomisini kapitalist bir ekonomi olarak kabul eden şu makalesinde sunduğu görüşleri tartıştım: 'The Low Countries in the Transition to Capitalism', *JAC*, Vol. 1, No. 2, April 2001, s. 169-241.

nüfus oranını yarattı. Kentsel ekonomi, on altıncı yüzyıldan itibaren Hollanda toplumu üzerinde egemenliğini ilân etmeye başlayan şehirler tarafından biçimlendirildi.

Cumhuriyetin uluslararası ticaretteki rolünden beslenen şehirleşme, şehir ekonomisini en az iki temel şekilde dönüştürdü. Şehirli nüfus, cumhuriyetin gemicilik, ticaret ve nihayet finansta artan gücüne hizmet edecek enerjiyi sağlarken, büyüyen şehirli sektör de tarım malları için gereken yeni pazarları oluşturdu. Aynı zamanda, şehir sektörü yeni kâr imkânlarını kullanmak için yeni zenginlik kaynakları oluştururken, tarımdaki şehirli yatırımcılar kırsal hayatın temel özelliklerinden biri haline geldi. Aslında bu Hollanda'nın kırsal ekonomisini dönüştüren tek hayatî faktör değildi; fakat, özellikle toprakların tarıma elverişli hale getirilmesindeki spekülatif şehirli yatırımlar nedeniyle hayatî faktörlerden biri haline geliyordu.

Öyleyse, şehirlerin büyümesi doğrudan tarımsal verimliliğe bağlı değildi. Bir anlamda, tersi doğruydu. Şehirler Hollanda'nın ticarî gelişmesi – Hollanda'nın büyük Avrupa sistemi içinde oynadığı rol buydu – sayesinde büyüdüler ve ayakta kaldılar. Bu, şehirlerin yerel tarımın ayakta tutma gücünün ötesinde, ama dış ticarî fırsatlar olduğu sürece genişleyebilecekleri anlamına geliyordu. Şehirlerin ticarete dayanan zenginliği, yerel üretimin kısıtlamaları ile sınırlı değildi. Kentsel gelişmenin toplam talebi artırması (kentsel sermayenin desteklediği) tarımsal verimliliğin artırılmasını da teşvik etti. Dolayısıyla verimlilik artışının asıl nedeni, görece az sayıdaki üreticinin artan büyük bir tüketici kesiminin aynı zamanda olağandışı bir biçimde artan talebini karşılamaktan daha çok rekâbetçi koşullara uyumun sağlanmasıydı.

Bu benzersiz ticarîleşme ve ticaret ilişkilerinin hem şehir hem de kırsal ekonomiye nüfuz etmesi yeterince gelişmiş olan bir kapitalizmin varolduğu anlamına gelebilir. Ancak Hollanda Cumhuriyeti birçok temel bakımdan, her şeyden önce de ekonomi-dışı el-

koyma güçlerine dayanması bakımından, hâlâ bildik kapitalist olmayan ilkelere göre işliyordu. Özellikle, cumhuriyetin ticarî egemenliği, bir kapitalist girişimin işleyeceği tarzda, yani avantajın artan emek-verimliliğine bağlı olduğu rekâbetçi bir pazardaki maliyet-fiyat baskısına cevap verecek biçimde gerçekleştirilememişti. Hollanda Cumhuriyeti'nin önceki ticaret imparatorluklarına benzer şekildeki üstünlüğü de, büyük oranda çeşitli ekonomi-dışı üstünlüklere, özellikle gemicilik ve askerî teknolojideki üstünlüklere dayanıyordu. Hollandalı tüccarların, uygun pazar fırsatları olduğu sürece kentsel ve kırsal üretime büyük yatırım yaptıkları ve Hollanda'nın, kısmen tarımda olmak üzere emek-verimliliğindeki birçok iyileştirmenin öncülüğünü yaptığı doğrudur, fakat Hollandalıların kapitalizmle birleştirilebilen türden rekâbetçi baskılarla yönlendirildiğine dair açık kanıtlar yoktur.

İlk planda, şehirli tüketicilerle tarımsal üreticiler arasında benzeri olmayan bir dengesizliğin yaşandığı bir ekonomideki talebe bağlı olarak ve devamında da özellikle lüks ve yarı-lüks mallar olmak üzere, artan ihraç pazarlarına cevap verilmesi sürecindeki tarımsal verimlilik artışının, rekâbet baskısı altında gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Daha özel olarak, Hollandalı tarım üreticileri, düşük maliyetli ekonomilerin özellikle de tahıl üreticilerinin etkisine rekâbetle değil, yabancı üreticiler karşısında bir avantaj olan ticarî egemenliklerinden kazanç sağlayarak cevap verdiler.

İlk başta Baltık'tan ithal edilen ucuz tahılların baskısı altındaki Hollandalı çiftçiler, tahıl üretiminden, sattıkları her kilo tereyağı (ve et ve sığır derisi) karşılığında giderek daha fazla tahıl alabildikleri süt ürünlerine geçtiler. Ticaret ve gemicilikteki ekonomi-dışı egemenliklerinin sağladığı ucuz tahıl elde edebilme ayrıcalıkları, kendi ürettikleri "görece lüks malların" fiyatından kaynaklanıyordu. Ucuz tahıl ithal etmek, ülke içindeki diğer yüksek fiyatlı malları üretmenin maliyetini azalttı. O zaman, Hollanda tahıl üretiminin yerini düşük maliyetli 'rakipler' almış olabilir, ama bu 'rekâ-

bet'in, Hollanda tarımında fiyat/maliyet baskısı ya da kâr marjlarını düşürme yönünde değil, aksine yüksek fiyatlı ve daha kârlı malların üretimini teşvik eden bir etkisi oldu. Başka yerlerdeki düşük-maliyetli tahıl üretimi, Hollandalı üreticilerin girdi maliyetlerini düşürdü, onların çıktılarının fiyatını değil, dolayısıyla Hollandalı üreticilerin ticarî egemenliği, kapitalist bir ekonomide rekâbetçi üretimi teşvik eden fiyat/maliyet baskısının tersi bir durumdan yararlanmalarına imkân tanıdı.

Başka bir deyişle, eğer Hollandalılar bir rekâbetle karşı karşıya idilerse, bu kapitalist bir fiyat rekâbetinden çok, kapitalist-olmayan türden ekonomi-dışı bir rekâbetti. Çıkış bölgesinin ve özellikle daha yoksul yörelerin koşullarınca belirlenen maliyetle üretilen Baltık tahılı, Baltık ticaretinde açık bir egemenliğe sahip olan Hollandalı tüccarlar tarafından satın alınıp, nakliediliyordu. Bu egemenliğin ticareti yapılan malın üretim maliyetleri ile hiçbir ilişkisi yoktu. Hollandalılar Baltık ticaretine, üstün gemicilik ve donanma gücü sayesinde denizyollarını kontrol ettikleri için hâkimdiler.

Eğer Cumhuriyet'in 'Altın Çağı'ndaki Hollanda refahı, üretim ve ticaret arasında bir bağa dayandıysa bile, bu muhtemelen daima zayıf ve kolayca kopabilecek olan dolay(ım)lı bir ilişkiydi. Elbette Altın Çağ, Hollandalı üreticilerin değişen koşullara önemli ölçüde esneklik göstererek uyum sağladıklarına ve artan ticarî fırsatları kullanabilmek için üretimi dönüştürdüklerine şahit oldu; ve tabii Hollandalı çiftçiler, ekonomik değişime olağanüstü esnekliklerleriyle cevap verdiler.[5] Aslında üretimi görece özgür biçimde adapte edebilen Hollandalı çiftçilerin durumu, hayatta kalma stratejilerini kaçınılmazca sınırlı kaynaklar veya geleneksel pratikler, cemaatin ihtiyaçları ve yasal düzenlemelerin üretimdeki değişikliklere getirdiği kısıtlamalar üzerine kurmak zorunda kalan diğer

[5] Bkz.: Joyce Mastboom, 'On Their Own Terms: Peasant Households' Response to Capitalist Development', *History of Political Thought* XXI. 3, Autumn 2000 ve 'Protoindustrialization and Agriculture in the Eastern Netherlands', *Social Science History*, 20 (2), s. 235-258.

toplumlardaki çiftçilerden oldukça farklıydı. Ama Hollandalı çiftçilerin başarısının büyük kısmı Cumhuriyet'in ve – yerel üretimle ilişkileri tabiri câizse daima biraz uzak bir ilişki olan – Cumhuriyet'in tüccarlarının ticarî rolüne dayanıyordu. Hollanda ticareti, Avrupa ekonomisinin on yedinci yüzyılın sonlarında krize girmesi ve lüks ve yarı-lüks malların pazarının daralmasıyla birlikte ülkeiçi üretimden giderek artan oranda uzaklaştı.

"Dış ticaretin ekonominin büyümesinin motoru işlevini çok seyrek olarak gördüğü" ve ülkeiçi üretimle uluslararası ticaret arasındaki bağlantı bir kez zayıflayınca, ve Hollandalılar ülkeiçindeki üretimle bir bağ olmaksızın "ticarî yetkinliklere" dayanmaya başlayınca, ekonominin büyümesinin sona ermesi ve 'parçalarının toplamından daha az bir şey' haline gelmesinin kaçınılmaz olduğu ileri sürülmüştür.[6] Ama Hollanda ekonomisi için, ticarî yetkinleşmeye dayanma, rekâbetçi üretimden farklı olarak, daima asli bir şeydi. Bir anlamda ekonomiye hâkim olan ticarî çıkarlar, yerel üretimden daima yarı-bağımsız olan ve yatırımlarını öteki, sıklıkla üretken-olmayan alanlara kaydırmaya hazırdı. Basitçe söylemek gerekirse meslekleri üretim değil dağıtımdı, ve kâr bu yoldan yaratılıyordu.

Hollanda Cumhuriyeti, bu bakımdan İtalya'nın ticarî şehir devletlerinden farklı değildi. Ve Hollanda Cumhuriyeti'ndeki devlet memuriyeti de, diğer kapitalist olmayan devletlerden farksız olarak – antik imparatorluklar ve İtalya şehir-devletlerindeki gibi – temel bir özel servet kaynağı, kırsal ve kentli doğrudan üreticilerin artığına elkoyup devlet memurlarının ceplerini doldurmanın aracıydı. Hollanda şehirlerindeki memuriyet tarzında, görevlilerin nüfusa oranı görülmemiş oranda fazla olduğu kadar hayli kârlıydı da. Bir zenginlik kaynağı olan memuriyetin değeri, ticarî fırsatların 1660'dan sonra azalmaya başlamasıyla birlikte daha açık ve paha biçilmez bir hale gelmiştir; örneğin bazı bölgelerde (özellik-

[6] Jan de Vries ve Ad van der Woude, *The first modern economy*, s. 502.

le Hollanda'da) devlet memuriyetine sahip olan yönetici elitin geliri diğer bütün gruplardan daha fazlaydı. En büyük toplam gelire rantiyeler sahipti (kendi içinde önemli bir gerçek), ama en yüksek gelirli ilk altı meslek de dahil olmak üzere, 'en yüksek ortalama gelire sahip on beş meslekten dokuzu devlet sektörü içinde yer alıyordu'.[7]

Memuriyet uğruna ticaretten vazgeçmeyenler ise, kapitalist olmayan başka bir mantığa göre davrandılar. Kârlarını üretim yerine dağıtımdan sağlayan tüccarların klasik ticarî çıkarları kendini o zamana kadar olup bitenden daha güçlü bir biçimde hissettirdi. Muhtemelen bu tüccarlar, eski tekelci şirketleri yeniden canlandırma isteğiyle başka bölgelerde üretilen malların daha kârlı olan ticareti veya hattâ bir şirketin yaptığı gibi denizcilik haritalarında bir tekel olabilmek amacıyla yerel üretimi terk ediyorlardı. Küçülen Avrupa pazarına maliyet düşürücü yeniliklere yatırım yaparak cevap veren İngiltere'nin aksine, Hollandalılar yatırımlarını *azalttılar*, kapitalist olmayan ticaret biçimlerine veya hattâ 'ekonomi-dışı' mülk edinme, rantiye zenginliği ve memuriyet sahipliği biçimindeki alanlarda yoğunlaştılar. Dolayısıyla Hollanda'nın ekonomik gelişiminin yönü, rekâbetçi üreticilerin çıkarları tarafından değil, tüccar ve memuriyet sahibi olanların ihtiyaçları tarafından belirlendi.

Asıl olarak kapitalist olmayan bir mantık izleyen ekonomik çıkarları nedeniyle ekonomi-dışı güce ve ekonomi-dışı mülk edinme araçlarına bağımlı olan Hollanda ekonomisinde, başka yerlerde de olduğu gibi, son sözü söyleyen askerî güçtü. Rakip tüccarların katledildiği veya hazine yüklü gemilere elkonulduğu vahşi saldırılarıyla nam salmış olan Hollandalılar, Hollanda Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında yani Cumhuriyetin altın çağına girdiği günlerde, cumhuriyetin olağandışı yüksek vergi gelirleri içinden bütün etkinliklerine ayırdıklarından çok daha fazlasını askerî harcamalara

[7] A.g.e., s. 596.

ayırıyorlardı.[8] Hollanda'nın gemicilik ve denizcilikteki üstünlüğünden başka gelişmiş malî araçlara sahip olması, rakipleriyle sık sık çatışmaya girmeden ticarete hâkim olmasını mümkün kılsa da, ticaret yollarına hâkim olmak, ticarî tekelleri desteklemek ve rakip devletleri değişik pazarlardan dışarı atmak için askerî güç gerekliydi.

Hollandalılar ilk başlarda, asıl olarak hem Avrupa ve Asya boyunca uzanan ticaret yollarına ve pazarlara ulaşmak hem de tüccarlarının yanısıra büyük bir saldırganlıkla Hollanda Doğu Hindistan Şirketi gibi ticaret şirketlerinin kendi ticarî çıkarlarını takip edebilmeleriyle ilgilendiler. Ama üstünlükleri rakipleri olan İngilizler ve Fransızlar tarafından tehdit edilen Hollandalılar, başka herhangi bir fetihten daha az acımasız olmayan bir koloni fethi programıyla – her ne kadar buradaki amaç büyük oranda ticareti kolaylaştırmak olsa da – kolonilerde yerleşimler kurmaya yöneldiler. Dolayısıyla, Hollandalıların örneğin Güney Afrika'daki yerleşimleri ticaret gemilerine erzak sağlamak amacıyla kurulmuştu. Askerî güç başka şekillerde de faydalıydı; örneğin Hollandalıların, İngiliz monarşisinin tahtına Hollandalı William of Orange ve eşi Mary'yi oturtan İngilizlerin 'Muhteşem Devrimi'nde oynadıkları rol bunun kanıtıdır. İngilizler kendi 'kansız' devrimleri hakkında ne düşünürlerse düşünsünler, Hollandalılar bunu, İngiliz tahtına sırf ticarî nedenlerle güvenilir bir müttefik yerleştirerek Fransa'nın ticarî rekâbetine karşı koymak için sadece devletin değil, Amsterdam borsasının da desteğiyle gerçekleştirilen bir işgâl olarak gördüler.

Hollandalılar bu süreçten sonra, asıl amacı haraç, toprak, altın veya hattâ bağımlı emek gücü değil (her ne kadar onlar imparatorluğun bu diğer avantajlarını gözardı etmeseler de), ticarette üstünlük olan ticarî emperyalizmi mükemmelleştirdiler. Diğer ticarî

[8] Erken dönem Hollanda vergileri ve vergilerin kullanım biçimi için Bkz.: a.g.e., özellikle s. 100 ve 111.

güçler (ülkeler –*ç.n*) de pazarları ve ticaret yollarını garanti altına almak için emperyal genişlemeye giriştilerse bile, hiç biri bu formasyonu Hollandalıların yaptığı gibi nihai sınırlarına kadar geliştiremedi. Hollandalılar aynı zamanda ticarî emperyalizmin mükemmel bir ideolojisini de ürettiler – bu ideoloji yakından bakılmayı hak ediyor, çünkü kapitalist olmayan ticarî kapitalizmin mantığı hakkında epey şey söylüyor. Daha sonraki bölümlerde kapitalist emperyalizm ile çok gelişmiş ticarî emperyalizmin ideolojik gerekleri arasındaki farklar üzerine bir şeyler söyleme fırsatları bulacağız.

Ticarî Emperyalizmin İdeolojisi

Hollanda, Hugo Grotius'un (1583-1645) şahsında ticarî üstünlük kurmanın 'ekonomi-dışı' yollarına denk düşecek bir ideoloji geliştirdi.[9] Bu emperyal ideoloji tarzının her şeyden önce savaşın doğruları ve yanlışları üzerine bir teori biçimini alması hiç de şaşırtıcı değildir. Genel olarak uluslararası hukukun kurucusu olarak kabul edilen ve savaş üzerine getirilen *sınırlamaların* teorisi olarak sunulan çalışmasıyla Grotius örneği özellikle önemli ve açıklayıcıdır. Açıkça *Mare Liberum* ve *De Jure Belli ac Pacis* gibi klasiklerdeki çalışması, tam da Hollandalıların daha on yedinci yüzyılın başlarındaki ticarî egemenlik kurma çabalarına ilişkin özel pratiklerin savunulması için oluşturulmuş olan ideolojik oportünizmi nedeniyle çarpıcıdır.

Hollanda Doğu Hindistan Şirketi ile bizzat bağlantıları olan Grotius; bağlantılı olduğu egemen fraksiyonun rakipleri tarafından yenilmesi sonucunda Cumhuriyet'ten sürgüne gönderilmesine rağmen, Hollanda imparatorluk projesini desteklemekten asla vazgeçmedi. Grotius kendi görüşünü oluşturmak için, sadece bir savaş ve barış teorisi oluşturmakla kalmadı, aynı zamanda genel

[9] Bu bölüm şu makaleme dayanmaktadır 'Infinite War', *Historical Materialism*, Vol. 10, No 1, 2002.

siyaset ve mülkiyet teorilerinin dönüştürülmesinin de temelini attı.[10] Eğer Grotius, gerçekten de uluslararası hukukun temelini atmış ise, kuruluş sürecindeki uluslararası hukukun adaletle olduğu kadar savaşın sınırlandırılması ve kârla da ilişkili olduğunu kabul etmek zorundayız.

Yaygın olarak kabul gördüğü üzere, Grotius sadece kendini savunmak için yapılan savaşları değil, aynı zamanda ticarî kârdan başka bir amacı olmayan en saldırgan savaşları da meşrulaştırmayı başardı. Bir savaşın ancak uygun bir otorite tarafından sürdürüldüğü zaman âdil olacağı şeklindeki geleneksel 'âdil savaş' şartına karşılık olarak, böyle bir otoriteye, sadece egemen devletlerin değil, kendi ticarî avantajlarını garanti altına almak için en saldırgan askerî eylemlere bile meşru bir biçimde girişebilecek özel ticaret şirketlerinin de sahip olabileceğini kanıtlamaya çalıştı. Aslında, tam da savaşla ilgili *sınırlamalarının* merkezî ilkeleri olduğu belirtilen ilkeler, genel olarak aksi etkilere de sahip olabilir ve böyle olması da amaçlanmıştı.

Grotius'un on yedinci yüzyılın diğer teorisyenlerinde rastlanan doğa durumu gibi bir kavramlaştırmanın da yaratıcısı olduğu kabul edilir. Buna göre bireyler, sivil toplumdan bağımsız olarak ve ondan önce doğal haklara sahiptirler. Aynı zamanda, bireylerin doğada sahip olmadıkları hiçbir güce sahip olamayacak olan devletlerin de, tıpkı bireylerden beklenen aynı ahlâkî ilkeler tarafından yönetilmek zorunda olduğunu savundu. Dolayısıyla Grotius tarafından ortaya atılan ve siyaset teorisi için geniş çaplı sonuçlar yaratan bu kavramlaştırmanın genel olarak haklı savaş konusunda katı koşullar getirdiği kabul edilse bile (Hollanda'nın Hindistan'da ticarî bir genişleme peşinde koştuğu bir zamanda) sadece devletler tarafından değil, ama özel tüccarların – Portekiz gemilerinin ele geçirilmesi gibi – saldırgan askerî hareketlerinin ve bireylerin de,

[10] Grotius üzerine kışkırtıcı ve ikna edici bir yorumlama için bkz.: Richard Tuck, *The Rights of War and Peace: Political Thought and the International Order from Grotius to Kant* (Oxford: Oxford University Press, 1999).

kendileriyle anlaşmazlık içinde olanları devletler gibi ve hattâ devletlerden önce cezalandırma hakkına sahip olduklarının savunulmasına bir temel hazırlamak için geliştirildiği açıktır. Richard Tuck'un belirttiği gibi Grotius 'bireyler ve devletler arasında hiçbir önemli ahlâkî farklılık olmadığı ve her ikisinin de aynı biçimde ve aynı amaçlarla şiddet kullanabileceği şeklinde önemli bir iddiada bulundu.'[11]

İster devlet ister özel tüccarlar tarafından yapılsın, ticarî avantaj sağlamak için girişilen şiddet, görünüşte kendini savunmaya benzemez. Bu nedenle, bütün bir siyaset teorisini, aslında kendini-korumanın doğanın ilk ve en temel kanunu olduğu ilkesi üzerine kuran Grotius, daha ileriye giderek kendini-korumayı en geniş şekilde tanımlamaya girişti. Öncelikle kendini-koruma olarak, hattâ belki de bireylerin ve devletlerin kendi 'yaşamları için faydalı şeyleri' elde etme hakkına sahip oluşları, buna mecbur oldukları anlamına gelir. Her ne kadar süreç içinde kendilerine zarar vermeyenlere zarar vermiş olsalar da, kendi kendilerini-korumaları önce gelir.

Bireyler ve devletlerin tâbi oldukları ahlâkî ilkeler en az düzeyde iken, Grotius'un zarar kavramının çok geniş bir şekilde müsamahakâr olduğu görülür. Grotius'un belirli ortak kurallarla birbirine bağlanmış türdeki bir uluslararası toplum kavramı, uluslararası hukuka ve barışçı bir dünya düzenine asıl katkılarından biri olarak kabul edilir. Ama Grotius'un argümanı, bireyler veya devletlerin, karşılıklı borçlu oluşlarını aşan bir mesele olarak, saldırılara karşı korunma amacıyla ilgili değil, tam da ticarî rekâbet sürecindeki tarafların kendi çıkarlarını korumak için birbirlerini cezalandırma hakkıyla ilgilidir. Tuck, 'Grotius'un bir devlet için çağdaş repertuardaki en geniş kapsamlı savaş yapma hakları setini sunduğu' sonucuna varır.[12]

[11] Richard Tuck, *The Rights of War and Peace*, s. 85

[12] A.g.e., s.108.

Bu repertuar sadece çok geniş kapsamlı bir uluslararası cezalandırma hakkını değil, nihai olarak topraklara elkoyma hakkını da içerir. Elkoyma hakkını desteklemek için bir mülkiyet teorisi geliştirmek zorunda kalan Grotius'un sergilediği ideolojik oportünizm biçimi de özellikle çarpıcıdır.

İlk olarak, kendi mülkiyet teorisini oluştururken Grotius'un ilk amacı, denizlerin özgür olduğunu ilân ederek, denizler üzerinde mülkiyet hakkı iddia etmek ve ticaret rotalarını kendi tekelleri altına almak için, Portekizliler gibi ticarî rakiplerinin haklarına karşı çıkmaktı. Grotius, ancak bireysel olarak tükettiğimiz ve dönüştürdüğümüz şeyler üzerinde mülkiyet hakkı iddia edebileceğimizi söyler. Deniz bir mülk olamaz, çünkü deniz tıpkı hava gibi bu şekilde işgâl edilemez ve kullanılamaz ve dolayısıyla ortak maldır. Dahası, (siyasî hükmetme yetkisinin geleneksel kavramlaştırmalarının aksine) Grotius özel mülkiyet olamayan bir şeyin devletin kamu mülkiyeti de olamayacağını, çünkü özel ve kamu mülkiyetinin aynı şekilde ortaya çıktığını savunur. İlke olarak olsa bile mülkiyetten kaynaklanan bir kontrol mümkün olamıyorsa, o zaman devletin herhangi bir yetkisi de mümkün değildir.

Tet yanlışları devletin komşu sular üzerinde o zamana kadar kabul edilmiş olan hakkını veya balıkçılık alanlarını ve ticaret yollarını düzenleme hakkını devralma iddiasında olmak olanlara karşı bu temellere dayanarak askerî müdahalenin nasıl meşrulaştıralabileceğini görmek zor değildir. Dolayısıyla, bu ilkenin ticaretin *de facto* (fiilen) tekel altına alınmasına meydan vereceğini görmek de zor değildir. Avrupalı rakiplerini saldırgan bir şekilde dışarıya attığı bölgelerde empoze ettiği anlaşmalar aracılığıyla yerel halkı basitçe ticarete zorlayan Hollandalıların hedefi tekeller kurmaktı.

Bu noktada Grotius, bir anlamda neyin mülkiyet olduğundan çok neyin mülkiyet *olmadığı* ile daha çok ilgilidir. Hollanda'nın ticarî pratiklerini, özellikle de Doğu Hindistan Şirketi'nin hareketlerini savunmak için, denizlerin özgürlüğü ve ticarî çıkarların

peşinden saldırgan bir biçimde koşma hakkı üzerinde ısrar etmek yeterliydi. Ama, Tuck'un belirttiği gibi, ticaret şirketlerinin koloni yerleşimleri kurmakla daha çok ilgilenmeye başlamalarıyla meydana gelen Hollanda'nın ticarî politikasındaki değişiklik, tam da Grotius'a daha önceki mülkiyet teorisini bu gerekliliği de kapsayacak şekilde seferber etme ilhamını vermiştir.

Ancak Grotius, bireysel olarak tüketilebilecek veya dönüştürülebilecek bir şeyin mülk haline gelebileceğini savunduktan hemen sonra (ki bu toprak için doğru olabilir ama deniz için değil) bu argümanın öteki yüzünü geliştirdi: Kullanılabilir olan şeyler şâyet kullanılmadan öylece bırakılıyorlarsa mülkten sayılmazlar ve dolayısıyla başkalarının kullanmadan bıraktığı toprak elkonulabilirdir (mülk edinilebilirdir –*ç.n.*). Grotius, kullanılmamış topraklardan özgürce geçişi veya bunların işgâlini hiçbir yerel otoritenin meşru biçimde engelleyemeyeceğini ve eğer engelleme yönünde bir girişimi söz konusu ise, bu girişime askerî yollardan meşru bir biçimde karşı konabileceğini ileri sürmüştür. Ama, denizin aksine ilke olarak mülkiyete dönüştürülebilme potansiyeli içeren toprak aynı zamanda siyasî egemenlik yetkisine de açıktı. Grotius, yerli otoritelerin toprak üzerinde genel yetkilerini koruduklarını asla inkâr etmedi – bu Hollanda ticaret şirketlerinin yerel otoritelerin onayını isteyerek ve hattâ toprağı onların yetkisi dışına çıkarmak için ödeme yapmayı önererek fiilen kabul ettikleri bir şeydi. Ama temel ilke değişmez: Boş ya da kıraç bırakılan, yani işlenmemiş toprak mülkiyet değildir ve onu işleyebilecek olanlar ve bu yönde bir isteği olanlarca işgâl edilebilir. Grotius'un iddiasının Roma hukuk ilkesi *res nullius** ile çok yakın benzerlikleri vardır. Bu ilke işgâl edilmemiş toprak gibi her türlü 'boş şey'in, kullanıma sokuluncaya, toprakla ilgili olarak özellikle tarımsal kullanıma sokuluncaya kadar, ortak mülkiyet olduğunu belirtir. Bu daha son-

* Res nullius occupanti cedit: Sahipsiz mal ibraz edenindir. Medeni Kanun (Roma), 767. –*ç.n.*

ra, Avrupa'nın kolonileştirme hareketinin genel meşrulaştırması haline gelecektir.[13]

Grotius, dünyanın o zamana kadar gördüğü en tam ticaret imparatorluğunun amaçlarına uygun bir biçimde hizmet eden bir siyaset, mülkiyet ve savaş teorisi ortaya koydu. Ama bu, o sırada zaten başka bir yerde doğmakta olan yeni bir emperyalizm türü için yeterli olmayacaktı. Bundan sonraki bölümlerde benzersiz bir kapitalist emperyalizm tarzının gelişmesinin izini süreceğiz. Bu emperyalizmin farklı pratik ve teorileri, imparatorluğun en saldırgan meşrulaştırmalarının bile henüz içermediği türden pratikleri ve teorileri talep etti.

[13] Anthony Pagden bu ilke ve ilkenin özellikle İngiliz ve daha az derecede Fransız emperyalist ideolojisi tarafından kullanılması ve İspanyol emperyalist ideolojisinde olmamasının nedenlerini yararlı bir biçimde incelemiştir. Bkz.: *Lords of All the World*, s. 77 passim. İlke açıkça, emperyalizmin, yerel halkları yerlerinden süren yerleşim kolonileri biçimini aldığı yerlerde daha kullanışlıydı ve açık fetih imparatorlukları genellikle yoğun nüfuslu ve ekili bölgeleri fetheden İspanyollar için faydası çok azdı.

4
YENİ BİR İMPARATORLUK TÜRÜ

Bütün büyük Avrupa imparatorlukları belirli ölçülerde yerleşimci kolonilerinden yararlanmışlardı, ama beyaz yerleşimci kolonileri diğer imparatorluklardan farklı olarak Britanya emperyalizminin özünü oluşturuyordu. Britanyalılar ve özellikle de İngilizler, imparatorluğun ilk zamanlarında kendilerini imparatorluk gücünü Roma'dan bu yana öz-bilinçli bir biçimde kolonileştirme yoluyla artırmayı başaran ilk imparatorluk olarak gördüler. İmparatorluk, şimdiye kadar incelediğimiz diğer Avrupa imparatorluklarında ticarete hâkim olma veya kıymetli kaynaklara büyük oranda yerli emek gücünü kullanarak elkoyma aracı olarak görülüyordu. Söylemeye bile gerek yok ki, her iki emperyalizm biçimi de önemli ölçüde sömürgeci yerleşime ihtiyaç duymasına rağmen, kendi içinde bir amaç haline gelmiş olan İngiliz koloniciliği başka hiçbir emperyal güçte olmadığı kadar beyaz yerleşimci kolonilerine dayanıyordu.

Hem kapitalist bir sistemin doğuşunun ilk görüldüğü yer ve hem de kapitalizmin mantığına göre işleyen bir emperyalist biçimi ilk kez yaratan İngiltere idi. Kapitalist toplumsal mülkiyet ilişkileri ve sömürge topraklarına zorla elkonulmasının bir(l)eşimi olan bir kapitalizmin, kapitalist olmayan toplumlara egemen olan ekonomi-dışı tarzların aksine, ekonomik mülk edinme biçimleri ile tanımlandığı varsayımla çeliştiği sanılabilir. Kolonizasyon, imparatorluğun temelde toprak ele geçirmeyi değil, ama basitçe ticarette üstünlüğü amaçlayan ticarî emperyalizmden daha eski ve

daha az kapitalist bir biçimiymiş gibi görünebilir. Ama Venedik ve Hollanda ticarî emperyalizmlerinin aksine kapitalizmin ilkelerine İngiliz sömürgeciliği uygun düşüyordu.

Colonia (Koloni)

Thomas Moore 1516'da, klasik yapıtı *Ütopya* ile yabancı toprakların iskan edilmesini anlatmak için kullanılan eski Roma kavramı *colonia*'yı (koloni) yeniden canlandıran ilk önemli İngiliz düşünür oldu. Moore, Ütopya'sında yaşayanların, artık nüfusu diğer topraklarda koloniler kurmak üzere göndermelerini öneriyordu. Moore II. Kitap'ta, ideal olarak, sömürge topraklarını işgâl etmenin ve verimli hale getirmenin hem yeni yerleşimciler hem de yerli nüfusun yararına olacağını ifade etmiştir. Ama bazı durumlarda yerli halkın zorla yerlerinden edilmesini gerektirse bile, sömürgecilerin toprakları zorla ele geçirmesinin meşru görülebileceğini ileri sürdü. Eğer yerel halk sömürgecilerin üretken yaşam biçimine katılmaya istekli olmazsa, verimli olarak kullanılmayan toprak, haklı olarak onu verimli hale getirecek olanlar tarafından zorla ele geçirilebilir. Böyle durumlarda, sömürgeciler doğa yasasına göre, hiçbir yerel otoritenin izni olmaksızın (ve Moore burada, bir yüzyıl sonraki Grotius'dan daha ileri gider) toprağa elkoyma (mülk edinme – *ç.n.*) hakkına sahiptirler:

> eğer bir kent çok kalabalık olmuşsa bu fazla nüfus görece tenha olan bir başka kente nakledilir. Adanın toplam nüfusu belirlenen sayının üstüne çıkarsa her kentten belli sayıda yurttaşa, Ütopya'nın yasalarına tâbi olmak üzere, anakaraya gidip orada yerli halkın işlemediği bir toprak parçası üzerinde koloni (*colonia*) kurma görevi verilir. Yerli halktan kişiler de, eğer isterlerse, ütopyalılara katılabilirler. Böyle bir durumda iki halk yavaş yavaş birbiriyle kaynaşır, aynı hayat tarzını paylaşarak tek bir toplum gibi yaşamaya başlar, bu da her iki tarafın çokça yararına olur. Çünkü ütopya'lar sayesinde, daha önce yerli halkı bile doyurmayan bu kıraç ve değersiz topraklar, her iki halka da yetecek bollukta ürün vermeye başlamıştır. Ütopya yönetimi altında yaşamak istemeyenler bölgeden sü-

rülerek topraklarına elkonulur, karşı koymaya kalkışanlara ise, savaş açılır. Ütopyalılar, topraklarını hiç işlemeyip çorak bir halde tutan, ama başkalarının kullanımına da vermeye yanaşmayan bir halka savaş açmayı tamamen meşru, doğal bir hak olarak görürler.*

Daha sonra on altıncı yüzyılda İngiltere vahşi bir sömürgeci projeye girişecek ve yerel nüfuslara zorla hâkim olunmasını, tıpkı Moore'un ütopyacı projesindeki terimlerle meşrulaştıracaktı. Ama İngilizler, Moore tarafından ana hatları çizilen ilkelerin, sadece kullanılmayan veya ekilmeyen toprakları değil, İngiliz ticarî tarımının standartlarına göre *yeterince* verimli ve doğru biçimde kullanılmayan toprakları da kapsayacak şekilde genişletecek kadar ileri gideceklerdi.

Bu sömürgeleştirme kavramlaştırması İngiltere'nin kendi içindeki gelişmeler(le birlikte) göz önüne alınarak anlaşılmalıdır. Her şeyden önce, toprağın 'sömürgeleştirilmesi', Britanya'nın emperyal genişlemesinin yönünü belirleyecek biçimde, ilk olarak İngiltere'nin kendi içinde gerçekleşmişti. Bir süredir yaşanmakta olan bir süreç on altıncı yüzyılda görünür biçimde hızlanmıştı ve bu süreç sadece kapitalist tarımın ülke içindeki ilkelerini oluşturmayacaktı, aynı zamanda imparatorluğun da mantığını yaratacaktı.

'Çoraklıktan' çıkarılıp ekilebilir toprak haline getirilen yeni topraklar malikane sahibi Lordların kiraladığı mülkle birlikte, giderek artan bir oranda, toprak sahipleri ile köylülerin kendi aralarındaki ilişki ve toprakla ilişkilerini belirleyen geleneksel kiracılıklardan farklı olan yeni kiracılık biçimlerine konu oluyordu; işte bu yeni kiracılık ilişkileri artan biçimde eski geleneksel biçimlerin yerini alacaktı. Hattâ geleneksel kira sözleşmeleri bile çoğu zaman yeni ilkelere göre uygulandı ve sözleşmelere sınırlamalar getiren eski geleneksel yasanın yerine, yazılı olmayan hukuka (örf ve âdet hukuku) dayalı olan dışlayıcı özel mülkiyet kavramları geçti.

* Bu alıntı, " Thomas Moore, *Ütopya*, Çev.: İ. Yıldız, Ank. 2003, Ütopya Yay., (s. 83.)" baskısından alınmıştır. – y.*n*.

Artık gelenek tarafından belirlenmiş sınırlandırmalara bağlı olmayan kira sözleşmeleri pazar koşullarına duyarlı hale getirildiler. Kiraları pazar koşullarına göre değiştirebilen toprak sahipleri, toprağın üretkenlik ve kârın artırılması amacıyla 'ıslah edilmesini', kira sözleşmesinin bir şartına dönüştürerek, toprağı sadece hali hazırda başarılı olan ve ıslahı gerçekleştirebilecek olan çiftçilerin elde edebileceği bir hale getirdiler. Bu eğilim her ne kadar toprağın ıslah edilmesiyle birlikte artış eğilimi gösterse de, bu kiraların zorunlu olarak yüksek olacağı anlamına gelmemelidir. Toprak ıslahını teşvik etmek için kiracıya yeterli bir garanti vermek ve refah içindeki kiracıdan (çoğu zaman giriş ücreti biçiminde kiranın satın alınmasına denk düşen) iyi bir kira istemek arasında bir denge kurulabilir. Bunun karşılığında kiracıların çoğunlukla ücretli emek istihdamına yönelmesi (bu kapitalist tarımın ünlü 'üçlü'sünü oluşturur, toprak sahipleri, kapitalist kiracılar ve ücretli emekçiler ağı) ve ayrıca küçük üreticilerin iflas etmesi dışında giderek daha fazla toprağın 'gelişen' toprak sahipleri ve ticarî olarak başarılı kiracılarının elinde yoğunlaşması sonucunda piyasadaki emekçi sayısı artar.

Tudor monarşisinin hızlandırdığı bir süreç sonucunda ekonomi-dışı güçlerini giderek merkezileşmiş bir devlete kaptıran toprak sahiplerinin zenginlikleri, artan bir şekilde kiracılarının verimliliği ve ticarî başarılarına bağlı hale geldi. Bu da toprağın toprak sahipleri ve toprağı en kârlı biçimde kullanabilecek sermayeye ve esnekliğe sahip olan daha başarılı çiftçilerin elinde yoğunlaşması yönündeki baskıyı artırdı. Dolayısıyla bu baskı ile birlikte, sahipsiz arazilerin veya açık alanların, ortak anlaşmalarla veya küçük toprak sahipleri arasındaki mübadelelerle çitle(çevril)nmesi, küçük üreticileri topraktan dışarı atarak ve topluluğu üretimin düzenlenmesinden dışlayarak, geleneksel hakların daha baskıcı biçimdeki bir yok oluşuna yolaçtı. Zorla dışarı atma olmadığında bile, geleneksel kira sözleşmelerinin yerini artan oranda ekonomik kira kontratları ve rekâbetçi kiralar aldı. Başarılı kapitalist çiftçiler ile

eski ilkelere göre çalışan geleneksel kiracılar arasındaki kutuplaşma – tamamen ekonomik araçlarla – esnek olmayan şartlarda kiracılık yapan ve ne rekâbet koşullarının ihtiyaç duyduğu üretim araçlarına ne de rekâbet isteğine sahip olan küçük üreticilerin yok oluşunu hızlandırdı.

Bu süreç, uzun bir süredir işliyor olsa da aslında on altıncı yüzyıl, R.H. Tawney'in oldukça eski bir tarihte işaret ettiği gibi, 'orta çağa ait, siyasî fonksiyonlar ve yükümlülüklerin temeli olarak toprak kavramlaştırmasından, toprağın sadece gelir getirici bir yatırım olarak görüldüğü modern toprak anlayışına' geçişin zirvesidir.[1] Feodal Lordluk, hem emek hem de askerî hizmet söz konusu olduğunda insanlara hükmetmeye dayanıyordu, ama yeni türdeki toprak sahipleri artan biçimde kendi topraklarının yarattığı ticarî kârlara dayanır oldular. Toprak sahiplerinin toprak ajanları ve kontrol görevlileri, eskisiyle kıyaslandığında toprağın saf ekonomik değerinin ölçülmesiyle daha çok meşgul olur hale geldiler – bir zamanlar toprağın soylu sahipleri için asıl değerini oluşturan geleneksel kiralar veya zorunlu çalışma hizmetlerinin aksine, toprağın pazarda getirebileceği kiralarla yani.

Toprak sahipleriyle kiracılar arasındaki yeni ilişkiler ise kaçınılmaz olarak toprakla olan ilişkilerini ve mülkiyetin kendi anlamını da etkiledi. Tarımın verimlilik ve kârlılığı, hem toprak sahipleri hem de kiracılarının başlıca kaygısı haline gelince toprağa sahip olma iddiası, giderek toprağın 'ıslah edilmesi'ne, dolayısıyla verimli ve kârlı kullanımına bağlı olmaya başladı – ilk olarak, ticarî tarımdaki başarının çiftçilere daha çok ve daha fazla toprağa ayrıcalıklı erişim sağlaması ve ardından da yasal mülkiyet haklarının bile aynı gereklere tâbi olması anlamında. Örneğin ıslah etme, çitle(çevir)meyle ilgili konularda yaşanan yasal anlaşmazlıklarda belirleyici kaygı olabilirdi. Kökeni yeni değer ilkelerinde olan bu

[1] R.H. Tawney, *The Agrarian Problem in the Sixteenth Century* (London: Longmans, Green and Co., 1912), s. 189.

tarz mülkiyet hakları kavramlaştırmaları, sonuç olarak pazardaki kiradan daha az ödemede bulunan geleneksel kiracıların yararlandığı ve toprak kontrolörlerinin 'kazanılmamış' olan artış miktarını ölçtüğü basit hesaplamalardan ve değerin eşitsiz ticarî değişimlerden değil de, üretimden kaynaklandığı incelikli ekonomik teorilere kadar gelişti.

Öyleyse bu, yavaş yavaş İngiliz kırsal kesimini kaplamakta olan tarımsal kapitalizmin mantığıydı; ve ardından yeni emperyal genişleme ilkeleri geldi. Erken tarımsal kapitalizmin tarihi – ülke içindeki 'sömürgeleştirme' süreci, toprakların 'çoraklıktan' çıkarılması ve bu toprakların 'ıslah edilmesi', çitle(çevir)me ve yeni mülkiyet hakları kavramlaştırmaları – imparatorluğun teori ve pratiğinde yeniden üretildi.

İrlanda'nın Sömürgeleştirilmesi

İngiltere'nin denizcilik yeteneklerine rağmen Avrupa'daki ticarî üstünlük yarışına geç girmiş olması çarpıcı bir gerçektir. İngiltere'nin denizaşırı genişlemeye ciddî olarak girişmesinin nedeni, kesinlikle kısmen tüccarları ve ticaret şirketlerinin ticarî etki alanlarının garanti altına alınmasıdır; ama o zamana kadarki kendi iç ekonomik gelişmesi imparatorluğun, diğer ilkelerinin doğmasına yol açmıştı bile. Bu yeni imparatorluğun 'laboratuvarları' denizaşırı topraklar değil, eve yakın yerler, Britanya Adaları'nın sınır bölgeleri ve her şeyden önce İrlanda idi.[2]

Britanya İmparatorluğu'nun İrlanda'daki tarihini yazan tarihçilerden biri, 'İrlanda deneyiminin en güçlü derslerinden biri, Romalıların uyguladığı yerleşimci kolonileri modelini temel alan yer-

[2] 'İmparatorluk laboratuvarları' deyimini Jane Ohlmeyer kullanmıştır, Civilizing of those rude partes": Colonization within Britain and Ireland, 1580s- 1640s', Nicholas Canny, ed., *The Origins of Empire* (Oxford: Oxford University Press, 1998), s. 146. Britanya Adaları'nın (British Isles) boyunduruk altına alınması ve 'birleştirilmesi' süreci için bkz.: Steven G. Ellis ve Sarah Barber, eds, *Conquest and Union: Fashioning a British State: 1485-1725* (London and New York: Longman, 1995).

leşim kolonileri kurulmasının modern dünyada da mümkün olduğunu göstermesidir, dolayısıyla da gelecekteki Britanya İmparatorluğunun denizaşırı Avrupa imparatorlukları arasındaki en ayırt edici özelliklerinden biri, beyaz yerleşimci kolonilerinin bu imparatorluk içinde işgâl ettiği önemli yerdir' diye yazıyordu.[3] Bu tarihçi, ülke içindeki İngiliz tarım deneyiminin en etkili dersinin, sömürgeci yerleşimlerin modern dünyada yeni bir temel üzerinde mümkün olduğunu göstermiş olmasını da ekleyebilirdi.

Tudor devleti, on altıncı yüzyılın son dönemlerinde İrlanda'daki ayaklanma ve kargaşa karşısında yeni bir vahşi sömürgeleştirme projesine girişti. Bu projede yeni olan şey, projenin özel yerleşimcileri İrlanda'da yerleşmeye teşvik ederek bir kamu/özel ortaklığını harekete geçirmesi değildi. Devlet, 'vahşi İrlandalıların bastırılmasında tıpkı orta çağlarda olduğu gibi büyük ölçüde, uzun bir süredir İrlanda'da yerleşik bulunan İngiliz Lordlarına, az ya da çok feodal askerî Lordlara dayanıyordu. Ama bu feodal emperyal yönetim tarzı on altıncı yüzyıla gelindiğinde sömürge egemenliği aracı olarak başarısızlığa uğradı; düzenin İrlanda'yı İngiliz devletine katarak sağlanması girişimleri ise, kısmen eski İngiliz Lord ailelerinin kendi toprakları üzerindeki kontrolün kendilerine ait olduğunu iddia etmeleri ve bu kontrolü kendi askerî güçleri ile gerçekleştirmeleri nedeniyle açıkça işe yaramadı. Ayrıca, İngiliz Lordları arasındaki savaş ve hırsızlıklar da düzeni sürekli tehdit ediyordu. Ülke içindeki İngiliz devletini sağlamlaştıran Tudor monarşisi, hem İrlanda hem de eski (Katolik) İngiltere üzerinde kontrol kurmak için daha saldırgan bir sömürgeleştirme politikası başlattı. Bu politika, 'geç Elizabeth İrlanda'sının Yeni Dünya'daki İngiliz sömürgeciliğine bıraktığı başlıca miras' olacaktı.[4]

---

[3] Nicholas Canny, 'The Origins of Empire: An Introduction', *Origins of Empire* içinde, s. 15.

[4] Steven Ellis, *Ireland in the age of Tudors, 1447-1603: English expansion and the end of Gaelic rule* (London and New York: Longman, 1998), s. 15.

Amaç kesinlikle fetihti, ama askerî fetih yeterli olmayacaktı. Tabii İngilizler sadece inatçı İrlandalılara kendi devlet ve yasalarını empoze etmeye güvenebilirlerdi. Politika sadece İngiliz yönetimini empoze etmek değil, İrlanda toplumunu da 'nakletmek', yani toprağını daha verimli hale getirilmesini üstlenecek olan İngiliz ve İskoç sömürgecilerinin oraya yerleştirilmesi aracılığıyla dönüştürülmesiydi. Açıklanan niyet, İngiliz kırsal alanında kurulmakta olan toprak sahibi-kiracı ilişkisi biçiminin (İrlanda'ya) ikame edilmesiyle güney doğu İngiltere'nin toplumsal mülkiyet ilişkilerinin yeniden üretilmesi, böylece de İngiliz ticarî tarımının yeniden üretilmesiydi. Sonuçta öyle görünüyor olsa da niyetleri sadece İrlandalıları 'uygarlaştırmak' değil, aynı zamanda, İrlanda'yı o zamana kadar siyasî ve hukukî yollarla başarılamamış olan bütünleşme girişimlerinin ötesindeki bir biçimde bağımlı hale getirerek İngiltere ekonomisine katmaktı.

İngiltere zaten bu yeni sömürgeleştirme programından önce, İrlanda'da egemen olduğu bölgelerde de İngiliz tarımını bir ölçüde başlatmıştı. Ama şimdiki politika, tarım ilişkilerinin yerli toplumsal ilişki ve pratiklerin egemen olduğu bölgelerde veya özellikle bu bölgelerde toptan dönüştürülmesiydi. İngilizler, İrlanda mülkiyet sisteminin İngiliz tarzı ticarî kira sözleşmeleri lehine ortadan kaldırılması ve 'tüketime yönelik yeniden dağıtımcı ekonominin' yerine, pazar kurallarınca yönetilen ticarî bir ekonominin yerleştirilmesine çalışacaktı.[5] Zenginlikleri, verimli ticarî tarımla uğraşan kiracıların ödediği kiralardan kaynaklanan toprak sahipleri, İrlanda senyörlerinin yanısıra, otoriteleri altındakilerden haraç almak için de, ekonomi-dışı güçlerini kullanan İngiliz Lordlarının yerini alacaktı. Bunun sonuçları olan büyük ölçekli elkoymalar, her şeyden önce bazı İrlandalı toprak sahiplerinin 'gelişen' toprak sahipleri haline gelmesine ve hattâ topraklarını İngiliz ve İskoç kiracılara kiralayarak koruma yoluna gitmelerine rağmen, İrlandalı-

[5] Ohlmeyer, s. 127.

ların yerlerinden sürülmeleri dışında İngiliz ve İskoçlara yapılan toprak bağışları ile sağlanacaktı. Bu türden ilk büyük koloni 1580'lerden başlayarak Munster'de oluştu. Bu kolonide bulunan çok büyük sayıdaki İngiliz ve İskoç yerleşimciye İrlandalılardan büyük miktarda toprak transferi yapıldı. En büyük tehditle Ulster'de karşılaşan Tudor devleti, on yedinci yüzyılın başlarındaki İrlanda plantasyonlarını, İngiliz ve İskoçların yanısıra sadık İrlandalılara da yapılan toprak bağışları yoluyla daha kapsamlı bir şekilde dönüştürmeye girişti. Sonuçlar, bu 'gelişen' toprak sahipleri için muazzam ölçüde kârlı oldu.

Ulster Plantasyonu, İngiltere'nin erken sömürgeci girişimlerinin en anlamlı belgelerinden birini üretti. İrlanda'daki İngiliz emperyalizminin önde gelen mimarlarından olan avukat, yazar ve devlet adamı Sir John Davies, haklarında özellikle kötü düşüncelere sahip olduğu İrlandalılara, fetih ve doğrudan dışarı atma veya başka bir yere yerleştirme yoluyla boyun eğdirmeye istekliydi. Ulster Kolonisi'ni, örneğin İspanya'ya Faslıların yerleştirilmesini veya İskoçya Sınırları'nda mesele çıkaran klanları örnek göstererek meşrulaştırdı. Ama bunların yanısıra meşrulaştırma için daha anlamlı olan başka bir önerisi de vardı.

Davies, Salisbury Kontu'na 1610'da gönderdiği bir mektupta, kralın, sadece İngiliz yazısız hukukuna göre değil İrlanda geleneksel hukukuna (her halükârda 'aşağılık' ve 'mantıksız' bir gelenekten başka bir şey değil) göre de toprak üzerinde üstün yetkileri olduğunu savunduktan sonra, kralın sadece yasalara göre İrlanda'yı fethetmeye yetkili olmadığını, aynı zamanda vicdanen de İrlanda toprağını fethetmeye mecbur olduğunda ısrar etti:

> ... Majesteleri halkını barbarlıktan uygarlığa geçirmek için bütün yasal ve âdil yollara başvurmak için vicdanen sorumludur; bununla ilgili şimdiye kadar gösterilen ihmaller İngiltere Tahtı'nı töhmet altında bırakmıştır. Şimdi, bazı yerlilerin de yeralacağı bu karışık yerleşim yoluyla ve Yazısız Hukuk'a uygun bir şekilde malvarlıklarıyla ilgili bir karara vararak onlar arasında uygarlık (tohumları) ekilmesi mümkün değildir; çünkü

kendi kabilelerinin geçmişte birçok yüzyıldır yaptıkları gibi, bütün ülkeye sahip olmalarına göz yumulursa, dünyanın sonuna kadar, asla olması gerektiği gibi ev yapmayacak, kasaba ve köyler kurmayacaklar, toprağı gübrelemeyecekler ya da iyileştirmeyecekler; dolayısıyla böyle güzel ve verimli bir ülkenin vahşi bir kır gibi öylece boş kalması ne Hıristiyan politikasına ne de vicdana sığar, o zaman Majesteleri yasal olarak toprağı orada medeni bir yerleşim yeri kuracak olan kişilere verebilir.

Tekrarlıyorum, majesteleri vicdanen bu yönde hareket edebilir, çünkü bu birçok yönden orada mukim olanların iyiliğine olacaktır; topraklarının yarısı boş yattığı için, ki bu nedenle yerleşime açılmıştır, değerinin yarısı değerinde bile değildir; ama yükleniciler (yerleşimciler) onlar arasına yerleştirildiğinde..., ve toprak tamamen işlendiği ve gübrelendiğinde 500 hektarı şimdinin 5000 hektarından daha değerli olacaktır.

Bu pasaj Thomas Moore'u hatırlatıyor. Ama, eski Roma *res nullius* ilkesi ve sahipsiz topraklar üzerinde hak iddia edilmesi bir tarafa, Moore'un sömürgecilerin yerel yetkililerin rızası olmadan topraklara elkoymasını oldukça uzlaşmaz biçimde meşrulaştıran ifadelerinin bile çok ötesine geçiyor. Davies için kriter, sadece toprağa birinin sahip olmaması ve hattâ ekilmemesi de değildir. Hayatî mesele, özellikle bir İngiliz'in anlayacağı anlamda, değerdir. İrlanda toprakları elkonulabilirdir, ama üzerlerinde kimse yaşamadığı için değil (ki yaşıyor) ne de hattâ ekilmemiş oldukları için değil(ki ekiliyorlar), fakat İngiliz ticarî tarımının standartlarına göre verimli olmadıkları ve kârlı olmadıkları için elkonulabilirdir. Bu toprakların değeri, İngiliz tipi bir ıslah sonunda ulaşacağı değerin onda birinden azdır.

Bu kavramsal adımın önemini abartmak mümkün değildir. Şimdi imparatorluğun meşrulaştırılması olarak yeniden gündeme getirilen bu durum, İngiliz kırına zaten girmiş olan yeni mülkiyet ilkelerinin varlığına tanıklık etmektedir. İmparatorluk, artık nüfusu vergi ve haraç için veya değerli kaynaklara elkoymak için hüküm altına almanın aracı değildir. Ne de ticaret ağlarını kontrol eden bir ticarî üstünlük sağlama aracıdır. Burada ticarî kâr kavram(laştırmas)ından – eşitsiz değişimin kârı, 'ucuza almak' ve 'pahalıya sat-

mak' – rekâbetçi üretimden, 'ıslahın' mümkün kıldığı artan verimlilikten kaynaklanan kapitalist kâra geçişi görebiliriz. Ve bu yeni mülkiyet ve kâr kavramları ile birlikte yeni sömürgeleştirme biçimleri ve nedenleri gelir. Tawney'in söylediği gibi, eğer on altıncı yüzyıl İngiltere'si, orta çağın emek hizmetleri ve askerî gücün kaynağı olarak toprak kavramlarından kâr getirici bir yatırım olarak toprak kavramına geçiş dönemini temsil ediyorsa, aynı şeyin İngilizlerin İrlanda'da öncülüğünü yaptıkları emperyalizm için de çok daha geçerli olduğu söylenebilir.

İmparatorluğun Değeri

Aynı ilkeler Oliver Cromwell'in birkaç yüzyıl sonraki çok daha vahşi fethinde de geçerli olacaktı. O zamana gelindiğinde İngiltere çok daha etkin bir savaşan güce, belki de Avrupa'daki en iyi daimi orduya sahipti. Cromwell, İrlandalıların isyanına karşı, bu güçleri intikam arzusuyla seferber etti. Hedef bir kez daha İrlandalı toprak sahiplerini mülksüzleştirmek ve bu kez Katolik mülk sahiplerini çok daha toptan bir şekilde topraklarından atarak, onların yerine kolonici yerleşimcileri koymaktı. Bazı Katoliklerin Shannon'un batısında küçük toprak parçalarını ellerinde tutmalarına izin verilecekti, ama denize ve yabancı bağlantılara erişimleri bir asker-yerleşimciler kolonisi tarafından engellenecekti.

İrlanda toplumunun tamamını daha önce hiç olmadığı kadar toptan değiştirmek için tasarlanan bu büyük sömürgeleştirme girişimi ayrıntılı bir planlama gerektirdi. En önemli koşul toprak araştırmasıydı. Cromwell'in Arazi Mühendisi Generali William Petty tarafından yapılan Down Araştırması, İrlanda'ya 'hiç şüphesiz, Avrupa'nın en doğru biçimde araştırılmış ve haritası çıkarılmış ülkesi olma ayrıcalığını verdi.'[6] Daha sonra birçokları tarafından klasik politik ekonominin kurucusu olarak görülecek olan Petty,

[6] R.F. Foster, ed., *The Oxford History of Ireland* (Oxford: Oxford University Press, 1992), s. 122-3.

sadece toprağın haritasını çıkarmak için değil, aynı zamanda ona değer biçmek için de harekete geçti. Petty'nin, toprağın Cromwell'in askerleri ve sömürgeci girişime katkıda bulunan diğerleri arasında eşit biçimde paylaştırılmasının yanısıra, malî amaçları da vardı. Petty, zaten pratikte görülmeye başlamış olan kapitalist değer kavramı için teorik bir temel oluşturan kendi orijinal değerlendirme kriterini uygulamaya soktu. Bu kriter, toprağa değer biçme metodu olarak başlamış ve aynı zamanda İngiltere'nin ticaret politikasını da desteklemişti; ve bu değer teorisi ile birlikte yeni kapitalist politik ekonomi 'bilimi' de doğmuş oldu.

Petty, toprağın göreli kârlılığının, sadece dağıtımı değil herhangi bir toprak parçasına bağlı uygun kira ve vergileri de belirleme çabası içinde, değerin basitçe az ya da çok tesadüfi ticarî alışverişlerle, 'birkaç adamın başka birkaç adamla, bilgisizlikle, aceleyle, yanlış tahminlerle veya tutkuyla veya içki içerek yapacağı' pazarlıklarla belirlenemeyeceğini savundu.[7] İlk olarak, toprağın 'gerçek değeri'ni hesaplamak gerekecekti, yani toprağın üretebileceği bütün metaların tam olarak hesaplanması, örneğin bir toprak parçasının diğeri karşısında üretebileceği samanın ağırlığı. Ama metaların geçici değerini parasal olarak ölçmek amacıyla sabit ölçüm araçlarını gerektiren ticarî alışverişi mümkün kılabilmek için bir adım daha atılması gerekti. İşte burada Petty, politik ekonominin gelişmesini derinden etkileyecek büyük bir yenilik yaptı. Tamamıyla farklı iki meta arasında karşılaştırma yapmanın geleneksel standardı – örneğin, bir çuval samanla, bunun fiyatını ödemek için gerekli gümüş – bunları üretmek için gerekli olan emek gücü idi. Bu 'doğal' fiyatı belirlerdi ve uygun kirayla ilgili bir tahmine de olanak tanıyordu.

Petty, toprağın değerini ölçmeyle yetinmeyecekti. Petty ayrıca *The Political Anatomy of Ireland* (1691) (İrlanda'nın Siyasî Ana-

[7] Charles Webster, *The Great Instauration: science, medicine and reform, 1626-1660* (London: Duckworth, 1975), s. 453.

tomisi) adlı kitabında gelişmiş toplumlardaki ve gelişmemiş toplumlardaki insanın karşılaştırmalı değerini hesapladı. Afrikalı kölelerin fiyatıyla – yetişkin erkek için 25 Sterlin – karşılaştırılabilir olan bir değerden başlayan Petty, İrlandalıların emperyal bir gücün gözetiminde tamamen farklı bir halka dönüştürülmesiyle İrlanda'nın da geliştirilebileceğini böylece de İrlandalı bir erkeğin değerini bir İngiliz erkeğinin değerine – 70 Sterlin – çıkarabileceğini hesapladı.

Petty'nin 'emek değer teorisi', kârın sadece ticarî işlemlerce, 'birkaç adamın yaptığı pazarlıklarla' değil, rekâbetçi üretimle yaratıldığı bir ekonomiden bahseder. Petty, tıpkı diğer çağdaşları gibi, asıl olarak 'maddî ve insanî kaynakların en etkin kullanımını garanti altına alan' ekonomi politikalarıyla ilgileniyordu. 'Onlar Avrupa'nın farklı bölgelerine pahalı giysi ihracatı tekeline dayanan bir sistemi sürdürmenin artık mümkün olmadığını anladılar. Bunların ekonomi politikaları rekâbetçi ucuzluk, ekonomik farklılaşma ve ticaretin Avrupa dışına yayılmasına önem verdi.'[8] 'Yoksulları desteklemek için, ticareti geliştir ve bütün fabrikatörleri zenginleştir' diye yazan Petty, şöyle devam eder;

> İngiltere Avrupa'nın bakkalı olmalı ve bununla beraber diğer ülkeleri pazar haline getirmek için de çaba göstermelidir. Bunu gerçekleştirmek için, bütün tüccar ve işçiler teşvik edilmeli ve bu yoldan keşfedilen hür türlü özlü yol, onları bütün diğer ülkelerin üreticilerinden ve metalarından daha ucuza satacak duruma getirecektir. Bu, onların cehâlet ve işsizlik içindeki tekelci şirketlerini güçlendirmekten daha iyi olacaktır. [9]

Rekâbetçi ucuzluğa, ekonomi-dışı yollardan ticarî üstünlük sağlamanın kapitalist olmayan metotlarından farklı bir şey olarak yapılan bu vurgu ve bunun maliyet-etkin üretimin önemini artırması, sadece ülke içindeki ekonomik gelişmeyi etkilemedi, emperyal

[8] A.g.e., s. 455.

[9] Aktaran a.g.e., s. 456.

genişlemenin mantığını da etkiledi. Beklenen sadece sömürgecilerin yeni üretim metotlarına uyumları değil, ülke içindeki rekâbetçi üretimi geliştirmenin araçlarını sağlamak için sömürge ürünleri ve ham maddelerinin de sömürülebilecek olmasıydı. Britanya'nın sanayileşmesi, ülke içindeki büyük emek gücünü absorbe edebilecek hale gelmeden önce, tarımsal kapitalizm tarafından mülksüzleştirilmiş olan gittikçe büyüyen bir kitle, örneğin, Fransa'daki köylü toplumunun asla yapmadığı bir şekilde, sömürgeci genişleme için artı nüfus sağladı. Bu şekilde, ülke içinde kapitalist tarımın gelişmesi sömürgeleştirmenin yakıtını sağladı. Bu, bütün büyük Avrupa güçleri içinde neden İngiltere'nin sömürgeci yerleşimciler toplamada en başarılı ülke olduğunun açıklanabilmesine yardımcı olur. Ülke içindeki ekonomik gelişme, sonunda Britanya'nın mülksüzleştirilenleri için de daha fazla istihdam sağlayacaktı ve sömürgelerdeki emek arzı, bilindiği üzere kitlesel ölçekteki kölelikle takviye edilecekti.

O halde, İngiltere'nin rekâbetçi avantajlarını artırarak ticarî üstünlüğünü güçlendiren sömürgeler, ülke içindeki toplumsal düzenin devamına da yardımcı olabileceklerdi. Elbette asıl amaç sömürgelerde potansiyel rakiplerin tohumlarını atmak değil, sömürülebilir sömürgeler yaratarak İngilizlerin zenginliğini artırmaktı. Örneğin İngiliz hükümeti, emperyal güce karşı ciddî rekâbet yapabileceğinin ilk işaretlerini veren İrlanda'daki ticarî gelişmeyi engellemek için önlemler aldı. Bu aslında, kapitalizmin giderilemez çelişkilerinin – örneğin pazarın rekâbet kurallarını yaygınlaştırma dürtüsü ile rekâbete direnme ihtiyacı veya talebi artırma ihtiyacı ile mülksüzler ve sömürülen nüfusun durumunu kötüleştirerek talebi sınırlama eğilimi arasındaki gibi – kendilerini sömürgeci politikada hissedilir kılmalarının ilk örneği idi. İrlanda'nın gelişmesinin, şu ya da bu şekilde, fetih ve elkoymadan oluşan erken sömürgeci tarihi ve mülksüzleştirilmiş kitleler ile yerli müttefiklere sahip bir emperyal elit arasındaki kutuplaşma

tarafından daha başından şekillendirildiğini söylemeye gerek yok.

Petty'nin bir yanda ticarî tekeller yoluyla ekonomik üstünlük, öbür yanda bütün diğerlerinden 'daha ucuza satmak' için yenilikçi ve rekâbetçi üretim arasında yaptığı ayrım, ticarî emperyalizmin kapitalist-olmayan kalıpları ile yeni imparatorluk kavramı arasındaki farlılıkları çok güzel özetler. İlerde göreceğimiz gibi İngilizler, her ne kadar kendi kiracılık biçimlerini veya toprak sahibi, kiracı ve ücretli işçi 'üçlüsü'nü evrenselleştirmek isteseler de, İngiltere'nin kendine özgü mülkiyet ilişkilerini başka hiçbir yerleşimci kolonisinde yeniden üretmeyi başaramadılar. Ama yeni emperyalizm, sömürgelerde kârlı üretim imkânları ve ülkeiçi üretimin gerek duyduğu girdilerin yanısıra artan emek verimliliğinin yarattığı artı emek(çiler) için de bir emniyet sübabı sağlamaya devam etti.

Burada Petty ve Grotius'un şahsında İngiltere'nin yeni emperyal girişimini Hollanda Cumhuriyeti'nden doğan en gelişmiş ticarî imparatorlukla karşılaştırmak öğretici olacaktır. Hollandalılar üretimde birçok gelişmenin öncülüğünü yapmışken, aslında emperyalizme yaptıkları en dikkate değer teorik katkının yani Cumhuriyet'in emperyalizme katkısının en açık ifadesi olan düşünce yapısının, rekâbetçi üretimin politik ekonomisi değil de, bir savaş ve barış felsefesi ve bir devletler arası ilişkiler teorisi olması anlamlı bir gerçektir.

Yine de yeni imparatorluk türü, her ne kadar kendisini barışçı bir üretim ve ticaret çabası olarak sunsa da, en azından başka herhangi bir imparatorluk kadar vahşi idi. İngiltere, elbette ki Avrupalı güçler arasında ticarî üstünlüğü belirleyen ekonomi-dışı rekâbetlerden vazgeçmedi. Aksine Britanya, uluslararası ticaret ağları üzerinde egemenlik kurmak için artan oranda muazzam bir donanma gücüne dayanacaktı. Kapitalist mülk edinme mantığı, ekonomi-dışı rekâbete bir alternatif olan yeni rekâbetçi üretim yoluyla ekonomik rekâbetin ve doğrudan sömürgeci yönetime al-

ternatif olarak da ekonomik kuralların temelini attı. Ancak ekonomik kuralların ticarete dair egemenliğini tesis etme sürecinde, yaygın ve doğrudan gerçekleşen bir sömürgeci baskı ve askerî araçlara duyduğu ihtiyacı en aza indirebilecek denli güçlenebilmesi için henüz çok erkendi. Aynı zamanda, yeni mülkedinme tarzı, kısmen kolonyal yerleşim girişimlerinde olmak üzere, tümüyle yeni askerî şiddet ihtiyaçları yarattı – ve kapitalizm o zamandan bu yana yeni savaş biçimleri üretmeye ve bunun için yeni nedenler yaratmaya devam etti.

5

EKONOMİK KURALLARIN DENİZAŞIRI BÖLGELERE YAYILMASI

Kapitalizm, başka benzeri olmayan bir şekilde ekonomik kurallar tarafından yönlendirilir: Bir yandan üreticilerin emek güçlerini bir ücret karşılığında satmaya zorladıkları mülksüzlerin, öte yandan da mülküzleştirenlerin, onları rekâbete ve birikime zorlayan pazarın zorunluluklarına tâbi olmaları. Ama bu ekonomik kuralların uygulamaya sokulması ve sürdürülmesi ekonomi-dışı zoru gerektirir. Ekonomik kuralların İngiltere'den başlayarak imparatorluğun kapsadığı topraklara yerleştirilmesi ilk olarak sömürgeci zorla elkoyma ve yerleşim yoluyla gerçekleşti. Britanya emperyalizmini diğer sömürgeci projelerden ayıran, her şeyden önce kapitalist kuralların imparatorluğun anavatanından kaynaklanan etkisiydi; ve tarihçiler İngiliz kapitalizminin gelişmesine imparatorluğun katkısı konusunu nasıl tartışırlarsa tartışsınlar, kesin olan Britanya emperyalizminin oluşumunun, Britanya'da, ülke içindeki kapitalist gelişmeyle belirlendiğidir.

Daha önce gördüğümüz gibi, yeni emperyalizm biçiminin test alanı İrlanda idi. Ve İrlanda deneyimi, İngiltere ekonomisinin etki alanını denizaşırı alanlar boyunca Britanya Adaları'nın ötesine genişletmenin habercisi oldu. Amerika'daki sömürgeleştirme biçiminin İrlanda'daki yerleşimlerin benzeri olması tasarlandıysa bile, buradaki farklı koşullar sömürgeleştirmenin kısa süre sonra İr-

landa örneğinden ayrılacağı anlamına geliyordu. Kısmî olsa bile buradaki önemli farklılık, yerli halkların mülksüzleştirilmesinin daha tam olmasıydı. Dolayısıyla buradaki mülksüzleştirme, sadece yerli hakların topraklarına elkonulmasını değil, sonunda kendilerinin de toptan yok edilmesi anlamını taşıyordu. Çok az istisna dışında, hiçbir yerli toprak sahibi, kiracı ve hattâ emekçi kalmayacaktı; ve nihayet (kuralların-*ç.n*) yerleştirilmesi soykırıma dönüştü. Aynı zamanda ekilmemiş olan bu çok geniş topraklardaki benzersiz koşullar, İngiliz toplumsal mülkiyet ilişkilerini ve imparatorluğun anavatanından kaynaklanan ekonomik kuralları empoze etmenin sömürgeciler arasında bile çok basit bir olay olmadığı anlamına geliyordu. Kısa bir süre için kârlı olan bu deneyim, emperyal gücün sömürgelerle giriştiği ve kaybettiği meşhur savaşla sonuçlanacaktı.

Britanya 'ikinci' imparatorluğu içinde ve özellikle Hindistan'da farklı ve neredeyse birbirine zıt sorunlarla karşılaştı. Yoğun nüfus oranı, oldukça gelişmiş bir ekonomisi, gelişmiş siyasî düzenlemeleri ve sömürgeci yerleşimlerin büyüklüğüne rağmen buradaki egemenliğin asıl olarak beyaz yerleşimci kolonileri aracılığıyla kurulması uzak bir olasılık değildi; ve her durumda, Hindistan'daki ticaret ve üretken gelişme, Britanya'nın emperyal tutkularını erken sömürgeleştirme dönemindeki Amerika ve İrlanda'nınkilerden çok farklı nedenlerle kendine çekti. Bu koşulların ironisi, Britanya'nın kapitalist olmayan daha önceki imparatorluk biçimlerine dönüşünün bir tezahürü gibi görünmesiydi: Doğu Hindistan Şirketi'nin ticarî emperyalizmi ve ardından Britanya devletinin yönettiği bir bölgesel imparatorluk. Kapitalizmin kuralları ile bölgesel imparatorluğun gerekleri arasında varolan sürekli gerginliğin mevcudiyeti Britanya İmparatorluğu'nu sonuna kadar şekillendirmeye devam edecekti.

Mülkiyet Olarak İmparatorluk

İspanyol sömürgecilik tarzının hem İngiliz hem de Fransız tarzı ile karşılaştırılması ve son ikisinin sanki tek bir imparatorluk biçiminin sadece değişik türleriymiş gibi görülmesi bilinen bir şeydir. Bize örneğin, İspanyolların 'bütün soyluların yaptığı gibi işgâl etmeye ve diğerlerinin emeğinden faydalanmaya giderken'[1] İngiliz ve Fransızların ticaret ve tarımla ilgilendikleri ve Amerika'daki toprakları ekime açmaya gittikleri söylendi. Bu, İngiliz ve Fransızlarınkinin aksine, İspanyolların imparatorluğuna dair meşrulaştırmalarda *res nullius* ilkesine başvurulamamasının asıl nedenidir. İspanyollar, emperyal rakipleri toprak üzerinde hak iddia etme peşinde oldukları sırada, en azından hem halka hem de emeğe hükmetmeyle ilgilendiler. Bu, daha önce de gördüğümüz gibi, İngilizler ve Fransızların kendi meşruluklarını, kullanılmamış ve verimsiz toprakların işgâlinin haklı gösterilmesine dayandırarak aslında bir 'âdil savaş' doktrinince meşrulaştırılmış olan fetih imparatorluğunu rahatça kabul ettikleri anlamına geliyordu.

Ama Kuzey Amerika'daki İngiliz ve Fransız yerleşim kalıplarının arasındaki her bir farkın kendi içinde ve özellikle yerli nüfus üzerinde yarattığı farklı etkinin sonuçları, İspanyol sömürgeleştirmesiyle bu iki tarz arasındaki fark kadar önemlidir. Farklılık bu tarzların sadece yerli halkla olan farklı ilişkilerinde değil, farklı *res nullius* kavramlaştırmalarında bile görülebilir; dahası bu, ticaret ile kapitalizm arasındaki bazı özsel farklılıklara işaret eder.

Başlıca emperyal rakipler olarak İspanya, Fransa ve İngiltere'nin Amerikaları yerleşime açmaları şöyle özetlenmiştir: 'onları entegre etmeye girişmeden (–Fransızlar) ya da onları yok etmeden (–İngilizler) önce ve hattâ ilk olarak Kızılderili nüfusu arasında yerleşmiş olan İngiliz ve Fransızların aksine İspanyollar, Ko-

[1] Anthony Pagden, *Lords of All the World: Ideologies of Empire in Spain, Britain and France c.1500-1800* (New Haven and London: Yale University Press, 1995), s. 93.

lomb'a 1492'de verilen kapitülasyonların şartlarından bile daha geniş olan bir işgâl girişiminde kararlıydılar.'[2]

Bu farklılıklar hiç şüphesiz, kısmen emperyal güçlerin değişik kolonilerde ne buldukları ve özellikle yerli nüfusun direniş düzeyi ve aynı zamanda verimli sömürü imkânlarındaki büyük değişkenler tarafından belirlendi. İspanya, İngiltere ve Fransa'nın aksine, sadece gümüş ve altın madenlerine sahip olan zenginliklerle karşılaşmak dışında, aynı zamanda kendisininkinden birçok bakımdan daha gelişmiş olan maddî ve teknolojik başarıların yanı sıra yüksek oranda örgütlenmiş devletlerle ve yoğun nüfusları barındıran oturmuş uygarlıklarla karşılaştı. Elbette, Avrupalıların getirdiği hastalıkların yıkıcı etkisi kuzeyde olduğu gibi güneyde de bütün yerli halkların direnişini dramatik boyutlarda zayıflattı; ve fatihler, hastalıklar nedeniyle gücü her yerde zayıflamış olan bir direnişle karşılaştılar. Fakat fatihler ve fethedilenler arasındaki ilişkiler, sömürgeleştirme amaçları arasında kalan ama basitçe sömürgeleştirilen yerlerdeki koşulların farklılığına indirgenemeyecek olan giderilemez farklılıklardan etkilendi. Fransızlar ve İngilizler arasındaki farklar ise, ikisi ile İspanyollar arasındakinden daha az değildi.

Daha önce gördüğümüz gibi asıl olarak altın ve gümüş çıkarmakla ilgilenen, dolayısıyla Güney Amerika sömürgelerindeki madenlerin yanısıra plantasyonlarda da yerli halkın emeği ve teknik yeteneklerinin sömürülmesinden çıkarları olan İspanyolların, her ne kadar vahşice olsa da, yerli halkın kökünü kazımayı hedeflemeyen politikalarının nedeni büyük oranda sömürüdür. Amerika'daki asıl çıkarı kürk ticareti olan Fransa için yerli halklar, bu ticaret için gerekli olan ortaklardı. Aynı zamanda bu tür bir ticarî genişleme, toprağın tarımsal üretim için sömürgeleştirilmesi türünden büyük kolonyal yerleşimci dalgalarını gerektirmez veya teşvik etmez – her halükârda Fransa, ülke içindeki köylü çoğunluğu

[2] A.g.e., s. 72.

ile birlikte, tarımsal kapitalizmin mülksüzleştirdiği İngilizlere benzer bir artı(k) nüfus yaratmadı. On yedinci yüzyılda İngilizlerin Fransa'nın kürk ticareti üzerindeki egemenliğine yönelik tehdidine karşı durabilmek amacıyla Yeni Fransa'yı yerleşime açmak için sistematik bir çabaya girişen Fransız devleti, bunu sadece yarı-feodal *seigneuries* (senyörler) yaratarak yaptı. Bu aynı zamanda Colbert ve Richelieu'nun liderliğindeki Fransa'nın, ülke içinde standartlaşmış bir dil ve kültüre sahip olacak birleşik merkezî bir devlet yaratma projesine giriştiği dönemdi. Bu süreci sömürgelere yaygınlaştırmayı amaçlayan Fransızların sömürgeleştirme programlarında, yetersiz sömürge yerleşimlerini, sömürgecilerle evlilikler bile yapmış ve Fransızlaştırılmış Kızılderililerle destekleme niyeti de vardı. Bu bütünleşme, kültürel asimilasyon ve din değiştirme projesi en sonunda başarısız oldu; fakat Fransa'nın Kızılderililerle ilişkilerinin de yıkıcı bir tarihi olmasına rağmen, bu ilişki asla İngiliz sömürgeleştirmesinin soykırımcı vahşiliğine kadar alçalmadı.

İngilizler, Latin Amerikan imparatorluklarının yerli halkına kesinlikle benzemeyen, fakat İspanyol sömürgelerinden daha çok Fransız sömürgelerindekine benzeyen bir yerli halkla karşılaştılar. İngilizler kürk ticareti ile uğraşıyor olsalar da, emperyal niyetleri genel olarak Fransızlarınkinden çok farklıydı. Amerika'daki İngiliz sömürge yerleşimcileri başlarda yerli halkla yanyana yaşamayı istemiş olsalar bile, bu isteklerinden kısa sürede vazgeçerek yerel halkı yaşadıkları alanlardan sistematik biçimde sürmeye giriştiler. Sömürgeci yerleşimin doğası bu sonucu kaçınılmaz kılıyordu. İngiliz sömürgeciler, asıl olarak Fransızlar gibi eski ticaret ve ticaret üsleri biçimleriyle ilgileniyor olsalardı, Kızılderililerle nüfuslar arasında muhtemelen daha büyük bir karışmanın olabileceği, görece barışçıl ve en azından daha az soykırımcı bir ilişkiyi sürdürebilirlerdi. Fakat sömürgeleştirmenin her şeyden öte toprağa elkoymayı ve toprağı kalıcı yerleşime açmayı amaçladığının giderek

daha fazla açığa çıkması, yerli halk ile yerleşimciler arasında cereyan eden uzun ve kanlı bir çatışmayı kaçınılmaz hale getirdi.

İngiliz ve Fransız kolonyal yerleşimi arasındaki oldukça dramatik olan bu farkı açıklamak için, örneğin sadece bu 'vahşilerin' yok edilmesine ve kâfirlerin 'vahşiliği'nin yerine İngiliz yerleşimcilerin 'dindarlığını' koymakla kutsal bir iş yaptığına inanan İngiliz Püritenliğine başvurmak yetersizdir. İngilizlerin, Fransızların aksine, artık nüfusları için toprağa ihtiyacı olduğunu söylemek de yetmez. Kesinlikle önemli olan bu faktör, aynı zamanda İngiliz ve Fransızların kendi ülkelerindeki mantık biçimlerini ortaya koyan toplumsal mülkiyet ilişkilerinin farklılığının da kanıtıdır.

Bu farklılıkları, İngiliz ve Fransızların *res nullius* ilkesini nasıl kavradıklarına bakarak anlayabiliriz. *Res nullius* kullanılmayan ve sahipsiz toprakların, bu toprakları daha verimli hale getirebilecekler tarafından haklı olarak mülk edinilebileceği anlamına gelir. İşte bu ilke, Emeric de Vattel tarafından daha 1758'de on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında doğal mülkiyet haklarının doğası hakkında bir ders kitabı haline gelen'[3] *Le Droit de genz ou principe de la loi naturalle* kitabında şöyle tanımlanıyordu:

> Toprağın ekimi sadece büyük faydası nedeniyle bir hükümetin ilgisine mazhar olmaz, ama ek olarak doğanın insana yüklediği bir yükümlülüktür de. Dolayısıyla her ulus, doğa yasası gereği, kendi payına düşen toprağı ekmekle yükümlüdür... Antik Yunanlılar ve verimli ülkelerde dolaşmalarına rağmen, toprak ekimini küçümseyen ve bunun yerine yağma ile yaşamayı tercih eden bazı modern Tatarlar gibi halklar, kendi yükümlülüklerini yerine getirmede başarısız olmaları ve komşularına zarar vermiş olmaları nedeniyle vahşi ve yırtıcı av hayvanları gibi yok edilmeyi hakederler.... Dolayısıyla, uygar Peru ve Meksika imparatorluklarının fethi çok bilinen meşhur bir gasp olsa da, Kuzey Amerika kıtasında değişik sömürgelerin kurulması, âdil sınırlar içinde yapılmış olması kaydıyla tamamen yasaldır. Bu geniş toprakların halkları bu topraklar üzerinde yerleşmekten çok, amaçsızca dolaşmıştır.[4]

[3] A.g.e., s. 78.

[4] Aktaran a.g.e., s. 78-9.

Bu satırlar Fransızların kürk ticaretinin yerine büyük bir yerleşim projesine girişmesinden çok sonra yazıldı; ve görünüşe göre bu ifadeler sömürgecilerin elkoyma eylemlerinin meşrulaştırılmasında tam da herhangi bir emperyalistin arzulayacağı kadar müsamahakârdır. Bu ifadeler kesinlikle (uygar Fransız ve İngiliz rakiplerinin aksine, vahşi İspanyollar tarafından fethedilen) 'uygar Peru ve Meksika imparatorluklarının' olmasa bile, kesinlikle Amerikaların ve dolayısıyla, tarımsal üretim yerine avcı-toplayıcılıkla geçinen yerli halkların yaşadığı her yerin geniş biçimde sömürgeleştirilmesine izin verirdi. Her ne kadar Vattel Grotius ile onun aşırı militanlığı ve cezalandırıcı savaşları meşrulaştırmak için yapabileceklerinin boyutu konusunda anlaşmazlık içinde olsa da, sömürgeleştirmenin meşruluğu meselesinde kesinlikle Grotius ile aynı görüşteydi[5] ve argümanının Grotius'un istediği simgesel izne gerek duyup duymadığı açık değildir.

Ancak özünde Vattel, ilkenin kullanılmamış toprakların verimli kılınması için mülk edinilmesine açık olduğu şeklindeki en eski kavramlaştırmanın ötesine geçmedi. Başvurduğu 'âdil sınırlar' her ne kadar müsamahakâr kabul edilse bile, aslında yaptığı, yerli halkın yaşadığı ve yerleşik oldukları topraklar ile, meşru olarak mülk edinilemeyecek, ama yerlilerin sadece üzerinde 'dolaştıkları' dolayısıyla da sömürgeci yerleşimciler için âdil bir hareket teşkil edebilecek topraklar arasında âdil bir sömürgeleştirme çizgisi çizmektedir. Kızılderililerin muazzam Kuzey Amerika kıtasının tümü üzerinde hakları yoktur ve kesinlikle ekmedikleri bir şey üzerinde de hakları yoktur. Ama *bazı* haklara sahip olduklarının tartışmasız olduğu görünüyor. Bu bakımdan, bu on sekizinci yüzyıl Fransızı, İngilizlerin on yedinci yüzyılda zaten yaptıkları kadar ileri gitmemiştir. İngilizler o tarihte sömürgeleştirmenin 'âdil sınırlarını' İn-

[5] Richard Tuck, *The Rights of War and Peace: Political Thought and the International Order from Grotius to Kant* (Oxford: Oxford University Press, 1999), s. 191-96.

giltere'nin rakiplerinin herhangi bir şekilde iddia ettiklerinin çok ötesine geçirerek yeniden tanımlamışlardı.

Daha önce gördüğümüz gibi İngilizler on yedinci yüzyılın başında bile hem ülke içinde hem de İrlanda'da haklı mülk edinme, aslında elkoyma ilkesine göre hareket ediyorlardı ve bu ilke sadece işgâl edilmiş değil ekilmiş toprağı da kapsıyordu. Daha sonra bu ilke, aynı yüzyıl içinde John Locke'un elinde daha sistematik ve teorik bir hale doğru geliştirilecekti. Locke, kendisinden önceki Petty gibi yaparak, teorisini bir değer kavramı üzerine kurarak, bir şeyin değerini onda cisimleşmiş olan emeğe yükledi. Ama Petty, basitçe toprağın dağıtım ve vergilendirme değerini hesaplamak için bir emek değer teorisi geliştirirken – bu teoriden imparatorluğun bir aracı olması istenmiş olsa da kendi başına sömürgeleştirmenin meşrulaştırılmasını sağlamaz – Locke'un geliştirdiği emek *mülkiyet* teorisi, ki bu teori sadece ülke içindeki topraktan atmayı veya toprakları çitle(çevir)meyi değil, aynı zamanda sömürgeci elkoymayı da meşrulaştırabilirdi.

Aslında Locke, Sir John Davies tarafından zaten İrlanda'da ileri sürülmüş olan bir ilke için gereken teorik yapıyı sağladı: Sömürgeci elkoymanın meşrulaştırılmasındaki vazgeçilmez kriter değerdir ve değer, İngiliz 'geliştirme' standardına göre hesaplanmalıdır. Locke için Amerika, elkoymaya açık olan bütün topraklarıyla bir doğa devleti modeliydi, çünkü Amerika'da hem yaşayanların varlığı ve hem de toprakların zaman zaman ekildiği kesin olsa bile, uygun bir ticaret, dolayısıyla da 'geliştirme', yani toprağın üretken ve verimli kullanımı ve dolayısıyla gerçek bir mülkiyeti söz konusu değildi. Locke, tıpkı Davies'in İrlanda'da yaptığı gibi, Amerika'daki geliştirilmemiş toprağın 'değeri'ni İngiltere'deki toprağın çok büyük değeri ile karşılaştırdı. Aradaki bu muazzam fark, toprağın iki örnekteki herhangi bir 'içsel' değişkeni – verimliliği ve doğal kalitesi – tarafından değil, aksine, sadece üretimdeki ıslahı değil, bu tür ıslahı zorunlu kılan ve kâr yaratan bir ticarî sistemin

varlığına dayanan bir üretimde yaratılan değişim değeri tarafından belirleniyordu. Daha önce herhangi bir kişisel mülkiyetin olmadığı bir yerde yaratılan değer, aynı zamanda mülkiyet hakkını oluşturdu. Bu mülkiyet teorisi, hem Amerika'daki sömürgecilerin hem de ülke içindeki kapitalist toprak sahiplerinin pratiklerini aynı ânda meşrulaştırdı; bunlar Locke'un hamisi olan birinci Shaftesbury kontunun kişiliğinde mükemmel biçimde bir araya gelen çıkarlardı.

Yorumcular Locke'un kullanılmamış toprakların sömürgeciler tarafından mülk edinilmesini herhangi bir yerel otoritenin rızası olmadan meşrulaştırarak, *res nullius* ilkesine önemli bir yenilik getirdiğine ve Locke'un (koloni –*ç.n.*) yerleşimcilerinin hareketlerini, devlet otoritesine (civil authority) herhangi bir referansta bulunmadan doğa kanunu temelinde meşrulaştıran bir argüman sunduğuna dikkat çektiler.[6] Daha önce gördüğümüz üzere Tho-

[6] Çalışması Locke'un mülkiyet teorisinin emperyalist sonuçları ile ilgili birçok şeyi ortaya koyan James Tully, Locke'a göre, Amerikan Kızılderili toplumunun herhangi bir meşru sivil yönetime sahip olmadığını ve mülkiyetin, tam mülkiyetten eksik bir mülkiyet olduğunu ve doğa durumunda varolan türden bir sahiplik olarak kaldığını savunur. Bkz. Tully, *An Approach to Political Philosophy: Locke in Contexts* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993), s 138-9. Elbette, Tully'nin argümanı mülkiyet haklarının temeli olarak 'işlenmemiş' ile işleme arasındaki ayrımın önemini vurgular. Ama buradan, Locke'un Amerikan Kızılderili toplumundaki mülkiyet ve sivil yönetim konusundaki görüşlerinin farklı ama birbiriyle bağlantılı olduğu, çünkü gerçek bir sivil hükümetin yokluğunun Kızılderilileri bir tür, mülkiyetin tam olamayacağı doğa durumunda bıraktığı sonucu çıkıyor gibidir. Eğer bunlar gerçekten Locke'un iddiaları ise, bu belki de onun teorisinde, Kızılderililerin topraklarına elkoyarken yerel otoritelerin rızasının alınmasına hiç gerek olmamasının açıklanmasına yardımcı olabilirdi. Ama Locke'un Amerikan Kızılderili toplumunda uygun bir sivil hükümetin varlığını reddettiği varsayımının kendisi de şüpheye açıktır ve daha da önemlisi, sivil bir hükümetin varlığı veya yokluğu ile Kızılderili mülkiyetinin kalitesi arasında bir ilişki yoktur. Aslında, Locke'un mülkiyet değerlendirmesinde meşru bir hükümet sorununu çok seyrek gündeme getirmiş olması ve Amerikan Kızılderililerinin sivil toplumları olmadığı için gerçek bir mülkiyetleri olmadığını kesinlikle ileri sürmemiş olma-

mas Moore gibi bir öncülü olsa bile Locke, yerel otoriteyi belirsiz bir biçimde tanıması nedeniyle Grotius'dan bile daha ileri gider. Ama Locke'un argümanında daha ayırt edici bir şey vardır. Ve bunu bütün Avrupa'nın hukuk ve felsefe geleneğinden çok İngiltere'nin özgün deneyimine ve sömürgeci girişimlerinden de önceki yerel üretim ilişkilerine borçludur.

Mülkiyet, Grotius gibi Locke da da kullanım ve dönüştürme ile ilişkilendirilir. Ama Locke, şeylerin basitçe, sadece ve sadece kullanıldıkları ve dönüştürüldükleri zaman mülkiyet haline geldiğini savunmaz. Asıl mesele, mülkiyet hakkının daha çok değerin yaratılmasından kaynaklanmasıdır. Locke'un *Hükümet Üzerine İkinci Deneme*'nin Beşinci Bölümü'ndeki meşhur emek mülkiyet teorisi (ki bu teoriye göre bir şeyin içindeki mülkiyeti, ancak ona emeğimizi 'kattığımız' takdirde elde ederiz) tamamen çelişkilerle doludur (bunların arasında kimin emeği sorusu da vardır, çünkü efendi, kölesinin emeğinden kaynaklanan şeyleri de mülk edinme hakkına sahiptir). Ama burada onları incelemeye yerimiz yok. Fakat kesinlikle açık olan bir şey vardır; mülkiyetin temeli değer yaratılmasıdır. Emek, mülkiyet hakkı doğurur, çünkü *'her şeyin üzerine değerin farkını ekleyen emektir'* (= 40). Ve burada söz konusu olan değer içrek' (intrinsic) değer değil *değişim* değeridir.

Bu sadece bir yeri işgâl ediyor olmanın mülkiyet haklarını kazanmak için yeterli olmadığını değil, veya hattâ, mülkiyet hakkı kazanımını sağlayan tarıma karşılık avcılık-toplayıcılığın mülkiyet haklarını kazanmaya yeterli olmadığını da değil, aynı zamanda ve sonuç olarak İngiliz tarım kapitalizminin standartlarına göre yeteri kadar verimli ve kârlı olmayan tarımın da israf demek olduğunu

sı dikkate değerdir. Gerçek bir mülkiyete sahip değillerdi, çünkü uygun bir para, ticaret ve ticarî kâr için iyileştirme yoktu. Başka bir deyişle, asıl mesele şudur: Locke böyle bir sivil otorite olmaması temelinde bir sivil otoritenin rızasına duyulan ihtiyaçtan vazgeçmez, aksine mülkedinme hakkı tamamen farklı bir temele dayandığı için siyasî yönetim sorununu by-pass eder.

imâ ediyordu. Belki de Locke, Amerika'da bulunan ve doğal olarak İngiltere'deki bir dönüm kadar verimli ve aynı 'içrek' (*aynen böyle*) 'değere' sahip olmasına rağmen 'geliştirilmemiş' olan bir dönüm toprak, 'eğer oradaki bir *Kızılderili*'nin elde ettiği *ürün*ün (kârın –*ç.n.*) buradaki (İngiltere'de –*ç.n.*) değerlendirilişinin ve satışını'n (=43) hesabından sonra, İngiliz dönümünün 1/1000'i bile etmiyorsa o zaman Amerika'daki toprakların sömürgeleştirmeye açık olduğunu iddia eder. Bu (her ne kadar pratikte rekâbetçi üretimin sonucu olacak olsa da) daha üretken bir kullanımın daha az üretken bir kullanıma üstün geleceği anlamına çıkmayabilir; ve ortak mülkiyetten bir kez ayrıldıktan sonra, özel mülkiyete sırf daha kârlı bir kullanım nedeniyle elkonulamaz. Ama bu, Amerikan Kızılderililerin durumunda olduğu gibi (en azından Locke'un anlayışına göre) eğer uygun bir ticaret ve dolayısıyla bir iyileştirme yoksa, mülkiyet de olmaz demektir. Dolayısıyla, bu durumda bırakılan her toprak mülk edinilebilirdir. Bu sadece avcı toplayıcıların başıboş dolaştığı topraklar için değil, Kızılderililerin ektiği ve İngiliz sömürgecilerinin birçoğunun karşı karşıya geldiği topraklar için de geçerli olabilir.

Locke böylece sömürgelerde özel mülkiyetin siyasî otorite karşısındaki önceliği konusunda Grotius'un da ötesine geçer. Aslında, siyasî otorite sömürgeci ilişkinin her iki ucunda da dikkat çekici bir biçimde kayıptır. Locke, tıpkı kendisinden öncekilerin yaptığı gibi, köleliği meşrulaştırmak için bir 'âdil' savaş teorisi üreterek meşru bir savaşta ele geçirilen esirlerin haklı olarak köleleştirilebileceğini savunur; ama onun sömürgeleştirme teorisi bir savaş teorisi veya uluslararası hukuk teorisi değil, hem ülke içinde hem uluslararasında geçerli olan bir özel mülkiyet teorisidir. *İkinci Araştırma*'nın başka bir yerinde fetih ve savaş hakkında yaptığı tartışma, (Moore'un *Ütopya*'sı gibi) geliştirilmemiş toprakların âdil savaşların hedefi olabileceğini öne sürer. Ama imparatorluğun meşrulaştırılmasına bu en büyük ve en yaratıcı İngiliz katkısının bir mülkiyet hakları teorisi olması azımsanacak bir şey

değildir. Locke'un sömürgeci mülk edinme teorisi, siyasî otorite veya bir siyasî gücün diğerine egemen olması meselesinden başka bir şeye dayanır. Eğer Locke, aynı zamanda devletler arası ilişkilerden çok mülkiyetle ilgileniyor olsaydı, ister *res nullius* ister Papalık yetkilendirmesi üzerine dayansın, sömürgeleştirmeyi meşru bir mülk edinme olarak haklılaştıran daha önceki teorilerin ötesine geçerdi. Fakat bunun yerine, Locke'un sömürgeci genişlemeyi yeni ve asıl olarak kapitalist bir mülkiyet kavramı üzerine oturtan mülkiyet teorisinde, bu ilişkiyi yerleştirmek ve sürdürmek için kaba kuvvete gerek olsa bile, emperyalizmin doğrudan bir *ekonomik* ilişki haline geldiğini görebiliriz. Bu türden bir ilişki ne sadece yönetme hakkı ile ne de basitçe mülkiyet hakkı ile değil, ama değişim değeri üretme hakkı, yani aslında böyle bir yükümlülükle meşrulaştırılabilir.

Uluslararası ticarette üstünlük için mücadele eden tüccar ulusların asındaki ticarî rekâbetin asıl sorunu oluşturduğu Hollanda ticaret imparatorluğu adına yazan Grotius için mesele, ulusların arasında cereyan eden savaş ve barıştan daha önce 'uluslararası ilişkiler' idi. Hollandalılar kesinlikle kendi ülkeiçi üretimlerinde yenilikler yaptılarsa da, ellerinde tuttukları ticarî üstünlük büyük oranda 'ekonomi dışı' avantajlara, üstün gemicilik ve gelişkin ticarî pratiklere, deniz yolları üzerindeki hâkimiyete, her zaman yasal olmasa da fiilî ticaret tekellerine ve en uzak yerlerde bile sahip oldukları ticaret merkezlerine dayanıyordu. Bu avantajların tümü şu ya da bu şekilde savaş, barış, askerî güç ve diplomasi ile bağlantılıydı. Hollandalılar, Karayipler veya başka yerlerdeki yerel güçler üzerine ticareti zorla empoze etme politikalarını doğrudan kolonyal yerleşim politikası ile değiştirdiklerinde, argümanını sömürgeci mülkedinmeyi kapsayacak şekilde genişletmek zorunda kalan, ama tıpkı Hollandalıların asıl ticaret ve ticarî üstünlük kaygılarında ısrarlı davranmalarında olduğu gibi, Grotius da ilk kavramsal çerçevesini asla terk etmedi.

Genişlemek için muazzam bir askerî güce ve özellikle güçlü bir donanmaya ihtiyaç duymaya devam edecek olan Britanya İmparatorluğu'nun, daha erken modern İngiltere döneminde bile diğer ticarî imparatorluklardan geri kalmayacak biçimde benzer uluslararası rekâbetlere giriştiğini söylemeye gerek yoktur. Ama, imparatorluğun hem teori hem de pratiğinde zaten artık yeni olan bir şey vardı. Bunun en iyi ilk ifadesine Locke'da rastlarız. Burada kökleri kapitalist kurallarda bulunan ve sadece değişim değil rekâbetçi üretim aracılığıyla yaratılmış bir değerin yarattığı kârın peşinde koşmakta olan bir imparatorluk kavramının başlangıcını buluruz. Söz konusu olan sadece imparatorluk yönetimi veya hattâ ticarî üstünlük kurmak değil, ama yerel ekonominin mantığını ve kurallarını yaygınlaştırmak ve diğerlerini de yörüngesine sokmak isteyen bir imparatorluk kavramlaştırmasıdır. Kapitalist emperyalizm, her ne kadar emperyalist genişlemeyi haklı göstermenin daha geleneksel yollarından asla vazgeçmeyecekse de, tıpkı hem ülkeiçi ekonomi hem de emperyal(ist) genişleme stratejilerinde etkileri olan yeni toplumsal mülkiyet ilişkilerine öncülük ettiği gibi, şimdi de ideolojik cephaneliğine tümüyle yeni silâhlar eklemiştir.

Elbette imparatorluğun ekonomik bakımdan meşrulaştırılması asla yeterli olmayacaktır. Örneğin İngilizler, İrlandalıları veya Amerikalı-Kızılderilileri şu ya da bu nedenden dolayı başından beri yabancı varlıklar olarak tarif etme yoluna başvurdular. Ama emperyalizmin savunulması böyle ekonomi-dışı ideolojik yollara sapsa bile, aslında bunlar kapitalizmin dayandığı ekonomik kurallardan derin bir biçimde etkilenmişlerdir. Bir pazar ilişkisi biçimini almış olan kapitalist sınıf sömürüsü basit bir biçimde, feodal lordlar ve serfler arasında olduğu gibi, vatandaşlık statüleri veya yasal statüler üzerinden oluşan hiyerarşilere başvurarak haklılaştırılamaz. Aksine, sermaye ve emek arasındaki ilişki, tipik haliyle yasal olarak özgür ve eşit bireyler arasındaki anlaşmaya dayalı bir

ilişki olarak sunulur. Bu tamamen ekonomik sömürü tarzlarına dayanma ve ekonomi-dışı kimlikler ve hiyerarşilerin bastırılması olarak kapitalizmi, kişisel özgürlük (civic freedom) ve eşitlik ideolojileri aracılığıyla kapitalist olmayan sistemlerin asla olamadığı bir biçimde uyumlu hale getirmiştir. Söz konusu ideolojiler, kapitalist sistemin özgürlük ve eşitliğin simgesi olarak haklılaştırılması için bile seferber edilebilirdirler. Ama kişisel özgürlük ve eşitlik ideolojilerinin en azından bir süre için bile olsa emperyalizm ve köleliğin gerçekleri ile karşı karşıya gelmesinin yarattığı etkinin sonucu, kapitalizmin yerinden etmiş olduğu bütün öteki ekonomi-dışı kimliklerin yerine geçen ırkçılığın önemini artırmak olmuştur.

Feodal ilişkileri tanımlayan yasal statü farklılıkları gibi eski sınıflandırma kategorilerinin ve hiyerarşilerin geçersizliği, emperyalizm ve köleliğin başka araçlarla meşrulaştırılmak zorunda olduğu anlamına geliyordu. Kapitalist-olmayan toplumlarda büyük bir bağımlı konumlar (statüler –*ç.n.*) yelpazesinin varlığı söz konusuydu – sadece ve hattâ asıl olarak kölelik değil, ama aynı zamanda borç bağımlılığı, serflik, kulluk ve benzeri – ve bunların hepsi de farklı farklı hukukî veya siyasî bağımlılık biçimleri ve statü hiyerarşileri tarafından tanımlanıyordu. Kapitalizm, giderek artan orandaki bu bağımlı emek yelpazesini yok etti. Ancak bir süre için, İngilizlerin yanısıra sömürgeciler arasındaki ilişkilerde de hukukî bağımlılığın yok olduğu, ama belli merkezlerde yoğunlaşmış ve yoğun biçimde sömürülebilecek 'özgür' emeği sağlayabilecek olan kitlesel proletaryanın henüz ortaya çıkmadığı bir dönemde, sömürgelerdeki büyük ölçekli olmasının yanı sıra yoğun sömürüyü de gerektiren tütün, şeker veya pamuk gibi pazarlama imkânı çok yüksek metaların bulunduğu sektörlerde, emperyal topluluk dışından gelebilecek olan bağımlı emeğe yönelik artan bir talep vardı. Bağımlı emek kategorisi spektrumundan geriye kalan tek şey kölelikti; ve eğer şimdi terkedilmiş olan yasal statü hiyerarşi-

si ideolojilerine başvurulamıyorsa, o zaman bunun yerine başka meşrulaştırmaların ikâme edilmesi zorunluydu. Sonuçta, belirli bazı insanları sadece hukukî olarak değil, doğuştan olağan haldeki özgürlük ve eşitlik evreninden dışlayan sözde-biyolojik ırk kavramlarına yeni bir ideolojik rol verildi.

İngilizler Amerika'da

Amerika'daki İngiliz sömürgeciler – kısmen Kızılderilileri ekilen topraklardan bile sürmeleri anlamında – kısa bir süre sonra Locke tarafından geliştirilecek olan ilkelere göre hareket ediyorlardı. Toprağın koloniler ve bölgeler arasındaki kullanılma ve işlenme biçimleri, sadece yerleşimcilerin yapısı ve aldıkları toprak izinlerine bağlı olarak değil, aynı zamanda toprağın kalitesi ve toprağa ekilebilecek tahıllara bağlı olarak da oldukça değişiklik gösteriyordu.

İngiltere'nin ülkeiçi kapitalizminin mantığı kendisini Kuzey Amerika'nın her bölgesinde aynı tarz ve derecelerde gösteremeyeceğine göre, burada bu mantığın en görünür olduğu yer üzerinde ya da geleceğin Amerika Birleşik Devletleri'ni oluşturacak olan koloniler üzerinde yoğunlaşacağız. İngiliz Kuzey Amerikası yani Kanada'daki imparatorluk bazı bakımlardan istisnai özellikler taşıyordu. Emperyal güç için özel olarak ve asla kârlı olmayan ve bir zaman için sadece büyük bir ticaret üssü olmaktan çok bir yerleşimci kolonisi haline gelen, ama öte yandan da İngiliz İmparatorluğu'ndaki diğerleri gibi bir beyaz yerleşimci kolonisi olan Kanada, sömürgeci yerleşimcilerin bağımsızlık yönündeki baskılarına yenik düşmeden önce oldukça uzun bir süre ayakta kalmayı başardı.

Hudson Bay Company'nin ilk dönemlerinde Kuzey Amerika'nın bir ticaret kolonisinden ibaret olan bu bölgesi, öz olarak diğer kapitalist-olmayan ticarî kurumlardan farklı değildi. Şirketin ana hedefi olan kürk ticareti için yerleşim(ci olmak) bir ayrıcalık

değil, hattâ bir zayıflıktı. Yerleşimler Britanya'nın on sekizinci yüzyılda Amerika'daki Fransız topraklarını fethetmesinden ve Kanada'da kazandığı büyük bölgesel imparatorluktan sonra giderek arttı; fakat koloninin hangi amaca hizmet ettiği tümüyle açık değildi. Jeopolitik ve askerî amaçlar, özellikle güneydeki kolonilerin giderek, güçlü, bağımsız bir devlet ve potansiyel bir emperyal bir rakibin yolunu açmalarıyla birlikte, ekonomik kazanımlar karşısında âdeta öncelik taşımaya başladı.

Koloni, kısmen sınırın güneyinde felâket düzeyine ulaşan kayıpların yarattığı değişik faktörlerin bir araya gelmesi sonucunda İngilizlerin elinde kaldı: Görece dağınık yerleşimci nüfusa oranla çok büyük bir askerî varlık; koloninin temel bir birlikten yoksun olması, sadece İngilizlerle Fransızları değil, İngilizce konuşan değişik bölgeleri de birbirinden ayıran bu ayrılık, birleşik bir ekonomi yaratılmasını uzun bir süre engelledi; Devrim'den önce ve sonra çok sayıda Kralcının güneyden kuzeye gelmesi; ve bir tür kendi kendini yönetme özerkliğine sahip olan güneydeki kolonilerin aksine, daha sıkı bir emperyal yönetim.

Çatışmada güneyli komşuların desteğine duyulan ihtiyaç bir yana, koloninin tarihinde kürk ticaretinin önemi ve Fransa'yla olan uzun süreli yakınlık ve çatışma, aynı zamanda, emperyal güç ile yerli halklar arasında imparatorluğun başka yerlerindeki tipik ilişkiden bir dereceye kadar daha uyumlu bir ilişki yarattı. Bu bakımdan, başka şeylerde olduğu gibi, Kanada'da Amerika Birleşik Devletleri'ni kuran 13 koloniden çok farklı idi ve yeni kapitalist emperyalizmin mantığından çok daha az etkileniyordu.

Kapitalizmin gelişmesi konusunda emperyal anavatan ile on üç koloni arasındaki ilişkiler çok daha aşikârdı. Önce Virginia, ardından Maryland'daki ilk büyük koloniler açıkça 'geliştirme' ve üretime dayalı kâr ilkeleri üzerine kurulmuşlardı. Bunların, eski ticarî imparatorluklarınkine benzer bir tarzda ve sadece ticaret üsleri olarak hizmet vermesi asla düşünülmemişti. Amaç toprağın pa-

zarlanabilir tahıllar ekerek yoğun biçimde geliştirilmesi, sömürülmesi ve anavatandaki ticarî tarım ve tekstil modeline dayalı endüstrilerin yaratılmasıydı. Ve kârlı yatırımlar olan bu koloni girişimleri, aynı zamanda İngiltere'deki iç üretim projeleri için laboratuvar olarak da görülüyorlardı.

Ama başarısız olan ilk baştaki çeşitlendirilmiş ticarî ekonomik planın yerini kısa bir süre sonra tek ve büyük oranda pazarlanabilir bir ürün olan tütün aldı. Bu sadece oldukça büyük topraklara sahip olmayı ve yerli halkın mülksüzleştirilmesini değil, aynı zamanda yoğun biçimde sömürülen bir emek gücünü de gerektiriyordu. İlk başta bu emek gücünün yüzde 70 veya 80'ini, kolonilere sözleşmeli hizmetçiler –İngiltere'nin mülksüzleri ve işsizleri – olarak gelen İngiliz göçmenler karşıladı. Ama emek talebinin artması, ancak bir taraftan da imparatorluğun anayurtdundaki istihdam imkânlarının artması ve on yedinci yüzyılın sonuna gelindiğinde emek arzının oldukça pahalılaşması ve sonunda ihtiyacı karşılayamayacak duruma gelmesiyle, ya doğrudan Afrika'dan, veya Karayipler'den ve Karayiplerin köle plantasyonları yoluyla giderek daha hızlı bir köle akışı oldu. Bu elbette, bir süredir Avrupa imparatorluklarının himayesinde devam eden başka bir ticarî kâr kaynağı olan ve şimdi dramatik biçimde artış gösteren yüz kızartıcı köle ticaretini daha da hızlandırdı. İngiltere'deki toplumsal ve ekonomik düzenlemeleri bilinçli biçimde taklit ederek gelişen sömürgeler, giderek artan oranda kapitalistleşen daha büyük bir ekonomiye dahil olurken, zengin bir plantasyon sahibi sınıfın hâkim olduğu ve kölelerin çalıştığı kendilerine özgü ticarî sömürü tarzını geliştirdiler.

İngiliz sömürgelerinde köleliğin artması, kapitalizmin gelişmesinin belirli noktalarında kapitalist olmayan sömürü tarzlarına nasıl sahip olabildiğinin çarpıcı bir örneğidir. Avrupa'da asla tamamen yok olmayan kölelik, Roma İmparatorluğu'nun son yıllardaki âni düşüşünden sonra, erken orta çağlarda tekrar geri döndü.

Daha önce gördüğümüz gibi Venedikliler kolonilerinin bazılarında köleleri sömürmüş ve Araplara da köle satmışlardı. Atlantik köle ticareti Portekiz ve İspanya imparatorlukları tarafından kurulmuş ve özel olarak Portekizliler kolonyal plantasyon köleliğinin öncülüğünü yapmıştı. Ama aslında köle sömürüsüne görece geç başlayan İngilizler, bu eski sömürü tarzına Britanya'nın kapitalist ekonomisinin büyümesiyle birlikte güney Amerikan sömürgelerinin yanısıra Karayiplerde de yeni bir devinim kazandırdı. Kitlesel özgür proletaryanın henüz varolmadığı ve kapitalist toplumsal mülkiyet ilişkilerinin bağımlı emeğin başka biçimlerini yararsız hale getirdiği bir dönemde, bir süreliğine genişleyen plantasyon metaları pazarları kapitalizmin köle talebini artırmıştı bile.

Ülkeiçi ekonomisi büyüyen ve yolu tarım kapitalizmiyle açılan sanayileşme sayesinde Britanya, Amerikan devriminden sonra bile Atlantik köle ticaretinde büyük bir farkla başat güç haline geldi. Geç bir başlangıçtan sonra, Britanya'nın rakipleri olan Portekiz ve Hollanda'yı geride bırakmasının yirmi yıl bile sürmediği anlaşılıyor. İngilizler, 1660 ile Britanya'nın köle taşımacılığı yapmasının parlamento tarafından yasaklandığı 1807 yılına kadar olan dönemde açıkça 'köle taşıyan öteki ülkelerin toplamı kadar köle taşıdılar.'[7] Aslında İngiliz imparatorluğunun Avrupalı rakipleri – ve on sekizinci yüzyılda özellikle Fransa – benzer şekilde özellikle şeker üretiminde olmak üzere plantasyon köleliği işine karışmışlardı, hattâ Fransa'nın rekâbeti İngilizler için bir süreliğine ciddî bir tehdit oluşturdu. Ama İngilizlerin gelişmesi, düpedüz Avrupa'da başka benzeri olmayan bir şekilde şehirli endüstriyel sınıflarca büyütülen Britanya pazarının büyüklüğü tarafından teşvik edildi. Örneğin sonunda Britanya'da ortaya çıkacak olan yerli kütlesel şeker pazarıyla boy ölçüşebilecek başka hiçbir yer yoktu.

---

[7] David Richardson, 'The British Empire and the Atlantic Slave Trade, 1660-1807', *The Oxford History of the British Empire: The Eighteenth Century* (Oxford: Oxford University Press, 1998), s. 440.

İngiliz kolonileri, özellikle güney yerleşimlerindekiler, yarattıkları ırkçılığın vahşeti bakımından da farklıydılar. Bu kesinlikle büyük oranda hızlı ve büyük köle akışının yarattığı asayiş ve güvenlik sorunlarından kaynaklanıyordu. Asayiş ve güvenlik sorunları nedeniyle katı yasal aygıtlar çerçevesinde ele alınan rejim, kölelerin sadece özgürlüklerini ağır biçimde sınırlandırmakla kalmıyor, köleliği aynı zamanda renge dayalı olarak kalıcı ve soya dayalı bir durum haline getiriyordu. Daha önce gördüğümüz gibi, kapitalizmin yükselişi, geniş bir geleneksel bağımlı statüler setinin yok olması ve böylece yasal özgürlük ile alınıp satılabilir kölelik arasında muazzam bir farkın oluşması anlamına geliyordu. Kapitalist gelişmeye, aynı zamanda kölelerin koşulsuz bir mülkiyete indirgenmesini ve onların köleler olarak tamamen metalaştırılmasını teşvik eden bir mülkiyet kavramlaştırması eşlik etti. Geniş kapitalist ekonomi içindeki egemen emek biçimleri yasal olarak özgür iken ve imparatorluğun John Locke gibi ideologlarının bile insanın doğası gereği özgür ve eşit olduğunu ilân ettikleri bir zamanda, köleler sürekli kılınmak istenen bağımlılıklarının meşrulaştırılması ihtiyacı nedeniyle normal sayılan doğal özgürlük ve eşitlik evreninin dışına yerleştirilmek zorundaydılar. Bu, daha önce varolanlardan çok daha katı olan sözde bilimsel ırk kategorilerinin oluşturulmasıyla gerçekleştirildi. Bu sözde bilimsel ırk kavramlarına veya ataerkil ideolojilere göre Afrikalı köleler daimi çocuktular.

İngiliz kapitalizminin doğuşunda köleliğin rolü hâlâ tartışmalı bir konudur. Bazı tarihçiler Atlantik köle ticaretinden elde edilen kârların İngiliz sanayi kapitalizminin gelişmesini ileri götürdüğünü öne sürerler.[8] Bu iddiaya karşı çıkan diğerleri ise, doğrudan köle ticaretinden elde edilen kârların Britanya'daki ülkeiçi yatırımın sadece çok küçük bir bölümüne katkıda bulunduğunu savunurlar.[9]

[8] Özellikle, 1944'de yayınlanan *Capitalism and Slavery*'de Eric Williams.

[9] Bkz.: örneğin David Richardson, *The British Empire and the Atlantic Slave Trade*, s. 461.

Ama Britanya'nın oldukça yüksek kârla yürütülen dış ticaretinde sömürgelerin öneminin ve bu ticarette yüksek kâr getiren tütün ve şeker gibi metaların üretiminde kölelerin oynadığı hayatî rolün inkâr edilmesi imkânsızdır. Kaldı ki, ülke içindeki pamuk tekstili üretimine bağlı olan sanayileşmenin Karayiplerdeki üretiminin büyük oranda köleler tarafından yapıldığı sömürge pamuğuna dayanacağı da inkâr edilemez.

Demek ki, güney Amerika kolonilerindeki köle plantasyonları İngiliz ticaretinin gelişmesinde temel bir rol oynadı. New England ve 'orta' kolonilerde kârlı bir ticarî tarım kurmaya niyetlenen sömürge yöneticilerinin çabaları oldukça farklı sonuçlandı. Topraklarını, ilk gelen (orijinal) 'toprak sahipleri' arasında paylaşılacak kasabalar şeklinde alan ve bu topraklara mülk sahipleri olarak yerleşen New Englandlı yerleşimciler, kendilerinden sonra gelen yerleşimcilere ya toprak sattılar ya da toprak kiraladılar. Birçok yerleşimciyi ilk başta harekete geçiren şey, ülkelerindeki değişik karışıklıklardan kaçma isteğiydi. Aynı ekonomik, siyasî ve dinî kargaşa İngiliz İçsavaşı'nı da doğuracaktı. Bu anlamda, büyük kârlar peşindeki yatırımcılar tarafından sömürgelere sürüklenmemiş olan yerleşimciler, ülkedeki mülk sahibi sınıfların, toprak sahiplerinin ve tüccarların çıkarlarına çok da bağımlı değillerdi; ana ticarî bağlarının Karayip kolonileri ile olması nedeniyle de emperyal anayurttan büyük bir ekonomik bağımsızlık kazandılar. Ve sonuçta, çeşitlenmiş ve ticarî olarak yaşayabilir bir ekonomi yarattılar, ama bu yerleşimcilerin çoğunun amacı ailelerinin bağımsızlığı ve 'orta halli' bir refahtı.

New York, Pennsylvania ve New Jersey'de mülk sahibi kolonileri olarak kurulan orta koloniler, emperyal güçle yakın ilişkilere sahip büyük mülk sahiplerinin egemenliğindeydi. Sömürge hükümetlerinin tipik bir biçimde büyük ticaret şirketlerine bağışladığı topraklar yine bu şirketler tarafından büyük toprak sahiplerine satıldı, toprak sahipleri de bu toprakları kiracı çiftçilere kiraladı. Ama elitin emperyal bağları, sömürge ekonomisinin ülkeiçi İngi-

liz pazarının gücüne bağlı olmaktan çok, sömürge yerleşimlerinin karşılıklı olarak artan bağımlılıklarına dayanarak büyümesini engellemedi. Toprak sahipleri ve tüccarlardan oluşan yeni ticarî çekirdek, güney kolonileri veya üretimin az ya da çok sadece büyük kâr getiren tek bir ürün olarak tütün ve şekere ayrıldığı Karayipler'de üretilmeyen temel metaları üretip pazarlayarak diğer kolonilerle ticaretten büyük kâr elde etti.

Sömürgeler dikkate değer oranda bir özerkliğe sahip olsalar da, emperyal güç hiç şüphesiz doğrudan siyasî yönetimin başaramayacağını ekonomik bağımlılığın başaracağını gördü. Bu güveni en azından bir süre için yanlış çıkmadı. Emperyal güç ve özellikle ticarî çıkarlar, daha İngiliz egemenliği sürerken bile sömürge ekonomisinin yarattığı ticarî fırsatlardan büyük fayda sağladı.

Ama, sömürgeler İngiliz tarımsal kapitalizminden alınan ilkeler üzerine kurulmuş olsalar da, sömürge Amerika ile emperyal güç arasındaki ekonomik ve siyasî ilişkiler kaçınılmaz olarak zayıflayacak ve sonunda kendi farklı mülkiyet ilişkilerini geliştireceklerdi. Bu kadar büyük bir uzaklıkta olan ve az ya da çok kendine yeten tarımı, hemen yanıbaşındaki sömürge pazarları nedeniyle, emperyal gücün ekonomik yörüngesinde kolayca tutamayacağı sömürgelerde devletin doğrudan siyasî kontrolünün sürdürülmesi daha da zordu. Doğrudan yönetim, sömürgeler üzerindeki kontrolünü on yedinci yüzyılda artıran emperyal devlet için uzun dönemde asla gerçekçi bir seçenek değildi. Kendi güçlü temellerine sahip olan, kendilerine özgü farklı çıkarları olan ve önemli ölçüde kendi kendine yönetim imkânına sahip olan yerel elitlerin egemen olduğu bir sömürge ekonomisi er ya da geç emperyal bağları koparmaya mecburdu.

Emperyal anayurtta büyüyen kapitalist ekonomi, uyguladığı ekonomik zor yoluyla kontrolü sağlayamayacak kadar gelişmemiş ve güçsüz olsaydı, sömürge ekonomisinde kapitalist kuralların ortaya çıkması kolay olmazdı; tabii kapitalist ekonominin sö-

mürgelerdeki gelişmesi farklı bir yol izlemiştir. New England ve orta kolonilerde 'yoksul ve "orta halli" yerleşimcilerin kolayca ulaşabileceği uzaklıkta bulunan işgâl edilmemiş (boş –*ç.n.*) toprakların varlığı, on sekizinci yüzyılda toprak sahiplerinin toprak üzerinde toplumsal bir tekel oluşturma güçlerini zayıflattı.' Aynı zamanda, iç kesimlerdeki toprakların çoğuna şehirli tüccarların sahip olması, çiftçiler ve zanaatkârların topraklara işgâlciler olarak yasadışı biçimde yerleşmeleri anlamına geliyordu. Ama 'çiftçiler ve kırsal zanaatkârların kendi toprak sahipliklerini kurmaları, korumaları ve genişletebilmeleri, ancak toprak spekülatörlerinin sınırlardaki özel mülkiyet haklarının sömürge milislerince korunamadığı veya yoğun meta üretiminin yapılamadığı şartlarda mümkün olabildi.' Kiracılık, devrim'e gelindiğinde tamamen ortadan kalkmıştı ve toprak sahibi oluşları pazarın dolayımından geçmeyen birçok bağımsız çiftçi ve zanaatkâr, yerel ve bölgesel tüccarlarla alışveriş ilişkisine girmelerinin yanısıra 'kendilerini pazara başvurmadan da ekonomik olarak yeniden üretebiliyorlardı.'[10]

Bu orta-Atlantik bölgesindeki tarımsal üreticilerin büyük bir bölümünün bir süre kapitalist kuralların yörüngesi dışında kaldığı anlamına geliyordu. Eğer bir etkisi olduysa bunun nedeni, emperyal güçten kaynaklanan ekonomik kuralların öncekine kıyasla daha da zayıflamış olmasıydı. Ama ne tuhaftır ki, Charles Post'un ileri sürdüğü gibi, savaşın maliyeti ve yarattığı rahatsızlıklar nedeniyle ortaya çıkan kapitalist kurallardan bağımsızlık, Devrimle birlikte eyalet hükümetlerinin ve toprak spekülatörlerinin taleplerini radikal biçimde değiştirecek, küçük ve orta büyüklükteki çiftçileri, artan borçlar ve vergiler karşısında sadece topraklarını korumak için bile meta üretimine daha da bağımlı hale getirecektir. Küçük

[10] Charles Post, 'The Agrarian Origins of US Capitalism; The Transformation of the Northern Countryside Before the Civil War', *Journal of Peasant Studies*, Vol. 22 no. 3, April 1995, s. 416-17.

ve orta çiftçiler, bağımsız meta üreticileri olmaya devam edecekler, ama pazarın kurallarına bağımlı olacaklardır. Ama bu gelişmeden kârlı çıkan emperyal güç değil, sömürge elitleriydi. Bağımsız üreticilerin toprak elde etmek ve kendi varlıklarını sürdürebilmek için pazara-bağımlı hale gelmeleri ve acımasızca kapitalizmin kuralları içine çekilmeleri nedeniyle, artık Kuzey'de tüccarların ve Güney'de de plantasyon sahiplerinin artan siyasî ve ekonomik egemenliğini veya kendi başına bir emperyal güç olan yeni bir devletin ortaya çıkmasını engelleyecek hiçbir şey yoktu.

Hindistan

O zaman ikinci Britanya imparatorluğu, sadece Afrika ve Asya'daki ve özellikle Hindistan'daki çok farklı koşullar nedeniyle değil, işte bu arka plan nedeniyle de çok farklı bir yola girdi. Kendisini henüz uzak sömürge ekonomilerine başarılı biçimde empoze edebilecek kadar güçlenememiş olan emperyal güç, yaygın ekonomik kuralların gücüne dayalı bir imparatorluk kurma girişimlerinden de dersler çıkaramamıştı. Bu farklılıkların toplam etkisi, Hindistan'da, İngiltere'nin İrlanda ve Amerika'da kurduğu daha önceki yerleşimci kolonilerinden veya hattâ Karayipler'deki plantasyon kolonilerinden çok, kapitalist olmayan imparatorluklarla daha çok ortak noktası bulunan bir imparatorluğun kurulması oldu.

Tekelci bir ticaret şirketinin egemen olduğu bir ticaret imparatorluğu olarak başlayan İngiliz egemenliği, giderek bir emperyal devletin yönettiği bölgesel bir imparatorluk biçimini aldı. İmparatorluk bu her iki biçiminde de, mantık olarak kapitalist-olmayan bir imparatorluktu. Ama bir biçimden ötekine geçişi ve Britanya imparatorluğunun bundan sonraki gelişimini, Britanya'nın kapitalist gelişmesi şekillendirildi.

İngiliz tüccarların Asya ile ticaretle ciddî olarak ilgilenmeye başladığı erken modern dönemde geniş bir ticarî aygıta ve özellik-

le tekstil üretiminde büyük bir üretim kapasitesine sahip olan Hindistan, ekonomik gücünün doruğundaydı. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi hiç şüphesiz, bölgede, tıpkı diğer şirketlerin yaptığı gibi, tekellere, gelişmiş denizcilik teknolojisine ve Avrupalı rakiplerine karşı ticarî avantajlar oluşturmak için askerî güce dayanarak ticaret yapmaya başlayan ve kapitalist olmayan bir kurumdu. Aynı zamanda ne Şirket ne de emperyal devlet, ilk başlarda Hindistan'da ülkenin doğrudan yönetimiyle ilgilenmedi – veya ne de bunu yapabilecek güce sahipti; ve özellikle böyle güçlü bir düşmana karşı, çok fazla tehlikeli ve maliyetli görünen aşırı genişlemiş bir emperyal yönetim kurulması konusunda genel bir isteksizlik vardı. Her durumda, imparatorluk ticarî olmaya devam ettiği sürece ve ticaretin üzerine yükleyeceği maliyetlerin de gelebilecek muhtemel faydaları büyük ihtimalle aşacak olması nedeniyle, ülkesel yönetime gerek yoktu.

Ama Şirket, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde farklı bir yaklaşım göstermeye başlamıştı. Şirket, Hindistan'a geniş bir ticarî fırsat olmaktan çok büyük bir gelir kaynağı olarak ilgi göstermeye başladı ve sadece ticarî kârlar değil, üreticilerden aynı zamanda vergi ve koruma parası şeklinde, kapitalist olmayan yüzlerce yıllık biçimlere tekabül eden doğrudan alınan artıklar elde etmeye girişti. İmparatorluğun gelir kaynağı olarak çekiciliği arttığı oranda, ülkesellik kuralı da ağırlık kazandı. Hindistan'daki imparatorluk daha çok, az değil, vergilendirme yoluyla koruma parasının ekonomi-dışı el koymaya dayalı geleneksel kapitalist olmayan imparatorluk biçimini aldıkça, giderek askerî bir despotizm haline dönüştü.

Şirket ekonomik ve askerî gücünü, kapitalist olmayan bu zenginlik biçimini elde etmek ve güvenilir bir gelir kaynağını garanti altına alacak olan mülkiyet ilişkilerini kurmak için seferber etti. Şirket, İngiliz hükümetinin desteği ile, Hindistan'ı 'modernleştirmekten' çok uzak olan, eski, kapitalist-olmayan biçimlere geri

döndü. Arkaik toprak ağası-köle ilişkileri biçiminin güçlendirildiği veya hattâ yaratıldığı bu Hindistan toplumunu 'gelenekselleştirme' stratejisi, Hindistan'ın ekonomik ve toplumsal gelişmesini tersine çevirmekle suçlandı:

> Hindistan'ın bir zamanlar büyük olan 'askerî pazarının' ve eski manifaktür ekonomisinin şimdi dışarı atılarak toprağa itilmiş birçok üyesi kendi seçimleriyle 'geleneksel' köylüler haline gelmediler; ne de böyle yaparak, sömürgeci efendilerinin emirlerine meydan okudular. Aslında ... çok sayıda alanda, toplumun gelenekselleştirilmesinin sömürgeci kurumların kendilerinin mantığı tarafından teşvik edildiği görülmektedir. Brahmancı kast sistemi düzenini sürdüren ve bu düzeni derin toplumsal düzeylere yaygınlaştıran İngiliz-Hindu mahkemeleriydi. Tarımsal toplumun kendine-yeterli köy topluluklarına dayanmasına ve krallık ve aristokrasinin ayrıcalıklarının 'hatırlanamayan zamanlardan' beri varolan ayrıcalıklara dayanmasına karar veren sömürge bürokrasisinin mahkemeleriydi. Bu bağlamda Hindistan'ın geleneklerinin benimsenmesi yeni sömürgeci düzeni reddetmek olduğu kadar, aynı oranda da ona uyum sağlamayı yansıtıyordu.
>
> ... Hindistan, metropolitan, sanayileşmiş İngiltere'nin egemenliği altındaki bağımlı bir tarımsal sömürge haline geldi. Hindistan'ın temel kültürel kurumları güçsüzleştirildi ve değişmeyen bir geleneksel biçim içinde 'sabitlendi'. Hindistan 'sivil toplumu' askerî bir despotik devletin egemenliğine tâbi kılındı.[11]

Tıpkı Hindistan'daki yerli toprak sahibi sınıfın köylülerin artığına kapitalist olmayan tarzda elkoymaya dayanması gibi, Doğu Hindistan Şirketi imparatorluğu da aynı temele dayandı. Elbette bu, bölgesel temelini garanti altına almak için daha fazla askerî macera anlamına geliyordu.

---

[11] D.A. Washbrook, 'India, 1818-1860: The Two Faces of Colonialism', Andrew Porter ed., *The Oxford History of the British Empire: The Nineteenth Century* (Oxford: Oxford University Press, 1999), içinde s. 398-99. Hindistan'ın sanayisizleştirilmesi (sanayisinin yokedilmesi) ve şehirsizleştirilmesi için bkz.: C.A. Bayly, *Indian Society and the Making of the British Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), Bölüm 5.

Emperyal devletin bu gelişmelerdeki rolü büyük oranda belirsizdi. Hindistan'daki faaliyetlerinin ilk yıllarında Şirket'in işlerine karışmaktan büyük ölçüde geri durmasına rağmen, devletin şirketin işlerine on sekizinci yüzyılın sonlarında giderek artan oranda dahil olmaya başlamasıyla birlikte, İngiliz imparatorluk politikasında ticarî emperyalizmden bölgesel emperyalizm yönünde açık bir değişiklik oldu. Şirket, İngiliz devletinin müdahalesi olmadan ne Hindistan'daki üstünlüğünü ne de Hindistan toplumunu dönüştürme gücünü koruyabilirdi. Süreç içinde Hindistan'daki emperyal yönetim daha çok, az değil, – gelir elde etmek için 'geleneksel' köylülere ve aristokrasilere dayanan – geleneksel türden 'askerî maliyeciliğin' bir türü olan, militarist ve despotik bir emperyal devlet haline geldi.

Ama devletin müdahalesi, en azından ve kısmen Şirket'in elde ettiği gelirlerden bir pay alma girişimi olsa bile, bu aynı zamanda Şirketin kesinlikle kapitalist olmayan stratejilerinin imparatorluğun ticarî değerini tehlikeye soktuğunu varsayan emperyal devletin kendisini korunmaya zorunlu hissetmiş olmasından kaynaklanmıştır. Emperyal anavatan ve devletin içindeki muhalifler, Şirket politikalarının ekonomik kazançları engellemesinden endişe ediyorlardı. Muhalifleri endişelendiren şey, Devletin gelirlerden bir pay alma konusunda özellikle başarısız olmasından başka, şirketin kendi işlerini esasen ticarî olmayan ilkelere dayanarak yürütmesiydi. Bu nedenle, örneğin Hindistan'daki imparatorluğa karşıtlığı ile meşhur olan Edmund Burke'un 1783'de başkanlığını yaptığı bir parlamento komisyonu, Şirkete, yürüttüğü ekonomik kuralların 'şirketi bir haraç aracı haline dönüştürmesi nedeniyle tamamen yozlaşmış' olduğunu ileri sürerek saldırmıştı. Komisyon, Şirket'in 'ticaretini ticarî bir temele yerleştirmesi gerektiğini' savundu.

Ticareti, ticarî bir temele yerleştirmek aynı zamanda değişmeye başlamak demekti. İlk zamanlarda, Şirket'in tekelci ayrıcalıkları, en azından kapitalist olmayan ticaret standartlarına göre tica-

rî olarak hayli anlamlıydı. Hindistan'ın aynı zamanda tekstildeki üstünlüğünün Britanya'daki yerel ekonomi karşısında sağladığı avantajları yok etmek için yapılacak her şey, ülke içinde (Britanya –*ç.n.*) doğmakta olan endüstriye yardımcı oluyordu. Ama on sekizinci yüzyılın sonuna gelinmesiyle birlikte, ülke içinde Hindistan'la kendi malları nedeniyle bir pazar olarak ilgilenen kapitalistlerin sayısı giderek artıyordu. Sonunda devlet, şirketin dayandığı fakat İngiliz kapitalizminin gelişmesine ayak uyduramayan çalışma mantığı nedeniyle devreye girdi.

İngiliz emperyalizminin bu evresine tekabül eden ve emperyal devletin artık kontrolünü kurmuş olduğu Robert Clive ve Warren Hastings döneminde, ticarî kâra daha uygun olan bir ortam yaratmayı amaçlayan reformlar yapıldı. Bunlar arasında, gelire elkonulmasını önleyebilecek mülkiyet haklarının getirilmesinin yanısıra, devleti özel mülk edinmenin aracı olmaktan bir kamu yönetimi aygıtına dönüştürmeyi amaçlayan yasal ve politik reformlar da söz konusuydu. Başka bir deyişle, amaç ekonomik ile siyasal olanı birbirinden bir dereceye kadar, kapitalist bir tarzda, ama emperyal gücün kontrolünü zayıflatmadan ayırmaktı.

Ama emperyal devleti, her şeye hâkim bir askerî gücün yönettiği kapitalist olmayan bir yönetim mantığının, Şirket ve devletin gelirlere elkoymasını sağlamak için tasarlanmış bir mülkiyet ilişkileri sisteminin içine sokan karşıt yönde baskılar her zaman vardı. Bizatihi kendi ihtiyaçlarını doğuran bölgesel bir imparatorluğun varlığı ve bunun sürdürülmesinin koşulları, genellikle ticarî ilkelere aykırıydı. Esasında ekonomik olan bu baskılar, siyasî ve askerî baskılardan daha hafif değildi. Bu baskılar sadece, emperyal yönetime daimi olarak direnme tehdidinde bulunan geniş bir sömürge ülkenin yönetilmesinin sonucu olarak ortaya çıkan kaçınılmaz gerginliklerin çözümü için alınan önlemler değil, tam da bir paradoks olarak Britanya'nın kendi kapitalist gelişmesinin sonuçlarıydı. Hindistan'daki üretimi kapitalist rekâbetin maliyet/fiyat baskılarına maruz bırakacak şekilde bütünleştiren

İngiliz kapitalizminin uluslararası pazardaki Hindistan mallarının fiyatlarını düşürmesi, imparatorluğun basitçe Hindistan endüstrisinin bastırılması sürecindeki etkilerini güçlendirdi. Hindistan'ın, ticarî bir fırsat olmaktan çok, doğrudan topraktan elde edilen bir gelir kaynağı olarak çekiciliğini artıran bu süreç, aslında imparatorluğun doğrudan ve de zor yoluyla gerçekleştirdiği sömürünün kapitalist olmayan biçimlerine dönme motivasyonunu güçlendirdi.

Dolayısıyla, imparatorluğu Doğu Hindistan Şirketi'nin empoze ettiği kapitalist olmayan mantıktan kurtarmanın bir aracı olarak Hindistan'a daha çok müdahalede bulunan İngiliz devleti, sürekli olarak Şirket ve askerî devletin kapitalist olmayan mantığına, yani geriye doğru çekiliyordu. Esas itibariyle kapitalist kurallara dayalı bir imparatorluğun ihtiyaçları doğrudan askerî zora ve artığın ekonomi-dışı yöntemlerle mülk edinilmesine dayalı bir imparatorluğunkinden farklıydı. Aslında, kendi zorla bastırma gereklerini doğuran ekonomik kurallar, askerî şiddetin daha geleneksel katliamlarının yanısıra büyük ölçekli öldürmeler ve demiryolu inşaatında çalışan Hintli işçilerin sakat bırakılmaları gibi zulümlere de yolaçtı. Ama kapitalist emperyalizm, gelirlere elkoyucu kapitalist olmayan emperyalizminkinden farklı olan mülkiyet biçimlerine ve pazar kurallarının ekonomiyi düzenlemesine izin verecek koşullara gerek duyar. Belki de, Hindistan'daki koşullar ve emperyal mantığın kendisi gibi şeyler dikkate alındığında, emperyal devletin gitmeye çalıştığı yön – kısmen de 1857 isyanıyla sonuçlanan ayaklanma tehlikesi –, sürekli olarak askerî devletin önceliğini yeniden öne çıkardı. Kapitalizmin kuralları ve kendi kurallarını empoze eden bir emperyal askerî devletin mantığı tarafından sürekli olarak dengelenen İngiliz İmparatorluğunun gelişmesi, 'modernleştirme' ile 'geleneksel leştirme' arasında gidip gelen bu çelişkili eğilimleri göstermeye devam edecekti.

Yüzeysel olarak bakıldığında, kapitalizmin, ticarî imparator-

luktan bölgesel imparatorluğa geçişte ekonomi-dışı gücün eriminin ekonomik kuralların ötesine yayılarak bunları kendi çıkarına sömürmesine ve ekonomik biçimlerin yerine ekonomi dışı-sömürü biçimlerini koyması girişimine karşı olduğu sanılabilir. Ancak, başka bir açıdan bakıldığında, Hindistan'daki İngiliz İmparatorluğunun çelişkili gelişimi bu temel varsayımın reddi değil bir yansımasıdır. Kapitalist kurallar temelinde bir bölgesel imparatorluk kurma girişimi başarısız olmaya, en azından çözümsüz çelişkilerce zorlaştırılmaya mahkûmdu.

Bütün her şey dikkate alındığında, Hindistan'daki imparatorluğun emperyal güç için nasıl olup da kârlı olduğu, hattâ kârlı olup olmadığı ve bu kârın Britanya'nın ekonomik büyümesine nasıl katkıda bulunduğu veya katkıda bulunup bulunmadığı, imparatorluğun daha Adam Smith tarafından astarı yüzünden pahalı olan 'olağanüstü türden şaşaalı bir atlı konak arabası' olarak tanımlamasından bu yana hararetli bir tartışmanın konusudur. Tartışmanın bir tarafında bulunanlar, İngiliz sanayileşmesinin, imparatorluktan elde edilen ticarî kârlar olmadan ve/veya Hindistan ekonomisini ve bu ekonominin üstün tekstil üretimini bastırmadan gerçekleşemeyeceğini savunmaktadır. Öteki taraf ise, çıkar olgusunu reddetmeden, imparatorluktan birçok kişinin çıkar sağladığını veya hattâ imparatorluktan zorunlu olarak çıkarı olan İngiliz sanayileşmesinin maddî maliyetlerinin genel olarak faydalarını aştığında ısrar eder. Tabii burada muhtemelen devam edecek olan bu tartışmayı çözmeye niyetlenmiyoruz. Ama tartışılmaz görünen bir şey var: Hindistan'daki imparatorluk derinden çelişkili bir girişimdi.

Bir tarihçi tarafından kaleme alınan ve on dokuzuncu yüzyılın ortasından başlayarak Hindistan'daki imparatorluğun göreli maliyet ve faydalarına dair detayları özenle sergileyen bir makalede öne sürülen 'imparatorluğun askerî güçle korunması ve yönetilmesinin imparatorluğun dev harcamaları içinde giderek artan maliyetlerinin Britanya ekonomisinin büyümesi için gerekli

olmadığı' şeklindeki sonucu kabul edelim ya da etmeyelim, inandırıcı bir gözlemde bulunuyor: 'Sadece Kral Leopald'ın Kongo'daki fethinin gerçekleştirdiği yağma ve talan metropol tüccarları ve yatırımcılarına olağanüstü kârlar sağlayabilecek gibidir.'[12] Ya da, başka bir biçimde söylersek, ekonomi-dışı mülk edinmelerden sağlanan muazzam kârlar, sadece Kral Leopold'un kullandığı toptan ve amansız zorla, veya en azından erken İspanya İmparatorluğu'nun Güney Amerika'da yaptığı zorla elkoyma ile mümkündür. Bir sürekli zor, şiddet, yağma ve talan imparatorluğu, kendi kendisini sınırlayan bir şey olabilir, çünkü er ya da geç, tam da kendi zenginliği olan şeyi yok edecektir. Ama varolmaya devam ettiği sürece, büyük kârlar elde edebilir. Bunun aksine, *kapitalist* emperyalizmin kârlılığı kendisini, sadece ekonomik kurallar kendi başlarına herhangi bir akla gelebilecek olan ekonomi-dışı gücün ötesine yayılabilecek ve kendilerini bir imparatorluğun günlük yönetimi ve zoru olmadan da empoze edebilecek kadar güçlü oldukları zaman kanıtlayabilir. Hindistan'ın muazzam zenginliği ve emperyalist yağma için sunduğu büyük fırsatlar, kesinlikle hesaplaşma gününü erteledi: Ama Hindistan'daki İngiliz İmparatorluğu açıkça ve kaçınılmaz olarak iki alternatif arasında kararsız kaldığı için başarısız oldu.

Emperyal egemenlik bakımından güvenilir araçlar olacak kadar anlamlı ve güçlü olan ekonomik kurallar, yirminci yüzyıla – ve muhtemelen ancak II. Dünya Savaşı sonrası, Hindistan'ın bağımsızlığına denk gelen bir döneme aittir. Ama bu yeni imparatorluk biçimi de kendi çelişkilerini doğuracaktı.

[12] Patrick K. O'Brien, 'The Costs and Benefits of British Imperialism 1846-1914', *Past and Present 120*, August 1988, s. 199.

6

KAPİTALİST KURALLARIN ULUSLARARASILAŞMASI

Kapitalist kuralları dünyanın en uzak köşelerine taşıyan İngiliz İmparatorluğu'nun başarısı sınırlı bir başarıydı ve çelişkili sonuçları vardı. Kapitalizmin uluslararasılaşması, bağımlı toprakların doğrudan siyasî ve askerî kontrolüne dayandığı sürece sömürge yönetiminin taleplerinin ekonomik kurallarla çatışma içine girmesi kaçınılmazdır. Bu kesinlikle İngiliz kapitalizminin gelişmesinin imparatorluğun genişlemesinden hiçbir şey kazanmadığı ya da kazandığı kadar da kaybettiğini söylemek demek değildir. Bununla birlikte, Hindistan örneğinde gördüğümüz gibi imparatorluğun zenginlik ve gelirlerini sermayenin kârı veya kapitalizmin büyümesi ile karıştırmamalıyız. Asıl mesele, imparatorluğun kapitalizmin gelişmesine katkısı ne olursa olsun, bu gelişmenin imparatorluğun kendisine getirdiği sınırları kaçınılmaz olarak yıkıp geçecek oluşudur. Kapitalizmin evrensel bir küresel güç haline gelmesi, kurallarının küreselleşmesi, basit emperyal güçlerden farklı bir kanalı gerektirecektir.

Britanya'nın Avrupalı Rakipleri

Kapitalist kuralların doğrudan emperyal egemenlikten çok ekonomik yollarla yayılması, sömürge topraklarda değil İngiltere'ye daha yakın olan topraklarda başladı. Paradoksal olarak, bu yayılmanın birincil kanalı sömürgeci zor değil, Britanya'nın başlıca Avru-

palı rakiplerinin egemen ulus devletleri idi. Britanya, komşularını kendi ekonomik kurallarına uymaya zorlarken, elbette bu onlar üzerinde Britanya'nın hegemonyasını kurma sonucunu yaratmadı. Aksine, büyük Avrupa devletlerinin, devletler arası ve emperyalistler arası mücadelelerdeki konumlarını sağlamlaştırmak için ekonomilerini seferber etmeleriyle sonuçlandı. Bu devletlerin asıl hedefi, aslında rekâbetçi üretim yoluyla pazarda Britanya'ya meydan okumak değildi. Ekonomik güç, İngiliz kapitalizminin etkisi ile yeni biçimler almış olabilir, ama bu güç eski jeopolitik ve askerî amaçların hizmetine girmeye zorlandı.

Britanya'nın Almanya ve Fransa gibi rakiplerinin gelişmesi, İngiliz kapitalizminin yükselişini yönlendirenden farklı bir mekanizma tarafından yönetildi. Kapitalizm, İngiliz kırsal kesiminde ortaya çıktığında, İngiltere kesinlikle Avrupa ticaret sisteminin bir parçasıydı ve komşuları ile aynı jeopolitik ve askerî rekâbetlerin içindeydi. Ama İngiltere ekonomik gelişmeyi özel yollardan, içerden harekete geçirmiş olan kendi yerel toplumsal mülkiyet ilişkileri bakımından diğerlerinden farklıydı. Ve İngiliz sanayileşmesi tarımsal kapitalizmin harekete geçirdiği bir dizi kural tarafından yönetiliyordu. Fransa ve Almanya'da kapitalizmin gelişmesi ve sanayileşme ise aksine içsel olmaktan çok dışsal zorlamalara bir cevaptı. Bu ülkelerdeki itici güç, kapitalist rekâbet kurallarını, kapitalist birikimi ve emek verimliliğinin artışını harekete geçiren yerel toplumsal mülkiyet ilişkileri değil, daha çok Avrupa'nın kapitalist olmayan ekonomilerinde ve devletlerinde hâkim olan aynı jeopolitik ve askerî rekâbetler ve onların ticarî sonuçları idi. Almanya ve Fransa'da değişen şey ülke içinde cereyan eden toplumsal ilişkilerden çok dışsal tehditlerin doğası idi.

Savaş daha önce de çok sık olduğu üzere harekete geçirici temel nedendi; ama İngiliz kapitalizmi ve yaratmış olduğu sanayileşme, oyunun kurallarını değiştirdi. Napolyon savaşlarına girdiği sırada, Britanya'nın kökleri tarımsal kapitalizmin başarısında olan

endüstriyel gelişmede öne çıkması, ona askerî bir avantaj sağladı. Bu avantajın bu aşamadaki nedeni, belki de teknolojik üstünlükten çok İngiliz kapitalizminin yarattığı ve Fransa'nın yetişemediği, askerî amaçlarla kullanılabilecek olan ekonomik gelişme ve zenginlikti.

Napolyoncu imparatorluk, işe farklı bir maddî temelden başladı. Fransa, Fransız Devrimi zamanında kesinlikle büyüyen bir ticarî sektöre sahip olan canlı ve gelişen bir toplumdu. Teknolojik gelişimi bazı bakımlardan belki İngiltere'yi bile geride bırakmıştı. Ancak, bu gelişmiş teknolojilere rağmen, toplumsal bir dönüşüm olarak Sanayi Devrimi denen şey Fransa'da ortaya çıkmadı, çünkü ekonomi İngiliz kapitalizminde olduğunun aksine kendine yeten bir gelişmeyi harekete geçiremeyen toplumsal mülkiyet ilişkileri üzerine kurulmuştu. İngiliz tarımsal kapitalizmi görece küçük emek gücünün çalıştığı ve hem bir sanayi proletaryası yaratan hem de artı(k) tarımsal üretimle uğraşmayan bir nüfusu beslemek için temel tüketici malların pazarını oluşturan verimli bir tarıma yolaçtı. Bunun aksine, Fransa'nın tarımsal çıktısı, İngiliz tarımsal çıktısına denk olsa da, hâlâ büyük oranda bir köylü nüfusu ve oransal olarak büyük bir tarımsal emek gücü tarafından üretiliyordu. Devrim ise Fransız toplumsal mülkiyet ilişkilerini temelinden dönüştürmediği gibi, kesinlikle kapitalist yöndeki bir dönüşümü de yaratamadı. Eğer bir şey olduysa, bu köylülüğün konumunun güçlendirilmesiydi, devlet ve devlet memuriyetlerini ellerinde tutanlar, tıpkı mutlakiyetçi devlette yaptıkları gibi köylülerin ürettiği vergilendirme biçimindeki artıklara dayanarak yaşamaya devam ettiler. En çok değer verilen burjuva kariyeri, kapitalist birikim değil, devlet memuriyeti idi.

Napolyon iktidara geldiğinde yapılan yasal ve idarî reformlarla, iç ticaretteki ekonomik faaliyete dair engellerin kaldırılması kesinlikle kolaylaştırıldı. Ama Devrim sonrası dönemdeki endüstriyel gelişme ne sınıf ilişkilerinin dönüşümüyle, ne de hattâ Britan-

ya'daki tarımsal kapitalizmden sonra beliren ve temel tüketim malları için bir kitlesel pazarın ortaya çıkışına benzeyen bir tarzla harekete geçirildi. Aksine, devlet tarafından teşvik edilen Fransız sanayileşmesi, askerî malların üretimini büyük oranda artırarak ve bu üretimin dayandığı endüstrileri – özellikle demir ve tekstil – destekleyerek savaşın taleplerini yerine getirdi. Burada sınıfsal dönüşüm ve kitlesel bir işçi sınıfının yaratılması, aslında sanayileşmenin nedeni olmaktan çok sonucuydu.

Devrim ile Napolyon savaşlarının sonu arasındaki yıllarda, kendi özel bölgesinde etkin olmaya devam eden Fransız sanayi üretimi, kapsam bakımından görece sınırlı kalmıştı; ve Britanya'da ekonomik gelişmeyi yönlendiren tarım sektörü Fransa'da büyük oranda değişmedi. Savaşın yarattığı itki belirli türden sanayi üretimlerini teşvik etmek için çok şey yapabilecek olmasına rağmen, kökleri üreticilerin ve mülksüzleştiricilerin pazara bağımlılığında temellenmiş olan kapitalist kurallarca yönetilen kendine yeterli ve kapsamlı türden bir gelişmeyi tek başına harekete geçiremezdi. Fransa, İngiliz kapitalizminin yarattığı dış tehdide, en başından itibaren uluslararası bir pazarda asıl olarak rekâbetçi bir ekonomi haline gelerek cevap veremedi. Aslında Napolyoncu imparatorluk kendisini bildik 'ekonomi-dışı' yollardan, yani işgâl ettiği bölgelerde yapılan büyük çapta yağmalarla destekledi. Ve her bir savaşın masrafı yeni ve başka bir savaşla ödendi. Bu arada ülke içinde devlet tarafından korunan Fransız ekonomisi 'içe, kendi köylülerine, küçük kasaba ticaretine ve yerelleşmiş, rekâbetçi olmayan ve görece küçük ölçekli endüstrilerine döndü.'[1]

Eğer savaş bir dereceye kadar endüstriyel gelişmeyi teşvik ettiyse bile, bu ancak Napolyon imparatorluğunun sunduğu koruma ile ve yenilgisinden sonra da, kendini tamamen ve tüm gücüyle

[1] Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500-2000* (London: Fontana Press, 1989), s.171.

hissettiren İngiliz kapitalizminin rekâbet kuralları ve ekonomik baskılarıyla gerçekleşti. Bu baskılara İngiliz ekonomik kalkınma biçimini taklit etmeye çalışarak cevap veremeyen Fransa; ve görünüşe göre Fransız ekonomisi ne İngiltere'nin rekâbetçi avantajlarına meydan okuyabildi ne de onunla boy ölçüşebildi. Fransa'nın egemen toplumsal ilişkileri, köylülerin çoğunlukta olması ve devletin başlıca burjuva kaynak olarak rolü dikkate alındığında burada söz konusu edilenleri başarıp başaramayacağı açık bir soru olarak durmaktadır. Hattâ Fransa, endüstriyel gelişmede geç bir başlangıç yapan Almanya'nın bile gerisinde kaldı. Ama Fransa yine de faaliyetlerindeki dayanıklılık ve çok büyük sermeye birikimi sayesinde belirli ve yüksek katma değerli yerel sanayilere ve diğer Avrupa ülkelerine yatırım yaparak olsa bile kendi ekonomik başarılarını gerçekleştirmeyi başardı.

Askerî ihtiyaçlar on dokuzuncu yüzyılın büyük bölümünde, Avrupa'nın başka yerlerinde olduğu gibi Fransa'da da endüstriyel gelişmenin ana yönlendirici gücü olmaya devam etti. Devlet, sadece askerî teçhizat üretimini değil, aynı zamanda ulaştırma ve iletişimdeki iyileştirmeleri de, – İngiliz sermayesini anmasak bile genellikle ilk olarak Britanya'da geliştirilen teknolojilerin yardımı sayesinde teşvik etti. Karakteristik başarıları demir ve çelik gibi endüstrilerde olan ve mühendislikteki gelişmelere yüksek öncelik verilen bu türden bir gelişme de, kaçınılmaz olarak örneğin otomobil üretiminde – otomobil Henry Ford tarafından kitlesel olarak üretilen bir kitlevî tüketim malı haline gelinceye kadar – Fransa'nın liderliğini doğuracaktı.

İngiliz kapitalizminin standartlarına göre bir zayıflık olarak görülebilecek olan, ama Endüstriyel gelişmeyi sadece İngiliz-tarzı toplumsal mülkiyet ilişkilerinin yokluğunda teşvik edebilen ve aynı zamanda küresel ekonominin daha rekâbetçi hale gelmesi nedeniyle ve rekâbetçi koşullar gerektirdiğinde sermayenin yeniden yapılandırılmasını da daha anarşik ve kısa-dönemci İngiliz kapita-

lizminin üstesinden gelmekte özellikle yetersiz olduğu bir biçimde gerçekleştirerek yönetebilen Fransa'daki devletçi gelenek, aynı zamanda bir güç olduğunu da kanıtlamıştır. Fransa'daki kamu hizmetlerinin kalitesinin günümüz de dahil olmak üzere, bu gelenekle bağlantılı olduğunu belirtmekte yarar var.

Dış askerî baskıya cevap olarak ortaya çıkan devlet-güdümlü gelişme şekli, Almanya'da hem daha belirgin hem de başarılı idi. Çok daha mütevazı bir maddî temelden yola çıkan Almanya, on dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde ve özellikle birleşik bir devlet yaratıldıktan sonra, bir endüstri devi ve belki de Avrupa'nın en güçlü devleti haline geldi. Alman ticaretinin altın çağı, muhafazakâr bir aristokrasinin egemen olduğu küçük prensliklerden oluşan parçalanmış bir bölge olan Almanya'da, on dokuzuncu yüzyılın başlarında ve daha Napolyon savaşları sırasında çoktan geride kalmıştı. Filozof Hegel'in o zaman belirttiği gibi, Alman prenslikleri Napolyon'un büyük gücüne karşı koyabilecek durumda değildi. Bu yetersizliği düşünen Hegel, *Hukuk Felsefesi* adlı kitabında, böyle bir tehdit karşısında Almanya'nın ihtiyaç duyduğu şeyin bir Fransız devleti ile bir İngiliz ekonomisi, Napolyon ile Adam Simith'in bir sentezi olduğu varsayımına dayanan bir siyaset felsefesi oluşturdu.

Alman liderlerinin özellikle Prusya'da ve sonra da birleşik Almanya'da bu felsefî terimlerle düşünüp düşünmedikleri bir yana, on dokuzuncu yüzyılın sonunda Bismarck yönetimi döneminde amacına ulaşan devlet-kurma ve ekonomik gelişme projesinin her şeyden önce bir askerî proje olduğundan çok az şüphe duyulabilir. Sanayinin yanı sıra tarımda verimliliğin artışıyla sonuçlanan bu projeye, devletteki ve sosyal hizmetler alanındaki köklü yenilikler eşlik etti. İşte endüstriyel gelişmenin şekli, Alman ekonomisini yönlendiren harekete geçirici gücü tam bir açıklıkla ortaya koymaktadır. Simgesel örnek, dev silâh ve çelik üreticisi Krupp idi.

Alman gelişme biçimi, Fransız biçiminden de daha fazla, ilk

olarak Britanya'da yaşanan ve tüketici tarafından yönlendirilen sanayileşmeyle çarpıcı bir karşıtlık oluşturur. Britanya'da hem ülke içinde hem de sömürgelerde temel tüketim malları için kitlesel bir pazar yaratan tarımsal kapitalizmin gelişimi ve erken sanayi devrimi, pamuk tekstili gibi tüketim malları üreten ve görece basit teknolojiye sahip olan ve aynı zamanda da büyük sermaye yatırımı olmayan görece küçük şirketler tarafından başlatıldı. Örneğin İngiliz çelik sanayinin gelişimi silâhlarla olduğu kadar, çatal bıçak üretimi ile de bağlantılıydı. Her ne kadar sanayi malları için kendi talebini yaratan bu tür bir üretim söz konusuysa, ve elbette ki Britanya sermaye malları üretimiyle uğraşan kendi büyük şirketlerini yaratmış olsa da, İngiliz sanayi kapitalizminin kendine özgü kökenleri onun ekonomik alt yapısını şekillendirmeye devam edecekti. Britanya'nın girişimlerinin yapısı ve büyüklüklerinin yanısıra ticarî kültürü de Almanya'nın devlet-güdümlü sanayileşmesinden farklıdır. Almanya, ticarî rekâbetçilik arayışından çok askerî üstünlük arayışı içinde gelişmiş olan Almanya'nın yirminci yüzyıla kadar olan kapitalist gelişmesini şekillendirmeye devam edecek kalıp, ticarî rekâbetçilik arayışından çok askerî üstünlük arayışı içinde gelişmiştir.

Emperyalizmin Klasik Çağı

Öyleyse İngiliz kapitalizminin yükselişinin, Britanya'daki ekonomik gelişmeyi yönlendiren içsel kurallara sahip olmayan öteki büyük Avrupa güçlerinde de sanayileşmeyi teşvik edici etkileri oldu. Ama bu ilk başta jeopolitik ve askerî rekâbetin yerini ekonomik rekâbetin almasına yol açmadı. On dokuzuncu yüzyıldaki Avrupa devletleri, emperyalizmin klasik çağında, daha da vahşi olan kolonyal genişleme hareketleriyle birlikte sömürge dünyasının paylaşımı konusunda çatışmalara giriştiler. İşte emperyalizm fikrinin kendisini üreten ve emperyalizmi çözümlemek için tasarlanmış ana teorileri doğuran tarihsel uğrak budur.

Klasik emperyalizm teorileri, kapitalizmin dünyanın çeşitli yerlerinde hayli gelişmiş olmasına rağmen gerçek bir küresel ekonomik sistem olmaktan henüz çok uzak olduğu bir çağa aittir. Dünyanın büyük bölümünü kapsayan kapitalist emperyal güçler, bunu kendi ekonomik kurallarının evrenselleşmesinden daha çok, bağımlı topraklarla sömürgeci efendiler arasındaki ilişkileri daima belirlemiş olan aynı baskıcı güçle yapmışlardı.

Emperyalizm teorileri, özellikle Marksist soldaki teoriler bu gerçekliği yansıttı. Marx'ın kendisi gibi başlıca Marksist teorisyenler, kapitalizmin hâlâ oldukça yerel bir olgu olduğu öncülünden hareket ettiler. Marx'ın kendisi kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılacağı tahmininde esrarengiz biçimde ileri görüşlüdür. Ama Marx, asıl olarak varolan en olgun kapitalizmi, sanayileşmiş Britanya'yı keşfetmekle ilgileniyordu ve kapitalizmin sistemik mantığını, çevresinde bulunan ve büyük oranda kapitalist olmayan dünyadan soyutlanmış ve kendi kendini yalıtmış bir sistem olarak açıkladı. Marx'ın belli başlı haleflerinin ise farklı bir kalkış noktası vardı. Onlar – çok somut tarihsel ve siyasî nedenlerden dolayı – asıl olarak, genelinde kapitalist *olmayan* koşullarla ilgilendiler. Bu sonraki Marksistler, genel olarak kapitalizmin olgunlaşmadan dağılacağı veya kesinlikle evrensel ve bütünlüklü bir hale gelmeden önce dağılacağı öncülünden hareket ettiler. Asıl kaygıları, büyük oranda kapitalist-olmayan bir dünyada nasıl yol alabilecekleriydi.

Yirminci yüzyıl Marksist teorisinin belli başlı dönüm noktalarını düşünün. Lenin'den Mao'ya en ünlü ve etkili devrim teorileri, kapitalizmin seyrek olarak varolduğu ve az gelişmiş olarak kaldığı ve kitlesel proletaryanın olmadığı, devrimin azınlıktaki işçilerle ve özel olarak kapitalizm öncesi köylü kitleleri arasındaki ittifaka dayanmak zorunda olduğu koşullarda inşaa edildi. Klasik Marksist emperyalizm teorileri de gelişmiş kapitalist ekonomilerin iç işleyişinden kapitalizmin dış ilişkilerine doğru önemli bir

odak kaymasını temsil ederler. Batı Avrupa'daki belli başlı Marksist teorisyenler dahi, kapitalizmle kapitalizm-olmayan arasındaki etkileşimlerle ve kapitalist devletler arasında, kapitalist olmayan dünya ile ilgili olarak çıkan çatışmalarla ilgilenir hale geldiler.

Klasik Marksist emperyalizm teorisyenleri aralarındaki bütün büyük anlaşmazlıklara rağmen, temel bir öncül konusunda anlaşırlar: Emperyalizm, tamamen veya hattâ büyük oranda bile kapitalist olmayan ve muhtemelen de asla olmayacak olan bir dünyada kapitalizmin yeri ile ilgili bir şey olmak zorundadır. Örneğin Leninist 'emperyalizmin kapitalizmin en yüksek aşamasını temsil ettiği' fikrinin altında yatan şey, kapitalizmdeki uluslararası çatışmaların ve askerî çatışmaların temel ekseninin emperyalist devletler arasında olacağı bir düzeye ulaştığı varsayımıydı. Ama tanım itibariyle bu rekâbet de, büyük oranda kapitalist-olmayan bir dünyanın paylaşımı ve yeniden paylaşımı konusunda idi. Kapitalizm (eşitsiz oranlarda) ne kadar gelişirse, ana emperyalist güçler arasındaki rekâbet de o kadar şiddetli olacaktı. Aynı zamanda, artan bir direnişle karşılaşacaklardı. Bütün mesele – ve emperyalizmin kapitalizmin en yüksek aşaması olmasının nedeni – onun *nihai* aşama olmasıydı. Bu, kapitalizmin, emperyalizmin kapitalist-olmayan kurbanlarının kapitalizm tarafından nihai olarak ve tümüyle yutulmadan önce sona ereceği anlamına geliyordu.

Bu nokta en açık olarak Rosa Luxemburg tarafından ortaya konmuştur. Luxemburg'un klasik politik ekonomi çalışması *Sermaye Birikimi* özünde, Marx'ın – asıl olarak tek ülkede – kendi etrafını çitle(çevir)miş bir sistem olarak kapitalizm incelemesine bir alternatif veya onu tamamlayıcı bir şey sunmayı amaçlamaktadır. Luxemburg, kapitalizmin kapitalist-olmayan formasyonlarda bir çıkışa ihtiyaç duyduğunu ve bu nedenle kapitalizmin kaçınılmaz olarak militarizm ve emperyalizm olduğunu ileri sürer. Kapitalist militarizm, doğrudan toprak işgâlinden başlayıp değişik aşamalardan geçerek, kapitalist ülkeler arasında kapitalist ol-

mayan uygarlık bölgeleri için sürdürülen rekâbetçi mücadelenin bir silâhı olarak, şimdi 'nihai' aşamasına ulaşmıştır. Ama kapitalizmin temel çelişkilerinden biri der Luxemburg, 'her ne kadar kapitalizm evrensel olmaya gayret etse de – aslında bu eğilimi nedeniyle, parçalanmak zorundadır – içsel olarak evrensel bir üretim biçimi haline gelme gücünden yoksundur.' Kapitalizm bütün dünyayı kuşatmaya eğilim gösteren ilk ekonomi tarzıdır, ama aynı zamanda 'gelişme aracı ve ortamı olarak başka ekonomik sistemlere ihtiyaç duyduğu için kendi başına varolamayan ilk ekonomi tarzıdır da.'[2]

Dolayısıyla bu emperyalizm teorilerinde, kapitalizm tanım itibariyle kapitalist-olmayan bir çevreyi varsayar. Aslında, kapitalizm varlığını sürdürebilmek için sadece bu kapitalist olmayan formasyonların varlığına değil, aynı zamanda asıl olarak kapitalizm öncesi olan 'ekonomi-dışı' güç araçlarına, ordu ve jeopolitik zora ve devletler arası geleneksel düşmanlıklara, sömürge savaşlarına ve toprağa hükmetmeye dayanır. Bu değerlendirmeler yazıldıkları çağ hakkında oldukça aydınlatıcıdır; ve bugüne kadar da ne bu değerlendirmelerin kapitalizmin kendi başarılarını ve en gelişmiş ekonomilerin refahına evrenselleştiremeyeceği, ne de ana kapitalist güçlerin bağımlı ekonomilerin sömürülmesine dayanacakları varsayımlarının yanlış olduğu kanıtlanmıştır. Ama uluslararası bütün ilişkilerin kapitalizme içsel olduğu ve kapitalist kurallar tarafından yönetildiği bir dünya için tasarlanmış sistematik bir emperyalizm teorisine henüz sahip değiliz. Bunun nedeni, en azından kısmen, kapitalist kuralların emperyal egemenliğin evrensel aracı olması ve de az ya da çok evrensel kapitalist bir dünyanın çok yeni bir gelişme olmasıdır.

Avrupa I. Dünya Savaşı'na, farklı bölgelerindeki kapitalist ge-

[2] Rosa Luxemburg, *The Accumulation of Capital* (London: Routledge and Kegan Paul, 1963), s. 467. (Türkçesi için bkz.:: Rosa Luxemburg, *Sermaye Birikimi*, Çev.: T. Erhan, Belge Yay.)

lişim ne kadar ilerlemiş olursa olsun, bir rakip jeopolitik ve askerî imparatorluklar kıtası olarak girdi. Bu eski emperyal sistemde ABD de kendi rolünü oynadı. ABD, Monroe Doktrini'nin ilk günlerinden beri, Batı yarımküre ve ötesindeki 'etki alanı'nı – eğer doğrudan sömürgeleştirme amacıyla değilse bile (ya da daima böyle değilse bile), kesinlikle itaatkâr rejimler yaratmak için – askerî araçlarla genişletti.

Dünya, savaştan bazı büyük emperyal güçlerin parçalanmasıyla çıktı. Ama eğer emperyalizmin klasik çağı fiilen 1918'de sona erdiyse ve eğer ABD çoktan dünyanın gerçekten ilk ekonomik imparatorluğu haline gelmenin işaretlerini veriyorduysa, (elbette asla büyük miktarda ekonomi dışı güç kullanmaksızın ve geçmişinde doğrudan emperyal şiddet kullanımı olmaksızın değil) yeni bir imparatorluk biçimi açıkça ortaya çıkmadan önce, birkaç on yıl daha geçecekti. Aslında bunun II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden önce gerçekleştiğini söylemek zordur.

II. Dünya Savaşı, kapitalist güçler arasında, ekonomik amaçlar için topraklarını genişletme isteğinin yönlendirdiği son büyük savaştı. Her şeyden önce Almanya, savaşı temel endüstriyel çıkarlarına uygun olarak, sadece Doğu Avrupa'nın toprak ve kaynaklarının değil, aynı zamanda Hazar ve Kafkas petrol yataklarının da kontrolü amacıyla başlatmıştı. Bu savaş aynı zamanda, belki de kapitalist güçler arasındaki – bu güçlerin bir yandan ekonomik çıkarlarını takip ederken, asıl saldırganların pazar kurallarından çok tamamen ekonomi dışı zora dayandıkları, kendi ekonomilerini, tamamen askerîleştirilmiş devletler aracılığıyla topyekûn bir kontrole tabi tuttukları – son çatışmaydı. Yenilen iki güç Almanya ve Japonya, büyük oranda zafer kazananların yardımı ile (savaştan sonra-*ç.n*) ABD ekonomisinin başlıca rakipleri olarak yeniden ortaya çıktıklarında, gerçekten de yeni bir çağ başladı.

Bu yeni çağ, ekonomik rekâbetin – pazarlarını garanti altına almak için kapitalist devletler arasında sıkıntılı bir işbirliği ile birlik-

te – ana kapitalist güçler arasında askerî rekâbetin yerini aldığı bir çağ olacaktı. Askerî ve jeopolitik çatışmanın ana ekseni, eski Sovyetler Birliği'nin bile kapitalist yörüngeye çekilmesiyle birlikte Soğuk Savaş sona erene kadar, kapitalist güçler arasında değil, kapitalist dünya ile gelişmiş kapitalist-olmayan dünya arasından geçecekti. Ancak, eğer rakip kapitalist güçler arasında değilse bile bu çatışmanın küresel kapitalist düzen için kesinlikle geniş çaplı sonuçları oldu.

ABD ve SSCB arasındaki çatışma asla doğrudan askerî çatışma olarak gerçekleştirilmedi, ama Soğuk Savaş, emperyal askerî gücün rolünde temel bir geçişi temsil etti. ABD doğrudan doğruya topraklarını genişletmeyi hedeflemese de, yüksek düzeyde askerîleşmiş bir ekonomi ile birlikte, dünyanın en güçlü askerî gücü haline geldi. İşte bu süre içinde, askerî gücün hedefi – görece iyi tanımlanmış emperyal genişleme amacı ve emperyalistler arası rekâbetten (ABD) sermayesinin çıkarlarına (uygun olarak –*ç.n.*) açık uçlu dünyaya bekçilik yapma amacına – kesin biçimde değişti. Bu askerî biçim ve hizmet ettiği ihtiyaçlar 'Komünizmin çökmesi' ile değişmeyecekti; ve Soğuk Savaş'ın yerini sonu olmayan diğer savaş senaryoları alacaktı. Bugünkü Bush Doktrini doğrudan Soğuk Savaş'tan doğmuş olan stratejilerden miras kaldı.

Az gelişmiş dünya ile ilişkiler de değişti. I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonraki dönemde, imparatorluklar parçalandığı için ulus devletler çoğaldı. Bu sadece ulusal kurtuluş mücadelelerinin sonucu değildi, ama aynı zamanda tipik olarak bir emperyalist politika meselesiydi. Örneğin Orta Doğu'da, özellikle İngiltere ve Fransa olmak üzere Batılı güçler Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarını parçalamaya başladı. Bu kalıntılara doğrudan sömürge mülkler olarak elkoymadılar, kendi emperyal amaçlarına uygun olarak, asıl olarak petrol arzını kontrol etmek için – bu daha sonra ABD'nin üstlendiği bir görevdi – yeni ve az-çok yapay devletler yarattılar.

Eskisinin yıkıntılarından doğacak olan yeni emperyalizm, artık emperyal efendilerle sömürge köleler arasındaki bir ilişki değil, az ya da çok egemen devletler arasındaki daha karmaşık bir etkileşim olacaktı. Bu kapitalist emperyalizm dünyayı kesinlikle kendi ekonomik yörüngesine soktu, ama ortada duran, giderek artan biçimde bir ulus devletler dünyasıydı. II. Dünya Savaşı'ndan en güçlü ekonomik ve askerî güç olarak çıkan ABD, ekonomik kuralların yönettiği ve içinde birden çok devletin yer aldığı bir sistem tarafından idare edilen – ve bu bireşimin ortaya koyduğu bütün çelişki ve tehlikelerle birlikte – yeni emperyalizmin komutasını üstlendi. Bu ekonomik imparatorluk, set çekilmesi gereken düşmanları, kontrol altında tutulması gereken dostları ve Batı sermayesi için kullanılabilir duruma getirilmesi gereken bir 'üçüncü dünya'dan oluşan karmaşık bir devletler sistemi üzerinde kurulan siyasî ve askerî hegemonya ile ayakta tutulacaktı.

Küreselleşme

Bu kitap yazılırken, yeni bir ulus devlet daha doğdu. Uzun, acı ve cesur bir mücadeleden sonra, Doğu Timor Endonezya'dan bağımsızlığını kazandı. Ve yeni devletin tarihi, kapitalist olmayan kökenlerinden kapitalist 'küreselleşmeye' kadar emperyalizmin gelişmesini özetlemektedir: Timor'un Portekiz tarafından on altıncı yüzyılda doğal kaynaklarını ve köle emeğini kullanma gibi bilinen nedenlerle sömürgeleştirilmesi; Portekiz ve Hollanda sömürgeci çıkarları arasında çatışma ve bu çatışmanın sonunda adanın on dokuzuncu yüzyılda emperyal güçler arasında paylaşımı ve doğunun Portekiz'in elinde kalması; doğrudan Avrupa sömürgeciliğinin yerini on dokuzuncu yüzyılın sonlarında yerli bir diktatörün, Endonezya'nın Suharto'sunun alması. Suharto Batı için yararlıydı ve özellikle Doğu Timor'u canice baskı altında tutmasında başta özellikle ABD olmak üzere Batılı devletler tarafından desteklendi. Ve nihayet kanlı bir mücadele ile kazanılan bağımsız bir ulus dev-

let. Ve bu devlet, daha oluşum sürecinden itibaren başlamak üzere, şimdiden Batının yeni baskıları ile yüzyüzedir.

Geriye emperyal gücün bu küçük yeni devlete kendi kurallarını nasıl empoze edeceğini görmek kalıyor. Ama bu kurallardan biraz bağımsızlığı ve yeni emperyalizmin birincil aracı olan borçtan bağımsız olmayı mümkün kılabilecek koşullar, aynı zamanda bu devleti emperyalist baskılara karşı zayıf kılan koşulların tâ kendisidir: Ada ile Avustralya arasında bulunan deniz altındaki büyük petrol ve doğalgaz rezervleri. Avustralya'nın ABD'nin yardımı ile büyük petrol şirketleri ve emperyal ekonomiler için en uygun koşulları elde etmek amacıyla elinden geleni yapacağından emin olabiliriz. Ve Doğu Timor'un borçtan bağımsız kalma ihtimali oldukça şüpheli görünmektedir.

Doğu Timor devlet olma niteliğini kazanırken, BM bu devlet adına, Endonezya'nın yıllarca önce Avustralya ve büyük petrol şirketlerinden aldıklarından daha iyi koşullar elde etmek amacıyla yeni bir enerji anlaşması imzalamak için görüşmelere girişti. ABD hükümeti, kendisi de petrolcü olan Başkan Yardımcısı Dick Cheney'in şahsında, çok ileri gitmemeleri konusunda uyarıda bulunmak üzere müdahale etti. Doğu Timor kendisini ABD'nin muazzam ekonomik ve askerî gücünün hâkim olduğu bir dünyada yolculuk yapmaya zorlanmış bulduğu için, aslında bu uyarı ilerde olacak olanların sadece bir ipucudur. Yeni Timor hükümeti zaten, ABD'nin Dışişleri Bakanı* Colin Powell'ın ABD yardımını çekme tehdidi üzerine, ABD vatandaşlarının insanlığa karşı suç işledikleri gerekçesiyle uluslararası ceza mahkemesinde yargılanmalarına izin vermeme konusunda yazılı bir güvence vermeye zorlanmıştı.[3]

Doğu Timor sadece, yeni emperyalizmin tercih ettiği strateji-

[3] Jonathan Steele, 'East Timor is independent. So long as it does as it's told', the *Guardian*, 23 Mayıs 2002.

* Kitap yazıldığı sırada ABD Dışişleri Bakanı olan Powell, ikinci George W. Bush hükümetinde bu görevden ayrıldı. *–ç.n.*

nin, çok küçük bir ölçekteki en son örneğidir. Mevcut emperyal hegemonya II. Dünya Savaşı'ndan bu yana artan bir şekilde ve kesinlikle Komünizmin çöküşünden sonra kendi koşullarını dünyaya, askerî zorlama olmadan değil, ama kesinlikle doğrudan sömürgeci yönetim olmadan dikte edebilme gücüne sahiptir. Bu hegemonya kendi ekonomik kurallarını görünüşte bağımsız devletlere empoze etmenin değişik yollarını buldu.

Bu yeni emperyal düzenin resmî başlangıç tarihi kesinlikle verilebilir; II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında. ABD, Hiroşima ve Nagazaki'ye attığı atom bombaları ile askerî üstünlüğünü gösterdikten sonra Bretton Woods sistemi, İMF, Dünya Bankası ve bir süre sonra da GATT'ın kuruluşu ile ekonomik hegemonyasını kabul ettirdi. Bu kuruluş ve anlaşmaların görünüşteki amacı dünya ekonomisini istikrara kavuşturmak, dünya ekonomisindeki paraları ABD dolarına karşı konvertiblehale getirerek rasyonelleştirmek ve ekonomik yeniden yapılanma ve gelişme için bir çerçeve oluşturmaktı. Ama bu amaçlar çok özel koşullarla gerçekleştirilecekti. Hedef diğer ekonomileri, bu ekonomilerin kaynaklarını, emek güçlerini ve pazarlarını Batılı ve özellikle de ABD sermayesine açmaktı. Bu basitçe, Avrupa ekonomilerinin yeniden yapılandırılması ve 'üçüncü dünya'nın gelişmesini, asıl olarak ABD tarafından konan koşullara uyma şartına bağlama yollarıyla yapılacaktı. Bu küresel ekonomik kurumlara bir siyasî örgüt eşlik etti; Birleşmiş Milletler. Küresel ekonomi üzerindeki etkisi küçük olacak şekilde tasarlanan BM, çok sayıda devletten oluşan bir sistemde bir tür siyasî düzenin sürdürülmesinde rol oynayacaktı. BM'nin bizatihi varlığı egemen güçlere karşı daha az dost olan uluslararası kurum biçimleri için caydırıcıydı.

Bu aşamada, ABD'de genişleyen bir ekonomi ile birlikte emperyal güç, kendi pazarını genişletmenin araçları olarak üçüncü dünyada bir tür 'gelişme' ve 'modernleşme'yi teşvik etmekle ilgilendi. Savaş sonrası uzun süreli genişleme sona erdiğinde, em-

peryal gücün gereksinimleri değişti, pazarları genişletme amacının yerini başka ihtiyaçlar aldı. Savaş sonrası ekonomik düzenin genel amacı son küreselleşme evresine kadar ve onu içerinceye – veya özellikle buna – kadar asıl olarak aynı kalırken, dünya ekonomisinin özel kuralları, ABD sermayesinin değişen ihtiyaçlarıyla uyumlu biçimde değişti. Bretton Woods sistemi 1970'lerin başında terk edildi ve yerine değişen emperyal ihtiyaçlara uygun bir biçimde ekonomik düzenin başka ilkeleri geçti.

Bu, bütün batı ekonomilerini ve özellikle de ABD ekonomisini 1990'ların başına kadar etkileyen (aslında, sonuçları borsadaki sabun köpüğü tarzından yükselmeler –sahte hareketler –*ç.n.*– ve 'refah etkisi' ile gizlenmiş olsa da, hattâ şimdiye kadar süren) uzun ekonomik daralmanın başlangıcıydı. Küresel ekonomi bu gerilemenin yüküne katlanmak zorunda bırakıldı. On yıllar süren uzun genişleme döneminde yaşanan sürekli büyüme ve artan verimlilikten sonra ABD ekonomisi uzun bir durgunluk ve kârlılıkta düşüş krizine girdi. Bu karakteristik – ve benzersiz – kapitalist aşırı kapasite ve aşırı üretim kriziydi, nedeni kısmen eski askerî rakipler olan Almanya ve Japonya'nın aşırı derecede etkin birer ekonomik rekâbetçi haline gelmeleriydi. Şimdi sorun, krizin zaman ve mekândaki yerinin nasıl kaydırılacağı sorunu idi.[4]

Bundan sonra gelen dönem, bizim küreselleşme dediğimiz dönemdi; sermayenin uluslararasılaşması, sermayenin özgür ve hızlı hareketi ve dünya ölçeğinde en yağmacı malî spekülasyon. Bu,

[4] Uzun daralma (downturn) konusunda bkz.: Robert Brenner, *The Economics of Global Turbulence: Uneven Development and the Long Downturn, The Advanced Capitalist Economies from Boom to Stagnation, New Left Review* özel sayısı, no. 229 (May-June 1998). Kapitalist krizleri zaman ve mekânda kaydırmak için bkz.: David Harvey, *The Limits to Capital* (London: Verso,1999). Aşırı birikmiş sermayenin yer değiştirmesi ve bunun Afrika üzerine etkileri için bkz.: Patrick Bond, *Against Global Apartheid: South Africa Meets the World Bank, IMF and International Finance* (Cape Town: University of Cape Town Press, 2001), özellikle s. 7-10.

başka her şey kadar, kapitalizmin başarılarının değil, başarısızlığının bir sonucuydu. ABD, malî ve ticarî ağlar üzerindeki kontrolünü, – iç sermayesinin yükünü başka yerlere aktarabilmesini mümkün kılarak, fazla sermayenin, bir malî spekülasyon çılgınlığı içinde ve kâr peşinde, nerede kâr varsa oraya gidebilmesi için hareket etmesini kolaylaştırarak – kendi iç sermayesinin hesaplaşma gününü ertelemek için kullandı.

Gelişmekte olan ekonomilere bu yeni koşullara uymalarını sağlayacak koşullar dayatıldı. Emperyal güç, daha sonra 'Washington Konsensüsü' olarak adlandırılacak düzenleme içinde ve İMF ile Dünya Bankası aracılığıyla 'yapısal uyum' ve bu ekonomileri ABD liderliğindeki küresel sermayenin baskılarına karşı daha da zayıf hale getirecek bir dizi önlemin alınmasını istedi; Örneğin, ihracata yönelik üretim ve ithalat kontrollerinin kaldırılması. Bu gelişmekte olan ekonomileri özellikle tarımsal üretimde hayli yüksek oranda desteklenen batılı üreticilerin rekâbetine açarken, bu ülkelerin üreticilerini hayatta kalabilmek için pazara bağımlı hale getirdi. Kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ise, kamu hizmeti kurumlarını büyük kapitalist ülkelerdeki şirketler tarafından satın alınmaya açık hale getirdi. Yüksek faiz oranları ve malî yeniden düzenlemelerin üçüncü dünyada yarattığı borç krizi (ve sonuçta kapitalizmin sabit çelişkilerinden birine uygun olarak, emperyal merkezlerde bir gerilemeye yol açarken), ABD'deki malî çıkarlar için büyük kazançlar sağladı ve benzeri.

Bu elbette hikâyenin sonu değildir, ama kapitalizmin genişleme ve daralma devrelerini veya uzun dönemli çöküş ve durgunluk eğilimlerini incelemenin yeri de burası değildir. ABD'nin küresel ekonomi üzerindeki kontrol biçiminin 'pazar ekonomisi'nin çelişkilerini çözemese de, kendi ülke içi sermayesinin değişken ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla mevcut borçları, ticaret kurallarını, yabancı yardımları ve tüm malî sistemi manipule etmek ve diğer ekonomilerin emperyal hegemonyanın çıkarına hizmet et-

meye zorlanması için kullanabileceğini ve zaten kullanılıyor olduğunu söylemek yeterlidir. ABD, geçimlik ekim yapan çiftçileri bir ân için ihracat pazarlarına yönelik tek bir ürüne yönelmeye zorlarken, başka bir seferinde ihtiyaca göre (kendi tarımsal üreticilerini korur ve desteklerken), üçüncü dünya pazarlarının açılmasını isteyerek bu çiftçileri fiilen yok edebilir. Yeni ortaya çıkan ekonomilerde sanayi üretimini malî spekülasyon yoluyla geçici olarak destekleyebilir ve ardından âniden spekülatif kârlara para yatırarak veya zararlarını azaltmak için başka yere yönelerek bu ekonomileri tepetaklak edebilir. Bu pratiklerin etkisinin emperyal ekonominin başına belâ olmak için er ya da geç geri dönecek olması, emperyal sisteminin birçok çelişkisinden sadece birisidir.

O zaman gerçekte varolan küreselleşme, emperyal sermayenin ters etkilere karşı mümkün olduğunca korunması, bağımlı ekonomilerin (dışa –*ç.n.*) açılması ve onların emperyal sermaye karşısında savunmasızlığı demektir. Küreselleşmenin serbest ticaretle herhangi bir ilgisi yoktur. Aksine, küreselleşme ticaret koşullarının, emperyal sermayenin lehine dikkatli bir biçimde kontrol edilmesi ile ilgilidir. Bazı yorumcuların yaptığı gibi küreselleşmenin probleminin tam da ortada çok fazla küreselleşme olması değil, yeterince olmaması olduğunu ve dahi yoksul ülkelerin ihtiyacı olan şeyin gerçekten serbest ticaret ve batı pazarlarına erişim olduğunun ileri sürülmesi, küreselleşme konusundaki can alıcı noktayı temel bir biçimde gözden kaçırmaktır. Eğer küresel ekonominin açıklığı iki taraflı bir yol olsaydı, bunun başaracağı şey ne olursa olsun, bu haliyle sistemin amacına hizmet edemezdi. Ve yoksul ekonomiler için her durumdaki asıl tehlike, emperyal ekonomilerin kapalılığından çok kendi pazarlarının emperyal sermaye karşısındaki savunmasızlığıdır.

Küreselleşmenin ne olduğu ve daha da önemlisi, ne olmadığı konusunda açık olalım. Başlangıç olarak küreselleşme, gerçekten bütünleşmiş bir dünya ekonomisi değildir. Hiç kimse sermayenin

bugünün küresel ekonomisinde ulusal sınırlar arasındaki hareketinin çok sık ve nefes kesecek kadar hızlı olduğunu veya bu hareketi mümkün kılacak yeni ulusüstü kurumların oluştuğunu yadsıyamaz. Ama bunun, küresel pazarların eskisinden çok daha fazla bütünleşmiş olduğu anlamına gelip gelmediği ayrı bir sorudur.

İlk ve en temel nokta şudur; 'ulusötesi' denen şirketlerin genel olarak tek bir ulus devlet içinde bir merkezleri, hâkim hisse sahipleri ve yönetim kurulları vardır ve birçok temel yoldan bu devlete bağımlıdırlar. Bunun da ötesinde, bazı yorumcular değişik bütünleşme ölçü(m)lerine göre küreselleşmenin gelişmiş olmaktan çok uzak olduğunu ve önemli bakımlardan eski dönemlere göre daha az gelişmiş olduğunu savunuyorlar. Örneğin gayrı safi yurtiçi hasılanın bir bölümü olarak uluslararası ticaretin büyüklüğü veya küresel üretimin bir bölümü olarak küresel ihracat bakımından.

Ama gelin sermaye hareketlerinin hız ve büyüklüğünün, özellikle de yeni enformasyon ve iletişim teknolojilerine bağlı olanların, yeni bir şey yarattığını kabul edelim. Hattâ gelin dünyanın, en azından sermayenin kalbindeki ekonomik hareketlerin etkisinin bütün yerküre boyunca hissedilmesi anlamında, çok daha 'karşılıklı bağımlı' olduğunu da kabul edelim. Ama, küresel pazarın hâlâ bütünleşmiş olmaktan çok uzak olduğunu gösteren çok daha önemli bir gösterge vardır: Ücret, fiyat ve emeğin koşullarının dünyanın farklı bölgelerinde hâlâ çok farklı olduğu gerçeği. Gerçekten bütünleşmiş bir pazardaki pazar kuralları, rekâbete giren herkesi fiyat rekâbeti koşullarında hayatta kalabilmek amacıyla bazı ortak toplumsal emek verimliliği ve maliyet ortalamalarına uymaya zorlamak için, kendilerini evrensel olarak hâkim kılarlar.

Ancak, küresel bütünleşmenin bu açık başarısızlığı, küreselleşmenin bir belirtisi olduğu ölçüde bir başarısızlığı demek değildir. Küreselleşme bütünleşmeyi *teşvik ettiği* oranda bütünleşmeyi engellemektedir de. Sermayenin küresel hareketleri sadece emeğe, kaynaklara ve pazarlara sınır ötesi serbest erişime gerek duymaz,

aynı zamanda benzer karşı hareketlerden korunmanın yanısıra üretim koşul ve maliyetlerini farklılaştırarak verimliliği artıran bir tür ekonomik ve toplumsal parçalanmaya da ihtiyacı vardır. İşte burada, sınırları küresel sermayeye açmak ile bütün dünyada işçilerin toplumsal koşullarını eşitlemede de çok fazla ileri gidebilecek bir tür ve derecedeki bütünleşmeyi caydırma arasındaki hassas dengeyi kurmak zorunda olan yine ulus devlettir.

Küresel sermayenin, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki işçileri düşük maliyetli emek rejimlerinin rekâbetine maruz bırakarak, emek maliyetlerini daha düşük düzeyde eşitlemekten daha fazla çıkar sağlayacağı bile, tartışmasız bir biçimde söylenemez. Bu bir noktaya kadar kesinlikle doğrudur. Ama, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki toplumsal karışıklık tehlikesi bir yana, sermayenin emek gücünün maliyetlerini devamlı olarak aşağı çekme ihtiyacı ile, sermayenin tüketimi genişletme (ki bu insanların harcamak için parası olmasını gerektirir) yönündeki devamlı ihtiyacı arasında da kaçınılmaz bir çelişki vardır. Bu da kapitalizmin çözümsüz çelişkilerinden biridir. Ama, genel olarak küresel sermaye, en azından kısa dönemde eşitsiz gelişmeden çıkar sağlar (ve kısa dönemcilik kapitalizmin kendine özgü hastalığıdır). Dünyanın, her biri kendi toplumsal rejimleri ve emek koşullarına sahip, az ya da çok egemen ulus devletlerin yönettiği farklı ekonomilere bölünmesi, 'küreselleşme' için sermayenin serbest dolaşımından daha az hayatî değildir. Ulus devletin küreselleşmedeki hiç de önemsiz olmayan işlevi ulusallık ilkesini uygulamaktır, ki böylece emeğin hareketlerini sıkı sınır kontrolleri ve katı göç politikaları ile sermayenin çıkarına yöneltmek mümkün olur.

O Vazgeçilemez Devlet

En azından küreselleşmenin egemen kapitalist ekonomilerdeki meşhur muhaliflerinden bazıları küreselleşmeyi asıl olarak, günümüz küresel sermayesinin kötü şöhretli sembolik markaları olan – Nike, Mcdonald's, Monsanto ve benzeri – ulusötesi şirketler tarafından yönlendirilen ve onların egemen olduğu bir gelişme olarak tanımlıyor. Aynı zamanda şunu da varsayıyor görünüyorlar: Geleneksel olarak ulus devletin ulusal sermaye için yerine getirdiği hizmetlerin, şimdi bir tür küresel devlet tarafından yerine getirilmesi zorunludur. Böyle bir devlet olmadığı için, küresel sermayenin siyasî işleri, görünüşe göre Dünya Ticaret Örgütü (WTO), İMF, Dünya Bankası ya da G8 gibi ulusötesi kurumlar tarafından yürütülüyor. Bu varsayımlara dayanarak hareket eden kapitalizm-karşıtı hareketler, tüketici boykotları, sabotaj ve gösteriler yaparak ulusötesi şirketleri hedef aldılar ve muhalefet enerjilerini, tıpkı ulus devletin geleneksel olarak ulusal sermayeyi temsil etmesi gibi, küresel sermayenin siyasî kolunu temsil etmeye en yakın kuruluşlar olarak ortaya çıkan ulusüstü örgütlere yönelttiler.

Bu 'kapitalizm-karşıtı hareketler, 'küreselleşme'nin yıkıcı etkilerini gün ışığına çıkarma konusunda etkili oldular, özellikle de uzun süredir küresel kapitalizmin sonuçlarını gözardı eden gelişmiş kapitalist dünyanın dikkatini çekme konusunda. Bu hareketler, bütün dünyada birçok insanın bilinçlilik düzeyini artırdı ve yeni muhalefet güçleri vaadinde bulundu. Ama bu hareketler, bazı bakımlardan hatalı varsayımlara dayanıyor olabilirler. Küresel şirketlerin, küreselleşmenin kötülüklerinin asıl kaynağı olduğu ve küresel sermayenin gücünün siyasî olarak, öncelikle WTO gibi ulusüstü kurumlar tarafından temsil edildiği inancı, küresel kapitalizmin, kapitalist olduğu için değil de (belki de bundan daha çok) küresel olduğu için böyle davrandığı varsayımına dayanıyor olabilir. Muhalif güçlerin birincil görevi kapitalist sistemin kendisinden çok, sermayenin küresel etki araçlarını hedef almak gibi görünü(yo)r.

Aslında bu tür hareketlere katılanların çoğu, 'küreselleşme' karşıtı oldukları veya belki de yeni-liberal karşıtı veya hattâ sadece belirli kötü şirketlere karşı oldukları kadar kapitalizm-karşıtı değildir. Bu kişiler kapitalist sistemin zararlı etkilerinin küresel şirketleri ehlileştirerek veya bu şirketleri daha 'ahlâklı', 'sorumlu' ve toplumsal olarak sorumlu hale getirerek giderilebileceğini varsayarlar.

Ama daha çok kapitalist sistemin kendisine karşı çıkmaya eğilimli olanlar bile, kapitalist ekonomi ne kadar küresel hale gelirse sermayenin siyasî örgütlenmesinin de o kadar küresel hale geleceğini varsayıyor olabilirler. Dolayısıyla, eğer küreselleşme ulusal devleti giderek artan oranda gereksiz hale getirmişse, kapitalizm karşıtı mücadeleler de derhal ulus devlet ötesine, küresel sermayenin gücünün gerçekten oralarda varolduğu küresel kurumlara yönelmek zorundadır.

Bu varsayımları eleştirel olarak incelememiz gerekir, ama kapitalizm-karşıtı hareketler, ulusötesi şirketlerin büyük zarar verdiğine ve bunlara karşı konulması gerektiğine veya WTO ve İMF'nin küresel sermayenin işini yapmakta olduğuna – ki kesinlikle doğrudur – inanmakta yanılıyor oldukları için değil. Ne de bu hareketlerin enternasyonalizmleri ya da bütün dünya ölçeğinde muhalefet hareketleri arasında dayanışma konusundaki ısrarları yanlış olduğu için. Küresel sermaye ve ulusal devlet arasındaki ilişkiyi de incelememiz gerekir, çünkü uluslararası dayanışmanın etkili olması bile sermayenin ve sermayeye karşı muhalefetin elindeki güçlerin doğru şekilde değerlendirilmesine bağlıdır.

Şimdi artık, tıpkı küreselleşme gerçekten bütünleşmiş bir dünya ekonomisi olmadığı gibi, küreselleşmenin çöken bir ulus devletler sistemi olmadığı da açık(lığa kavuşmuş) olmalıdır. Aksine, devlet yeni küresel sistemin tam da kalbinde yer almaktadır. I. Bölümde gördüğümüz gibi, devlet sermaye birikiminin koşullarının yaratılması ve sürdürülmesindeki hayatî rolünü oynamaya devam

etmektedir. Ve başka hiçbir kurum, hiçbir ulusötesi aktör, toplumsal düzen, mülkiyet ilişkileri, istikrar veya sözleşmelerle ilgili öngörülebilirliğin veya sermayenin günlük yaşamında gereksindiği herhangi bir başka temel koşulun idarî ve zora dayalı garantörü olarak ulusal devletin yerini almaya başlamamıştır bile.

Tıpkı devletin güçsüz olmaktan uzak olması gibi, uluslararası şirketler de her şeye kadir olmaktan bir o kadar uzaktırlar. Şirket işlemlerinin incelenmesi, büyük ihtimalle 'çokuluslu girişimlerin, uluslararası operasyonlarını idare etmekte özellikle iyi olmadıklarını' ve bu operasyonların kârlarının ülke içi operasyonlara göre düşük, maliyetlerinin ise yüksek olma eğiliminde olduğunu ortaya çıkaracaktır.[5] Bu girişimlerin, 'küreselleşmeyi bir yana bırakın, kendi uluslararası faaliyetleri üzerinde bile çok az kontrolü vardır.' Bu şirketlerin küresel ekonomi içinde elde etmiş oldukları herhangi bir başarı, hem merkezlerinin bulunduğu yerde hem de 'çokuluslu' ağlarının bulduğu herhangi bir yerde devletin vazgeçilemez desteğine bağlı olmuştur.

Devlet hem emperyalist hem de bağımlı ekonomilerde küresel sermaye açısından hâlâ birikimin vazgeçilemez koşullarını sağlamaktadır ve bu yerel girişimler için olduğundan daha az değildir. Ve son tahlilde küresel sermayenin varlığını sürdürmesi ve dünyayı dolaşmasını mümkün kılan koşulları devlet yaratmıştır. Devletin sermaye için gerçekten vazgeçilmez olan *tek* ekonomi-dışı kurum olduğunu söylemek abartı olmaz. Sermayenin, WTO yıkılsa bile günlük işlemlerine hâlâ devam edebileceğini ve sermayenin önüne belki de bağımlı ekonomilere biraz söz hakkı veren kurumlar tarafından konmuş olan engellerin kaldırılmasından memnun olacağını düşünebilecek olmamıza rağmen, uluslararası sermayenin

[5] Bunlar bir Ekonomik ve Sosyal Araştırma Konseyi (Economic and Social Research Council) araştırmasının bulgularıdır ve Profesör Alan Rugman tarafından özetlenmiştir. Anıldığı yer Larry Elliott, 'Big business isn't really that big', the *Guardian*, 2 September, 2002, s. 23.

bu işlemlerinin yerel devletin yıkılmasına uzun süre dayanabileceği düşünülemez.

Küreselleşme kesinlikle devletin sosyal refah ve iyileştirici düzenlemelerden çekilmesiyle bilinmektedir, ve birçok gözlemci için devletin gerilediği izlenimini yaratan, belki de her şeyden çok bu durumdur. Ama birbiri peşi sıra iktidara gelen neo-liberal hükümetlerin refah devletine yönelttiği saldırılara rağmen, küresel sermayenin kapitalizmin ilk günlerinden bu yana ulus devletlerin yürüttüğü sosyal fonksiyonlardan vazgeçebildiği bile ileri sürülemez. Gelişmiş kapitalist ülkelerde, sözde sosyal demokrat hükümetlerin liberal saldırıya katılmasına ek olarak işçi hareketlerinin ve soldaki güçlerin gerileme durumunda olmasına rağmen, sosyal güvenlikle ilgili en azından asgari bir 'güvenlik ağı'nın ekonomik başarı ve toplumsal istikrar için vazgeçilmez bir şey olduğu kanıtlanmıştır. Aynı zamanda, geçmişte daha çok geniş aile bağları ve köy toplulukları gibi geleneksel destek mekanizmalarına dayanmış olabilecek olan gelişmekte olan ülkeler, 'kalkınma' ve yaşamın metalaşmasının eski toplumsal ağları yıkması veya zayıflatması sonucunda, – süreç ironik olarak ve her şeye rağmen, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesinin yatırım, kredi ve yardımlar için bir koşul haline gelmesi nedeniyle, bu ülkeleri emperyal sermayenin talepleri karşısında daha da zayıf hale getirse de – bu işlevlerinin en azından bir kısmını devlete devretmeleri yönünde bir baskı altındaydı.

Muhalefet hareketleri uygun sosyal güvenlik şartlarına birazcık yakın olan her şeyin korunması için sürekli mücadele etmek zorundadır. Ama herhangi bir kapitalist ekonominin, kapitalist pazar ve sınıf sömürüsünün neden olduğu ekonomik ve toplumsal rahatsızlıkları yetersiz de olsa bir dereceye kadar dengeleyen bir devlet olmadan, refah içinde gelişmeyi bir yana bırakın, nasıl uzun süre ayakta kalabileceğini görmek zordur. Geleneksel toplulukları ve sosyal ağları daha da zayıflatmış olan küreselleşmenin bu

devlet fonksiyonuna yaptığı tek müdahale, onu kapitalist sistemin korunması için daha az olmaktansa daha çok gerekli hale getirmek olmuştur. Bu asla, sermayenin gelecekte sosyal güvenlik önlemlerini daha çok şevkle teşvik edeceği anlamına gelmez. Mesele basitçe, sermayenin sermaye birikiminin önünde zorunlu olarak bir engel olan sosyal programlara düşmanlığının, kapitalizmin çözümlenemez birçok çelişkisinden biri olması anlamına gelir.

Devlet uluslararası planda da hayatî bir şey olmaya devam eder. Yeni emperyalizm, eski sömürgeci imparatorluk biçimlerinin aksine, birden çok bağımsız ulus devletten oluşan bir sisteme, eskiden olmadığı kadar çok bağımlıdır. Bu, 'Küreselleşme'nin sermayenin ekonomik güçlerini, tamamen tek bir ulus devletin etki alanının çok daha ötesine varacak şekilde genişletmiş olması gerçeği, küresel sermayenin mülkiyet sistemini ayakta tutan idarî ve baskıya dayalı işlevleri yerine getirecek ve kapitalizmin bütün diğer toplumsal biçimlerden daha fazla ihtiyaç duyduğu gündelik yaşamda düzenlilik, tahmin edilebilirlik ve yasal düzeni sağlayabilecek *birden çok* ulus devlete gerek duyduğu anlamına gelir. Düşünülebilir olan hiçbir 'küresel yönetim' biçimi, sermayenin gereksinim duyduğu gündelik düzen türünü veya birikim koşullarını sağlayamaz.

Dünya bugün eskisinden daha fazla, bir ulus devletler dünyasıdır. Küreselleşmenin siyasî biçimi ne bir küresel devlet ne de küresel egemenliktir. Dahası küresel ekonomi ile ulus devletlerin örtüşmesindeki eksiklik, açıkça siyasî gelişmede bir tür geri kalmayı gösterir. Küreselleşmenin gerçek özü, karmaşık bir egemenlik ve bağımlılık ilişkisi içinde yapılaşmış olan birden fazla ulus devlet ve yerel egemenlikler tarafından idare edilen bir küresel ekonomi olmasıdır.

Yeni emperyalizmin çok sayıda ulus devletten oluşan bir sistem tarafından yönetilmesi ve yürütülmesi elbette kendine has birçok sorun yarattı. Her birinin sahip olduğu kendi baskı güçlerini

bir yana bırakırsak, kendi içsel ihtiyaçları ve baskıları olan birden fazla ulusal varlık arasında doğru türden bir düzeni sürdürmek, basit bir iş değildir. Böyle bir sistemi idare etmek, eninde sonunda kaçınılmaz olarak bütün diğerlerini hizada tutabilecek, tek karşı konulmaz ve her şeye hakim bir askerî gücü gerektirir. Aynı zamanda, bu gücün ne sermayenin gereksinim duyduğu gündelik düzen içinde tahmin edilebilirliği bozmasına, ne de savaşın hayatî pazarları ve sermaye kaynaklarını tehlikeye sokmasına izin verilebilir. İşte dünyanın tek süper gücünün yüzyüze olduğu muamma budur.

7

'ARTI EMPERYALİZM', SONSUZ SAVAŞ

Dünyanın o büyük güçleri, modern ulus devletin tarihinde ilk kez olmak üzere doğrudan saldırganlığa dayalı olan jeopolitik ve askerî bir rekâbet içinde değiller. Böyle bir rekâbetin yerini fiilî olarak kapitalist tarzdaki bir rekâbet aldı. Ancak ABD, büyük güçler arasındaki ilişkilerde askerî çatışmanın yerini ekonomik rekâbetin aldığı oranda, dünyanın şimdiye kadar gördüğü en rakipsiz egemen askerî güç olma çabası içine girdi.

Yeni kapitalist dünya düzeninde, ABD'nin, özellikle ülke içinde, örneğin en azından yeterli bir sağlık sisteminin gereği olarak karşılanmamış birçok ihtiyacı varken – neden dünyadaki askerî harcamaların en azından yüzde kırkını yapması gereklidir? Neden dünyada daha önce benzeri görülmemiş bir güç dengesizliği var? Bu dengesizlik içinde en önemli 'asimetri', ABD ile 'haydut devletler' ya da 'teröristler' arasında değil, ama 'ABD ile bütün geri kalan güçler arasındadır.'[1] ABD'nin bütçesi kendinden sonra gelen on iki ila on beş ülkenin toplamı kadarken, ABD'nin sıralamada kendisinden sonra gelen sekiz gücün toplamından daha büyük (ve bazı hesaplamalara göre ise *bütün* diğer ülkelerin toplamından daha büyük) bir askerî güce sahip olduğu belirtilmiştir. Bazıları bunu 'artı (surplus) emperyalizm' olarak adlandırabilir, ama adı ne olursa olsun, bunun nedenleri hiç de açık değildir.[2]

[1] Paul Kennedy, 'The Eagle Has Landed', *Financial Times Weekend*, February 2-3, 2002, s.1.

[2] Bu deyimi Robert Brenner'den ödünç aldım.

İşte yeni emperyalizmin paradoksu budur. Bu, askerî gücün ne toprak fethetmek hattâ ne de rakiplerini yenmek amacıyla oluşturulmadığı ilk emperyalizmdir. Bu ne topraklarını genişletmeyi ne de fizikî olarak ticaret yollarına egemen olmayı amaçlayan bir emperyalizmdir. Ama, eşine daha önce rastlanmamış bir küresel erişime sahip olan bu muazzam ve orantısız askerî kapasiteyi yaratmıştır. Belki de yeni emperyalizmin böyle muazzam bir askerî güce, tam da açık ve sonlu hedefleri olmadığı için ihtiyacı vardır. Küresel ekonomiyi ve bu ekonomiyi idare eden çok sayıda devletin sınırsız egemenlik altında tutulması, amaç ve zaman bakımından sonu olmayan bir askerî harekâtı gerektirir.

Sonsuz Savaş

ABD (ve Britanya) 11 Eylül 2001 vahşetinden hemen sonraki günlerde Afganistan'a karşı büyük bir askerî harekatı başlatmakta başarısız olduklarında, buna ister hayal kırıklığı isterse ferahlama eşlik etsin, neredeyse evrensel bir şaşkınlık yaşandı.[3] İnsanlar doğal bir şey olarak, ABD güçlerinin ruh ve bedenlerine zarar vermeden 'yıkıcı hasar' verecek derhal ve kütlesel, yüksek teknolojiye dayalı bir saldırı bekler hale gelmişlerdi. Ama bu kez, bize Beyaz Saray'daki 'ılımlıların' en azından şimdilik, – ister sadece terörizme karşı koalisyonu korumanın gerekleri tavsiye olunan ihtiyatlı davranmayı gerektirdiği için, ister kış çok yakın olduğu için veya Taliban basitçe savaşa gerek kalmadan içten çökebileceği için – üstün geldikleri söylendi. Herhangi bir saldırı – hiçbir saldırı da olmayabilirdi – 'ölçülü' ve 'orantılı' olacaktı. İyimserler Bush'un çok taraflılığın faydalarını öğrenmiş olduğunu umut ettiler. Kötümserler ise daha kötü olanın hâlâ gerçekleşmediğinden korktular. Ama muhalifleri ve yandaşları dünyanın tek süper gücünün gösterdiği itidale karşı hayranlıkta birleşmişlerdi.

[3] Bu bölüm benim 'Infinite War', makaleme dayanıyor. Bkz. *Historical Materialism*, Vol. 10 No. 1, 2002.

Ardından bombardıman başladı. Bütün yıkıcı hasarı ile birlikte, muazzam ileri teknoloji içeren saldırı, önceden olduğu gibi devam etti. Hâlâ saldırıların hedeflerinin dikkatli bir biçimde seçileceği ve 'orantılı olacağı' ve harekâtın kısa süreceği umutları dile getiriliyordu. Bu arada, ABD, BM'ye Afganistan dışındaki başka hedeflere yönelik muhtemel saldırı seçeneklerini açık tutma hakkını saklı tuttuğunu bildirdi. Afganistan'daki Taliban rejimi çöktüğünde, 'terörizme karşı savaş'ın sonu, başlangıçta göründüğünden çok daha uzaktaydı.

Bu açık uçlu askerî projenin arkasındaki mantığın bir kısmı, savaşın başlangıcında ortaya konuldu. Londra'da yayınlanan Observer gazetesi 30 Eylül'de 'Inside the Pentagon' (*Pentagon'un içinden*) başlığıyla özel bir haber yayınladı:

> Afganistan'da savaş başlarken, Pentagon'daki şahinlerin 'Sonsuz Savaş Operasyonu' dedikleri şey için Başkomutan, Başkan George W. Bush'a söz geçirmek ve yazılı emirlerini almak için Beyaz Saray'a saldırı da başladı'...
>
> Observer, Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in bu hafta Başkan'a sınırsız savaşla ilgili iki ayrıntılı öneri sunduğunu, bu iki önerinin geçici olarak bir kenara konduğunu, ama dikkate alınmaya hazır halde tutulduğunu öğrendi. Planlar Rumsfeld'in yardımcısı Paul Wolfowitz tarafından hazırlandı... Planlar ne coğrafya ve ne de zaman kısıtlaması olmaksızın açık uçlu bir savaşı savunuyor...
>
> O Pentagon militanları, bir Venn diyagramına benzer şekilde merkezleri birbirinin üstüne gelen, 'dönüşümlü ittifaklardan' bahsediyor. Bu tür bir ittifakta belirli ülkeler sadece bitmeyen savaşın faklı dönemleri ve sektörlerinde ABD yörüngesine girecekler. Bütün çemberlerin üst üste geldiği diyagramatik gülün ortasında sadece ABD, Britanya ve Türkiye olacak.
>
> Yetkililer daha önce benzeri görülmemiş bir savaşta, kuralların savaşın gelişimine göre belirlenmek zorunda olduğunu belirtiyorlar ve 'açık ve gerçekleştirilebilir' siyasî hedefler olmadan askerî müdahale olmaması gerektiğini savunan 'Powell Doktrini' olarak adlandırılan görüşün ise 'yersiz' olduğunu söylüyorlar...' [4]

[4] Ed Vulliamy, 'Inside the Pentagon', the *Observer*, 30 September, 2001.

Askerî müdahalenin açık ve gerçekleştirilebilir hedeflere sahip olması gerektiği düşüncesinin reddi çok şey anlatıyor ve açıkça Soğuk Savaş'tan bu yana gelişen bir doktrini dile getiriyor. ABD ile özellikle Britanya olmak üzere müttefikleri savaşı ve savaşı değerlendireceğimiz kriteri yeniden tanımlıyorlardı. Ortaya çıkmaktaymış gibi görünen yeni savaş doktrini yeni imparatorluk biçiminin zorunlu bir mantıkî sonucudur.

11 Eylül vahşetinden hemen sonra Başkan Bush, niyetinin dünyayı kötülerden temizlemek olduğunu ilân etti. O sırada 'terörizme karşı savaş'a '*Sonsuz Adalet Operasyonu*' (Operation Infinite Justice) deniyordu. Kısa bir süre sonra İngiltere Başbakanı Tony Blair, İşçi Partisi Kongresi'nde yaptığı konuşmada, sürmekte olan savaşın daha büyük bir projenin, 'dünyamızı yeniden düzene sokma' projesinin bir parçası olması gerektiğini söyledi. Daha önce ya da sonra söylenen hiçbir şey bu çaşaalı tutkuları, ne daha açık hale getirebildi ne de sınırlandırdı. Muhalifler kadar bu liderlere sempatiyle bakan gözlemciler de ilk askerî saldırının amacını kesin olarak açıklama konusunda şaşkın durumdaydı: Usame bin Ladin'i yakalamak mı; (o ânda artık kesinlikle boş olan) El Kaide'nin eğitim kamplarını yıkmak mı; yoksa yerine yeni bir hükümet kurarak ya da kurmadan Taliban yönetimini devirmek mi? Eski başkan Baba George Bush tarafından yarım bırakılan işi tamamlamak için Irak'a saldırmak gibi gelecekteki başka amaçlardan hiç bahsetmiyoruz.

Bu belirsizlikler karşısında, Beyaz Saray'da basitçe şahinler ve güvercinler arasında bir bölünme olduğunu ya da yönetimin basitçe, ne yapacağı konusunda hiçbir gerçek fikri olmadan, kafasının karışmış olduğunu varsayma yönünde bir eğilim vardı. Ve Blair'in büyüklük kuruntusunu, dikkatleri ülke içindeki başarısızlıklarından başka yöne kaydırmanın bir aracı olarak dikkate almama yönünde kuvvetli bir kendini kandırma da söz konusuydu. Hiç kuşkusuz bütün bu açıklamalar için söylenebilecek şeyler vardır. Ama

biz Bush ve Blair'in büyük projesinin önemini çok daha ciddiye almalıyız.

ABD'nin kendi çıkarlarını korumak ve ekonomik hegemonyasını sürdürmek için askerî harekâta girişmesi elbette yeni bir şey değil. II. Dünya Savaşı'ndan bu yana ABD'nin bir biri ardı sıra askerî maceralara girdiğini hatırlatmaya bile gerek yok. Bazı yorumcular arasında, ABD'nin dikkate değer biçimde çekimser bir küresel güç olduğu, askerî gücünü kullanma eğiliminde olmadığı şeklinde bir ortak görüş vardır. Ancak, ABD'nin kendi askerlerinden kayıp vermekten çekindiği kesinlikle doğru olsa da, bu sadece Kore ve Vietnam'daki büyük savaşlar değil Orta Amerika'dan Afrika'ya kadar sık sık küçük operasyonlar da dahil, düzenli askerî müdahaleleri engellemedi. Yine de, özellikle Soğuk Savaş'ın bitmesinden bu yana yeni bir şey ortaya çıkıyor. George W. Bush ve Blair'in söylediklerinden kendi-kendini doğrulayan abartılı söylemi çıkarırsak, geriye yeni bir askerî doktrin kalır. En aşırı ahlâkî iddialarda bulunan bu doktrin, yine de yüzlerce yıllık 'âdil savaş' söylemini terk eder.

Âdil savaş geleneği, daima çok esnekti ve en saldırgan ve yağmacı emperyal maceralar da dahil, her şeyi egemen sınıfların çıkarlarına uydurmada sınırsız bir kapasiteye sahipti. Savaş ve emperyalizmin karakterindeki değişimler boyunca, meşrulaştırma ideolojileri belirli kavramsal sınırlar içinde kalabilmiş ve belirli temel ilkelere göre işleyebilmişti. Herhangi bir yüksek, kutsal bir otoriteden kaynaklanan adalet ilkesi tanımayan 'pozitivist' uluslararası hukuk kavramlaştırmaları bile, 'âdil savaş'la ilişkili olan bazı temel ilkeleri kabul ettiler. Yeni doktrin, âdil savaş geleneklerine başvurmakla beraber, yüzyıllardır ilk kez, bu ilkelerin esnekliğini yetersiz buldu ve onları fiilen kullanımdan kaldırdı. Tıpkı daha önce değişen bağlamlara ve gereklere uymak için uyarlamalar yapılması gibi, mevcut kopuşun da kendi özel tarihsel bir bağlamı var ve belirli emperyal ihtiyaçları ortaya koyuyor.

'Âdil savaş' doktrini, geçirdiği dönüşümler boyunca, savaş açmak için gereken birkaç zorunlu koşuldan bahseder: Ortada âdil bir neden olmalıdır; savaş uygun bir otorite tarafından, haklı bir amaçla ve diğer yollar tükendikten sonra ilân edilmelidir; makul düzeyde istenen sonuca ulaşabilme şansı olmalıdır ve araçlar amaçla orantılı olmalıdır. Bu güya sıkı koşulların en saldırgan ticarî rekâbet ve emperyal genişleme savaşları ile uyumlu hale getirilmesinin bazı dahiyane yollarını geçmişte gördük. Doktrin sık sık sınırlarına kadar zorlandı ve fiilen anlamsız hale getirildi. Örneğin, Hugo Grotius'un, başka şeylerin yanısıra, özel ticaret şirketlerinin askerî güç kullanmasını meşrulaştırmanın yollarını bulduğunda olduğu gibi. Ama şimdiki doktrin, Avrupa askerî teori ve pratiğinin geleneğinden tümüyle yeni biçimlerde kopuyor.

Bütün ABD savaşlarında, âdil bir neden, uygun bir otorite ve haklı niyetler olduğu iddia edilir ve başka yol kalmadığında ısrar edilir. Elbette bu iddialar oldukça tartışmalıdır. Ama en azından ABD askerî girişimlerinin bu tür meşrulaştırılmaları, her ne kadar karşı çıkılabilir olsalar da, bu noktaya kadar âdil savaş argümantasyonunun sınırları içinde kalırlar. Kopuş, diğer iki koşulda çok daha açık biçimde gerçekleşir: Yani herhangi bir askerî eylemin hedeflerine ulaşması konusunda makul bir başarı şansı olması ve araçların orantılı olması zorunluluğu.

En son olarak Bush ve Blair tarafından dile getirilen yeni savaş doktrini, bu koşullardan birincisini iki anlamda ihlâl eder. Söylemeye bile gerek yok, herhangi bir askerî eylemin dünyayı Bush'un 'kötüleri'nden temizleme ihtimali olmadığı açıktır. Bu nedenle, 'terörizme karşı savaş'ın terörizmi sona erdirme konusunda makul bir başarı şansı olduğu söylenemez. Eğer bir etkisi olacaksa, terörist şiddeti artırma ihtimali daha fazladır. İnsanî etkileri olsun ya da olmasın, hiçbir askerî eylem, dünyayı Blair'in belirttiği şekilde yeniden düzenleyemez.

Ama yeni doktrinin, âdil savaş doktrininin herhangi bir önce-

ki taraftarının idrak edemeyeceği bir şekilde, başarılabilir hedefler ilkesinden de uzaklaştığı çok açıktır. Bu özel ilke, amaçlarına ulaşabilecek kaynaklardan yoksun olan ve büyük ihtimalle kendi koşullarını daha da kötü hale getirecek olan güçlerin başarısızlığa mahkûm ve kendi kendini yok edici maceralarına karşı konmuş bir ilkedir. Şimdiki durum, tereddütsüz her türden mantıklı askerî hedefe başarıya ulaşmayı bekleyebilecek olan ve dünyanın şimdiye kadar gördüğü en güçlü askerî varlığıyla ilgilidir. Dolayısıyla burada yeni bir ilke inşa edilmektedir ve bu ilke basitçe şu anlama gelebilir: Askerî eylem, her şeyden önce, amaçlarını gerçekleştirme konusunda hiçbir umut olmadan da meşrulaştırılabilir, ama askerî eylemin şimdi hiçbir özel amaca ihtiyaç duymadığını söylemek, muhtemelen daha doğru olacaktır.

Böyle bir ilke, doğal olarak amaç-araç hesabını da etkiler. Biz ABD ve müttefiklerini, kullandıkları çok ağır yıkıcı araçlar dikkate alındığında, ilân ettikleri amaçlara uygun olmayan hareketlere giriştikleri için eleştirmeye alışkınızdır. Ama şimdi orantılılık ilkesini toptan terk etmek zorunda kalabiliriz. Sadece, bizden 'orantısız' araçları kabul etmemizin istenmesi nedeniyle değil, aksine belirli amaçların yokluğunda, böyle bir hesabın artık tamamen âlâkasız olması nedeniyle. Şimdi ne niyet ne de zaman bakımından, yeni bir *sonu olmayan* savaş ilkesi var.

'Terörizme karşı savaş' yeni doktrinin ilk örneği değildir. Bu doktrinin kesinlikle Soğuk Savaş'ta kökleri var. Hattâ 'uyuşturucuya karşı savaş'ın da, hiç şüphesiz (ister ABD tarafından doğrudan isterse onun yardımıyla, diyelim, Kolombiya güçleri tarafından yürütülen) askerî bir unsura sahip olması nedeniyle, bu türden bir özelliği vardı. Ama yeni doktrinin oluşturulmasının başka bir önemli adımı 'insanî savaş' idi. İşte kesinlikle bu bağlamda eski âdil savaş ilkesinin kısıtlamaları ilk olarak en açık biçimde terk edildi.

Balkanlardaki savaş konusundaki tartışmalarında, o zaman

ABD'nin BM Daimi Temsilcisi olan eski ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright'ın, o zaman Genelkurmay Başkanı olan şimdi Dışişleri Bakanı olan Colin Powell'ın* Bosna'ya askerî müdahaleye itiraz etmesine karşı çıkmış olduğu şimdi artık çok iyi bilinen bir hikâye. Powell'ın itirazının temelindeki şey, 'Powell Doktrini' denilen şeydi. Bu, eski âdil savaş geleneği içinde, [illegible]erî bir harekatın açık ve sonu belli hedefleri, uygun araçları ve çıkış stratejileri olması gerektiğini kabul eden bir askerî doktrindir. Albright, sinirli bir biçimde 'eğer kullanamayacaksak, sürekli bahsettiğiniz bu muhteşem orduya sahip olmanın anlamı ne?' diye itiraz etmişti. Albright'ın karşı çıktığı, her türlü askerî harekâta, asla ve sürekli karşı çıkan bir askerî doktrin değildi. Asker biri olarak, Powell hiç de pasifizmi savunmuyordu. Ayrıldıkları nokta, tam da geleneksel âdil savaş doktrininin belirli ve bitimli başarılabilir hedefler ve orantılı araçlar gerektirdiği noktaydı.

Ama eğer Madeleine Albrigth bu yeni doktrinin gelişmesinde bir dönüm noktasını temsil ediyorsa, bu uzun süredir ABD'deki siyasî şahsiyetlerin eski doktrini terk etme biçimi konusunda bir modeldi. Henry Kissinger askerî güçlerin önceden kestirilemez biçimde kullanılmasını önerdiğinde, tıpkı Albrigth gibi onun aklında da, başka siyasîlerin Soğuk Savaş sırasında yaptığı gibi bazı belirli askerî hedeflere ulaşmak için güç kullanmasından daha yaygın ve daha yeni başlayan bir şekilde, siyasî amaçlar için güç kullanımı vardı. Elbette Kissinger bilhassa âdil savaş argümanlarına düşkün değildi ve genel olarak, hikmet-i hükümet'in (raison d'etat) ahlâk dışı ve açıkça birbiriyle çelişen ilkelerine bağlılığı konusunda oldukça açık bir tutuma sahipti. Ama başka siyasî liderler, aynı politikalar: destekleme konusunda, hiçbir güçlük çekmeden savaşın adaletinden bahsediyorlardı. Bugün, Colin Powell'ın kendisi Dışişleri Bakanı iken, ona Donald Rumsfeld, Paul Wolfo-

* Powell, ikinci George W. Bush hükümetinde bu görevden ayrıldı. –ç.n.

witz ve Dick Cheney, Richard Perle gibi Bush'un danışmanları ile birlikte asker olmayan politikacılar karşı çıkıyordu. Bunların görüşleri, eski amaçlar ve araçlar gibi âdil savaş ilkelerine daha da açık biçimde zıttır. Bunların planı, yani 'Sonsuz Savaş Operasyonu' zaman ve coğrafya konusunda sınırları olmayan açık-uçlu bir savaşı istiyor.

Başkan Bush, kısa bir süre önce açık uçlu bir sürekli savaş ilânı anlamına gelen yeni bir askerî doktrinden bahsetti. ABD şimdi, uzun süredir geçerli olan önleme ve caydırma şeklindeki askerî doktrinlerden kopan yeni bir 'savunmacı müdahale' politikası ile, öyle hissettiği her yer ve zamanda, açıkça tanımlanabilir hiçbir neden için değil, ve kesinlikle varolan belirli bir askerî tehdit karşısında değil, ama sadece gelecekte muhtemel bazı tehditler olabileceği öngörüsüyle – ya da hattâ bunların hiçbiri olmadan – yoğun önleyici saldırılar yapma hakkına sahip olduğunu ileri sürüyor. Bush yönetimi, o zamandan bu yana, önleyici saldırı doktrininin nükleer silâh kullanımını da içerdiğini hiçbir şüpheye yer bırakmayacak bir şekilde açıklığa kavuşturdu. Sonsuz savaş durumu ayrıca, insan haklarının aşınmasından muhalefetin caydırılması hattâ bastırılmasına uzanan yeni bir ideolojik ve siyasî iklim tarafından da destekleniyor.[5]

Richard Perle, 'terörizme karşı savaşta cepheler olmadığını' söylüyor:

[5] Bu son eğilimin ilginç bir tezahürü 'Defending Civilization: How Our Universities Are Failing America', (Uygarlığı Savunmak: Üniversitelerimiz Amerika'ya nasıl ihanet ediyor) adlı küfürbaz bir belgedir. 'Terörizme karşı savaş' denilen şeyi eleştiren akademisyenleri hainlikle suçlayan ve ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney'nin eşi Lynne Cheney'nin de kurucularından olduğu American Council of Trustees and Alumni adlı kuruluş tarafından yayınlanan bu belge, McCarthy dönemini anımsatır bir tarzda insanların isimlerini vermektedir. Bayan Cheney ayrıca Amerika: Yurtsever Okuma Kitabı (America: A Patriotic Primer) adlı, baştan sona bu siyasete uygun bir propaganda olan bir çocuk kitabının da yazarıdır.

> Bu topyekûn bir savaş. Çeşitli düşmanlara karşı savaşıyoruz. Çok sayıda düşmanımız var. Önce Afganistan'ı halletmeye gidiyoruz, sonra Irak'ı hallederiz, sonra da ne durumda olduğumuza bakarız şeklindeki bütün bu konuşmalar, konuya yaklaşım açısından tamamen yanlış bir yol.... Eğer sadece dünya görüşümüzün ilerlemesine izin verir ve onu tümüyle benimsersek ve zeki bir diplomasi bütünü oluşturmaya çalışmaz, ama sadece topyekûn bir savaş verirsek ... çocuklarımız bundan sonraki yıllarda bizim hakkımızda büyük marşlar söyleyecekler. [6]

Eh işte sonuç ortada: Topyekûn ve bitimsiz bir savaş – sadece zorunlu olarak devamlı bir savaş değil, ama süresinde, amaçlarında, araçlarında ve uzanacağı mekânlar bakımından sonu olmayan bir savaş.

Evrensel Kapitalizm

Yeni sonu olmayan savaş ideolojisi yeni emperyalizmin özel gereksinimlerine bir cevap niteliğinde. Ancak yirminci yüzyılda ya da hattâ, ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan bu emperyalizm, kapitalist bir dünyaya ait. Bu kapitalist dünyayı tarihte bu kadar geç bir noktaya, hattâ kapitalizmin gelişmesinde bu kadar geç bir noktaya yerleştirmek tuhaf görünebilir. Ama son on yılların diğerlerinden farklılığı, kapitalizmin *evrenselliği* idi ve hattâ SSCB'nin hâlâ varolduğu zamanlarda bile, kapitalizmin kuralları bütün dünyaya damgasını vurmuştu. Daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, Marksist emperyalizm teorileri farklı bir emperyalist çağa aitti. O çağda, kapitalizmin gelişmesinin geç döneminde bile, asla kapitalizmin bugünkü kadar evrensel olduğu varsayılamazdı.

Ama kapitalist kurallar şimdi bütün dünyayı kaplamış olsalar bile, ülkesel devleti ortadan kaldırmadılar. Aksine, kapitalizm ne kadar evrensel hale gelirse, evrensel ve güvenilir bir yerel devletler sistemine gereksinimi de o kadar artar. Fakat, tıpkı henüz ev-

[6] Richard Perle, aktarıldığı yer John Pilger, *The New Rulers of the World* (London: Verso, 2002), s. 9-10.

rensel kapitalizm dünyasındaki emperyalizmle ilgili sistematik bir teorimiz olmadığı gibi, emperyal efendiler ve bağımlı sömürgelerden oluşan bir dünyayı değil, ama hem emperyal hem de bağımlı güçlerin az ya da çok egemen devletler olduğu bir uluslararası sistemi uygun biçimde kavrayan bir emperyalizm teorimiz de yok.

Belki bugün emperyalizm hakkında çok uzun zamandan beri olduğundan çok daha fazla şey duyuyoruz ve emperyalizmin bir biçimi olarak küreselleşme teorileri de kıt değil. Ama küreselleşmeyi, geleneksel biçimde, ulusal devletlerin çöküşü olarak tanımlamak, yeni emperyalizm hakkındaki belki de en yeni ve en ayırıcı şeyi kaçırmak demektir; onun birden çok devletten oluşan bir sistem tarafından yönetilen, başka bir benzeri olmayan ekonomik egemenlik tarzını. Bu emperyalizm tarzının kendine özgü özellikleri henüz daha yeni yeni ortaya çıkmaya başlıyor ve daha da önemlisi, bu yeni bağlamda silâhlı kuvvetlerin oynadığı özel rol, ancak şimdi sistematik bir savaş ideolojisinde ifadesini bulmaya başlıyor.

Kapitalist emperyalizmin en erken dönemlerinde, ham biçimde, fetih ya da hattâ askerî egemenlik ve siyasî yönetim olarak değil, ama tamamen ekonomik hegemonya olan bir emperyalizm kavramı doğdu. Daha önce gördüğümüz gibi, John Locke bu yeni kavramı en iyi yansıtan kişidir. Locke'un sömürgeci mülkedinme teorisi, siyasî yönetim sorununu veya bir siyasî iktidarın bir başkasına hükmetme hakkı sorununu atlamıştır. Ve Locke'un mülkiyet teorisinde emperyalizmin doğrudan bir ekonomik ilişki haline geldiğini görürüz; bu ilişki, kendisini yerleştirmek ve sürdürmek için kaba zora gerek duysa bile. Bu tür bir ilişki ne yönetme hakkı ne de hattâ sadece yerleşim olmayan veya kullanılmayan toprağı mülkedinme hakkı tarafından değil, fakat aslında bir yükümlülük olanak değişim değeri yaratma hakkı tarafından meşrulaştırılabilir ya da meşrulaştırılabilir görünür.

Kapitalizm, sermayenin ekonomik hegemonyasının dünyaya

hükmeder hale gelmesinden daha önce, yoğun jeopolitik ve askerî rekâbetlere sahne olan klasik emperyalizm çağından geçti. Bu çağ biteli uzun zaman oldu. Kapitalist emperyalizm neredeyse tamamen bir ekonomik egemenlik meselesi haline geldi. Bu egemenlikte, egemen kapitalist güçler tarafından manipüle edilen pazarın kuralları uzun süreden beri artık emperyal devletler veya koloni yerleşimcileri tarafından yapılmayan işleri yapar hale getirildiler. Ama şimdi biz, kapitalist kuralların evrenselliğinin hiçbir şekilde askerî güce duyulan gereği ortadan kaldırmadığını keşfetmeye başlıyoruz. Aksine, tersi doğrudur. Yeni emperyalizm, tıpkı Locke'un sömürgeci elkoyma teorisi gibi, bir savaş doktrini olmadan yapamaz.

Bir kez daha, kapitalist emperyalizmin ekonomik eriminin doğrudan siyasî ve askerî gücünün çok ötesine geçmesi, onun ayırıcı ve özsel niteliğidir. Kapitalist emperyalizm emperyal işlerinin büyük kısmını yürütmek için 'pazar'ın ekonomik kurallarına güvenebilir. Bu kapitalist emperyalizmi, – ister kendi yönetimlerini hâkim kılmak için doğrudan baskı güçlerinin kapasitesi ölçüsünde bir hükmetme alanına sahip olabilen bölgesel imparatorluklar olsun, isterse avantajları denizlere veya diğer ticaret yollarına egemen olmalarına dayalı olan ticarî imparatorluklar olsun – her türlü ekonomi-dışı güce doğrudan bağımlı olan daha önceki emperyalizm biçimlerinden keskin biçimde ayırır.

Ekonomik kuralların empoze edilmesi çok kanlı bir iş olabilir. Ama bağımlı güçler o kurallara ve pazarın 'yasaları'na karşı bir kez savunmasız hale getirildikten sonra, sermayenin iradesini empoze etmek için emperyal devletlerin doğrudan yönetimine artık gerek kalmaz. Ama burada yine aynı paradoksla karşı karşıya geliriz: Pazarın kuralları herhangi bir devletin gücünün çok daha ötesine ulaşabilirken, bu kuralların kendisi ekonomi-dışı güç tarafından uygulanmak zorundadır. Ne sermaye birikimi ve pazardaki işlemlerin gerektirdiği ekonomik kuralların empoze edilmesi ne de gündelik

toplumsal düzen, sermayenin ekonomik etki eriminden çok daha yerel ve bölgesel olarak çok daha sınırlı olan idarî ve baskıcı güçler olmadan başarılamaz.

Paradoksal olarak, işte bu nedenle, imparatorluk ne kadar çok sadece *ekonomik* hale geldiyse, ulus devlet(ler) de o kadar çoğaldı. Sadece emperyal güçler değil, bağımlı devletler de küresel sermayenin egemenliği için vazgeçilmez olduklarını kanıtlamışlardır. Gördüğümüz gibi, kapitalist emperyalizmin asıl stratejisi, kapitalist kuralların taşıyıcısı olarak çalışacak yerel devletlerin yaratılması idi. Küreselleşme bile, emperyalizmin bir devletler sistemine duyduğu bu ihtiyacı aşamadı. 'Küreselleşmiş dünya' her zamankinden daha fazla, bir ulus devletler dünyasıdır. Tamamen, herhangi bir devletin ülke sınırlarının veya siyasî egemenliğinin çok daha ötesine geçen çok yaygın bir ekonomik hegemonyaya dayanması nedeniyle küreselleşme dediğimiz yeni emperyalizm, herhangi bir başka emperyalizm biçiminden çok daha fazla, birden çok devletten oluşan bir sisteme dayanan bir emperyalizm biçimidir.

Artı Emperyalizm mi?

Bize sınırsız savaşın, sınırları olmayan bir dünyaya, ulus devletlerin artık asıl oyuncular olmadığı ve devlet-olmayan düşmanların, ya da 'teröristlerin' asıl tehdit haline geldiği bir dünyaya cevap olduğu söyleniyor. Bu argüman kesinlikle cazip bir uyuma sahip, ama dikkatli bir incelemeye dayanamayacaktır. Terörizm tehdidi, devletsiz olmasına rağmen değil, bizzat bu yüzden, karşı konulmaz güçteki bir askerî rakibe karşı, başka her tür güç kullanma tehdidinden daha fazla dayanıklıdır. Ve her durumda, 'terörizme karşı savaş' muhtemelen önlediğinden daha fazla terörist saldırıyı teşvik edecektir. Tanımlanabilir hiçbir hedefe yöneltilmemiş olan oransız askerî güç yığılması, devlet dışı düşmanlar tehdidi ile açıklanamaz. Aksine, 'artı emperyalizm' her ne kadar bozulmuş ve nihai olarak kendi kendini yok edici olsa da, yalnızca küresel devlet

sistemine, bu sistemin çelişkili dinamiklerine cevap olarak bir anlam ifade eder.

Küresel sermayenin yerel devletlere ihtiyacı vardır. Ama küresel sermayenin emirlerine göre hareket eden devletler, bir zamanlar kapitalist kuralları bütün dünyaya yaymış olan eski koloni sömürgecilerinden daha da etkili olabilirlerse de, bu devletler aynı zamanda büyük riskler doğururlar. Özellikle, bu devletler kendi iç baskıları ve muhalefet güçlerinin baskısının etkisi altındadırlar ve kendi baskıcı güçleri emperyal sermayenin iradesine karşı çıkabilecek yanlış ellerin eline geçebilir. Ulus devletin ölmekte olduğu varsayılan bu küreselleşmiş dünyadaki ironisi şudur: Küresel düzenin sürdürülmesinde çok devletli bir sisteme her zamankinden daha fazla olan yeni emperyalizm için, bu devletlerin hangi yerel güçler tarafından ve tabii nasıl yönettikleri de daha önce hiç olmadığı kadar önemlidir.

Eğer âcil değilse bile, önemli bir tehlike şudur: Gerçekten demokratik devletler için, devlet içindeki sınıflar dengesinde bir değişiklik uğruna verilen halk mücadeleleri, böyle demokratik ulusal mücadeleler arasında uluslararası bir dayanışma ile birlikte emperyal güçlere karşı eskisinden çok daha büyük bir tehdit oluşturabilir. Zenginlerle yoksullar arasındaki eşitsizliklerin azalmadığı, aksine arttığı bir dünyada, ne kadar uzak görünürse görünsün, bu ihtimal emperyal bilinçten asla çok uzak olamaz. Ne de emperyal egemen, bütün dünyadaki, Kuzey ve Güney'de yeni liberal küreselleşmenin yarattığı artan hoşnutsuzluk ve sistem-karşıtı hislerden habersizdir.[7] ABD'nin yönettiği küresel sermaye, bu kitap tamamlanmak üzere iken Brezilya'da olduğu gibi, seçimlerle oluşacak türden değişiklikleri bile hoş karşılayamaz.

Ama ABD, yanlış doğrultuda olan ve yaygın 'rejim değişiklik-

[7] Mevcut 'meşruluk krizi'yle ilgili mükemmel bir kısa değerlendirme için bkz.: Walden Bello, 'Drop Till We Shop?', *The Nation*, 21, October 2002 özellikle s. 27-29. Bu yazı, Robert Brenner'in *The Boom and the Bubble: The US in the World Economy* kitabının bir değerlendirmesidir.

leri' yönündeki bir yakın tehdit olsun olmasın, kendi 'küresel' sermayesinin içinde serbestçe hareket edebileceği siyasî bir ortamı korumak için çok sıkı çalıştı. Emperyal güç bu nedenle, küresel devlet sistemi üzerindeki denetimini kaybetme riskine karşı kendini garantiye almak için düzenli aralıklarla harekete geçti. Bu ihtimal ne kadar imkân dışı veya uzak görünse de, ABD hiç şüphe götürmeyen avantajı ve ezici askerî gücü ile karşı koyarak bu ihtimalin önünü almaya hazırdı – çünkü bunu neredeyse ceza görmeden yapabilirdi.

ABD – egemenliğindeki bu küresel sistemi tehdit edebilecek tamamen birkaç farklı tehlike daha söz konusu ki, bunların tamamı devletle ilgilidir. Bu tehditlerden biri, bugün 'başarısız' devletler denen devletlerin durumunda olduğu gibi, etkin devlet güçlerinin *yokluğunun* doğurduğu düzensizlikler olarak bu sermayenin ihtiyaç duyduğu istikrarlı ve öngörülebilir bir ortamı tehlikeye sokar. Başka bir tehlike ise ABD egemenliğindeki dünya düzeninin normal etki alanı dışında çalışan ve Washington'ın 'haydut' devletler (veya 'şer ittifakı') demeyi tercih ettiği – ABD yörüngesinde kalan aynı derece şer devletlerden ayrı tutulan – devletlerin doğurduğu tehlikedir.

Daha da büyük bir tehlike böyle marjinal durumlardan değil, ama çok iyi işleyen ve ABD egemenliğiyle rekâbet etme tehdidinde bulunan devletler ve ekonomilerden geliyor. Böyle tehditler sadece gelecekteki muhtemel rakip ülkeler Çin ya da Rusya'dan gelmez. Kapitalist düzenin içinden ve hattâ tam da kalbinden kaynaklanan daha yakın tehditler de var. Örneğin Avrupa Birliği potansiyel olarak ABD'den daha kuvvetli bir ekonomik güçtür.

Ama büyük kapitalist güçler arasındaki hegemonyasını sürdürebilmesi, eski emperyal devletlerin geleneksel emperyalistler arası rekâbet günlerinde yapmaya çalıştığı gibi jeopolitik egemenlik veya hattâ bir 'güçler dengesi' oluşturmaktan çok daha karmaşık bir iştir. Bu artık sadece rakiplerini yenmek gibi basit bir iş değil-

dir. Büyük kapitalist rakiplerle savaş, her ne kadar bu asla ihtimal dışı bırakılamazsa da, büyük ihtimalle, sadece rekâbeti yok etmek değil, aynı zamanda pazarları ve yatırım fırsatlarını da ortadan kaldırmak olacağı için, kendi kendini yok edici bir şeydir. Küresel bir kapitalist ekonomideki emperyal egemenlik, rekâbeti yok etmekle rakip ekonomilerde pazarlar ve kâr yaratan koşulların varlığını koruma arasında hassas ve çelişkili bir dengeyi gerektirir. İşte yeni dünya düzeninin en temel çelişkilerinden birisi budur.

Japonya ve Almanya'nın II. Dünya Savaşı'ndan sonraki gelişmesi ve bu iki devletin eski düşmanları ile ilişkileri, büyük kapitalist devletler arasındaki çelişkili ilişkileri çok güzel bir biçimde ortaya koyar. ABD'nin bakış açısından, bu iki devletin ekonomik başarısı birbirinden ayrılmaz biçimde hem iyi hem kötüdür: Bu başarı Pazar ve sermaye sağlar, ama aynı zamanda rekâbetçi tehditler de oluşturur. Büyük kapitalist ülkeler arasındaki ilişkiler o zamandan bu yana rekâbet ve işbirliği arasında rahat olmayan bir denge içinde, sürekli büyük anlaşmazlıkların patlak verdiği, ama savaş tehdidinin olmadığı bir durumda sürdürülmüştür.

O zaman, küresel kapitalizm dünyasında emperyal hegemonya, rakip ekonomi ve devletleri onlarla savaşmadan kontrol etmek demektir. Aynı zamanda yeni askerî doktrin, askerî gücün, – bu gücün ana rakipleri kontrol etmek için kullanılması dolaylı olmak zorunda olsa bile – kritik dengeyi korumak için vazgeçilmez bir araç olduğu varsayımına dayanır. Bu özellikle diğer ekonomilerin hegemonik güce oranla yükselmekte oldukları zamanlarda doğrudur. Kendi ekonomisi gerileme içinde idiyken ve hâlâ gerilerken özellikle Çin olmak üzere dünyanın başka bazı bölgelerinin tarihsel olarak başka benzeri görülmeyen bir büyüme içinde olduğu 'tek süper gücün' dikkatinden kesinlikle kaçmamıştır.[8] AB'nin bir eko-

[8] Batıdaki, özellikle ABD'deki uzun ekonomik daralma ile aynı zamanda başka yerlerde yaşanan dikkate değer yükselişler - Örneğin Çin Batı'nın uzun daralması (downturn) sırasında Batı'daki savaş sonrası genişlemeyi bile 'gölgede bırakan' büyüme oranları gerçekleştirdi - arasındaki çelişkiler

nomik süper güç olarak doğuşu da, ABD hegemonyasının tek güvenilebilir göstergesi olarak askerî üstünlüğe özel bir önem yükledi.

Newsweek'in eski bir Dış Politika editörü etkili bir dergi olan *Foreign Affairs*'deki yazısında 'Avrupalılar Japonların Körfez Savaşı'nda öğrendikleri şeyi şimdi öğreniyorlar: Büyük bir ekonomik güç, size asıl olarak ekonomide bir etki gücü verir... Tokyo'nun "Pasifik Yüzyılı"nın yeni Roma'sı olmaya hazır olmadığı Körfez Savaşı sırasında ortaya çıktı. Ve şimdi – hayatî olan kaba güç düzeyinde Avrupa'nın da, Japonlar gibi, bir "pigme" olduğu ortaya çıktı..." diyordu.[9] Bu değerlendirme ABD'nin tek yanlılığının eleştirisi olarak, Avrupa'nın karşı koymak için ayağa kalkacağı umudu ile yazılıyordu. Ama ABD'nin mevcut rekâbet edilemez ve (çok pahalı) askerî üstünlük doktrini, açıkça herhangi bir bağımsız Japon ve Avrupa askerî güç yığınağını caydırmak için tasarlanmıştır. Bunun nedeni, sadece böyle bir şeyin 'kaba güç alanında' ABD üstünlüğünü garantileyecek olması değil, aynı zamanda kesinlikle 'kaba gücün' de ekonomik 'etki gücü' üzerinde kendine has etkileri olmasıdır.

ABD, eğer bu güçlerin yapısı ve kullanımını kendi amaçlarına hizmet etmekle sınırlandırılabilirse, Avrupa askerî güçlerinin gelişmesini bir noktaya kadar teşvik etmeye hazırdır. Örneğin Avrupa barış güçleri, ABD askerî harekatlarından arta kalan pisliğin temizlenmesinde kullanışlı olabilir veya değişik tipten özel kuvvetler 'teröre karşı savaş'ta kullanılabilir. Ama Avrupa'da gerçekten bağımsız olan herhangi bir rakibin doğuşunu önlemek için her türlü önlem alınmaktadır. Tercih edilen strateji, Avrupa güçlerini

için bkz.: Perry Anderson, 'Confronting Defeat', London Review of Books içinde, 17 October, 2002, s. 12. Bu yazı Eric Hobsbawm'ın çağdaş dünya tarihi üzerine bir değerlendirmedir.

[9] Michael Hirsh, 'Bush and the World', *Foreign Affairs*, September/October 2002, s.38.

güvenli bir biçimde NATO çatısı altında tutmaktır. Kurnaz Amerikalı yorumcu William Pfaff'ın tanımladığı üzere, NATO çerçevesi, Avrupa kuvvetlerinin 'Pentagon'un yabancı lejyonları' olabileceği bir yerdir. Pfaff'a göre 'modernleştirilmiş Avrupa NATO kuvvetleri Washington'a iki bakımdan katkı sunmaktadır:

> İlk olarak, bu güç, aksi durumda, Avrupa Birliği'nin bağımsız âcil müdahale gücü için harcanacak kaynak ve enerjilere önceden kendisi için el koyacaktır. İkincisi, bu gücün modern silâh sistemleri ve yapıları, Amerikan komuta, kontrol ve iletişim sistemleriyle bütünleştirilecektir. Bunun sonucu, bu gücün ABD/NATO operasyonları dışında, düşük düzeyde kullanılabilecek olmasıdır. Bunlar Avrupa'yı ABD'nin küresel hakimiyetine gelecekte meydan okuyabilecek Çin dışındaki tek güç olarak gören Washington'daki bazı şahin politika düşünürleri için önemsiz mülahazalar değildir.[10]

Başka bir şekilde söylersek, NATO'nun birincil işlevi, şimdi her zamankinden daha fazla, ortak düşmanlara karşı bir ittifak oluşturmaktan çok ABD'nin dostları üzerindeki hegemonyasını sürdürmektir. Öyleyse, ABD'de, küresel kapitalizmin çelişkileriyle uğraşmak için bir siyasî doktrin oluşuyor demektir. Bu doktrinin ilk varsayımı şudur: ABD, dost ya da düşman fark etmez hiçbir devlet ya da devletler topluluğunun, yarışma veya onunla eşit olma niyetine kapılmayacağı bir askerî üstünlük düzeyine sahip olmak zorundadır. Bu stratejinin amacı, basitçe saldırıyı caydırmak değil, ama her şeyden önce, başka hiçbir devletin küresel ve hattâ bölgesel bir egemenlik arzusuna sahip olmayacağını garanti altına almaktır.

---

[10] William Pfaff, 'A foreign legion for the Pentagon? NATO's "relevance", *International Herald Tribune*. Thursday 7 November, 2002, s. 8.

Bush Doktrini

New York Times, 1992'de Pentagon tarafından hazırlanan *Defence Planning Guide* (Savunma Planlama Yönergesi) başlıklı sızdırılmış bir belge yayınladı. Belgenin yazarı, belgeyi baba George Bush için yazan ve şimdi George W. Bush'a danışmanlık yapan Paul Wolfowitz* idi. Ve belge ilk ortaya çıktığında asıl destekçisi ise şimdiki Başkan Yardımcısı Dick Cheney'di. Bu belgenin mantığı oldukça karmaşıktır, ama anlamı çok açıktır: Başka yerlerde olduğu gibi ABD askerî varlığını Orta Doğu'da da sürdürmenin amacı, örneğin, ABD'ye petrol arzını sürdürmekten daha çok 'gelişmiş sanayileşmiş ülkelerin bizim liderliğimize meydan okuma hevesini kırmakla ilgilidir.' Asya ve özellikle Avrupa'daki yükselmeye istekli güçlere, 'potansiyel rakipleri daha büyük bir bölgesel ve küresel rol arzulamaktan bile caydırma'[11] kapasitesine sahip bir askerî üstünlükle karşılık verilmesi zorunludur. Hedef, uzaya bile yayılan bir 'tam kapsamlı egemenliktir.'

Bu belge Richard Perle'nin önerdiği 'total' savaşın, sadece 9/11'e bir cevap olmadığını açıkça ortaya koyuyor. Bu trajik olay, sadece, uzun süredir hazır olan bir gündemin uygulamaya konulması için bir bahane olarak kullanıldı. Daha az azgın bir şahin olan Colin Powell bile, bir yorumcunun belirttiği gibi, 'tek yanlı dünya egemenliği' hedefini kabul ediyor. Powell daha 1992'de ABD 'herhangi bir rakibi, bize dünya sahnesinde meydan okumayı hayal bile etmekten caydırmaya'[12] yetecek güce sahip olmak zorundadır diye ısrarla belirtiyordu.

Savunma Planlama Yönergesi'nde ana hatları çizilen doktrine, şimdi George W. Bush'un Eylül 2002'de açıklanan yeni *National*

* Wolfowizt bir zamanlar ABD'nin Türkiye büyükelçiliğini de yapmıştır.

[11] Aktarıldığı yer Nick Cohen, 'With a friend like this . . .', the *Observer*, 7 April, 2002, s.29.

[12] Aktarıldığı yer Anatol Lieven, 'The Push for War', *London Review of Books*, 3 October, 2002, s. 8.

Security Strateji'si (Ulusal Güvenlik Stratejisi) ile resmî bir statü verilmiş oldu. Bush doktrini, herhangi bir uluslararası anlaşmanın kısıtlamalarına tâbi olmayan, herhangi bir yerde ve herhangi bir zamanda tek yanlı ve başkalarını dışlayıcı önleyici saldırı hakkını savunuyor. Bu saldırının amacı 'güçlerimizin, potansiyel hasımları Birleşik Devletler güçlerini aşma veya ona denk hale gelme umuduyla bir askerî yığınaktan caydırmaya yetecek kadar güçlü olacağını' garanti altına almaktır.

İlk anıldığından bu yana, bu doktrinin amacı, ister taraftarı, ister muhalifi olsun değişik yorumcuların gözünden kaçmadı. Bu yorumcular için askerî stratejinin hedeflerinin her zaman açık hedefler olmayabileceği ve dostlar ve müttefikler de dahil başlıca rakipler üzerinde kurulacak hegemonyanın ağır basan asıl amaç olduğu açıktı. Bu yorumculardan biri, 'Orta Doğu petrollerinin o kadar da büyük bir yüzdesini almıyoruz ve Orta Doğu'nun polisi gibi bir rolü üstlenmemizin nedenlerinden biri daha çok şu meseleyle ilgilidir: Japonya ve bazı başka ülkelerin kendilerine yönelik petrol akışının güvenli olduğunu hissetmelerini sağlamak.... ve dolayısıyla o zaman onlar büyük bir güç, silâhlı kuvvetler ve güvenlik doktrini yaratmaya daha fazla ihtiyaç duymazlar ve siz de, sizinkilerle çatışan amaçlarla askerî güçlerini bütün dünyaya gönderen bir sürü süper güçle karşı karşıya kalmazsınız.' Bu gözlem Orta Doğu petrolünün ABD için önemini hafife almış olabilir, ama ABD'nin dost rakiplerinin askerî bağımsızlığını engellemeye gösterdiği ilgi konusunda kesinlikle yanılmıyor. Başka iki yorumcu ise, dünyadaki bazı belirli çatışmaların çözümlenmesinin ABD'nin çıkarına olmadığını, çünkü bunun bütün rakiplerinin toplamından daha büyük ve daha güçlü bir askerî gücün meşrulaştırılmasını zayıflatacağını bile ileri sürdüler. Örneğin 'Kore'de en iyi durum mevcut statükodur, çünkü bu durum ABD güçlerinin orada sonsuza kadar konuşlanmasına imkân tanıyor', ama Kore'nin yeniden birleşmesi, ABD birlikleri çekileceği için, büyük ihtimal-

le, Japonya'yı askerî olarak kendi kendine yeterli hale gelme konusunda cesaretlendirebilir.[13]

Bush yönetiminin muhalifleri arasında, bu stratejinin eski ABD dış politikasından büyük bir kopuşu temsil ettiği ortak bir kabul haline geldi. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki onlarca yıl boyunca, bu dış politikanın Sovyetlerin önüne set çekilmesini isteyen bir 'gerçekçilik' ve 'açık ticaret, demokrasi ve çok taraflı kurumsal ilişkilerin birbiri yanısıra yürüdüğü' bir tür 'liberalizm' üzerine kurulduğu ileri sürülür.[14] Ancak, geçmiş ve şimdi arasındaki devamlılıklar olmasa, Bush yönetiminin fütursuz maceracılığı tamamen açıklanamaz olurdu. Elbette Bush'un çevresindeki şahsiyetlerin özel mantıksızlıkları veya aşırıcı politikalarını veya aslında petrol endüstrisindeki çok özel ve kişisel çıkarların tâ kendisini hesaba katmamazlık edemeyiz. Ama mevcut stratejinin temelleri uzun zaman önce atıldı.

Bush'un uluslararası anlaşmaları küçümsemesinin, ABD'nin taraflılığını yeni aşırı uçlara götürdüğüne kuşku yok. Ama Bush'un ekibinin ABD dış politikasının birincil amacının az ya da çok egemen devletlerden oluşan bir küresel sistem üzerinde hegemonya kurmak olduğuna ve bu projenin kalbinde dev bir askerî gücün yattığına inanmaları yeni bir şey değil. Soğuk Savaş'ın efsanevî Dışişleri Bakanı John Foster Dulles bu konuda daha 1950'lerde bile çok açıktı; ve yeni önleyici vuruş doktrini, mantıksızca olmayan bir şekilde, daha önceki caydırma stratejisinden bir kopuş ola-

[13] *Atlantic Monthly*'de geçiyor, Dış İlişkiler Konseyi'nden (Council on Foreign Relations) Walter Russell Mead ve Christopher Layne and Benjamin Schwartz. Her ikisini de Nick Cohen aktarıyor. Cohen ayrıca ABD'nin petrol gelirlerinin sadece dörtte biri Basra Körfezi'nden gelirken, büyük oranda Kanada, Meksika, Venezuela gibi diğer ülkelerden ve ülke içindeki üreticilerden geldiğine ve Rusya'nın büyük bir kaynak olmayı vadettiğine dikkat çekmektedir.

[14] G. John Ikenberry, 'America's Imperial Ambition', *Foreign Affairs*, September/October 2002, s.47.

rak görülürken, Dulles'in 'kütlesel (yani orantısız) misilleme'si ile Bush'un 'önleyici misillemesi' arasında fazla mesafe yoktur.

ABD askerî doktrinin temel ilkeleri, bu ilkelerin içinde hareket etmek zorunda olduğu koşullar kadar değişmedi. Savaş sonrası dönemde, ABD bir ekonomik güç olarak neredeyse tamamen rakipsizdi. Büyük genişlemeye artan bir askerî üstünlük eşlik ederken, ABD Sovyet tehdidine rağmen, kapitalist dünyayı yönetmek için az çok ekonomik egemenliğine güvenebilirdi. Her ne kadar, o zaman bile, ABD'nin egemen olduğu askerî ittifaklar içindeki potansiyel rakipleri ABD'nin hegemonik stratejisi için vazgeçilmez unsurlar olsalar da. Bugün ABD'nin ekonomik üstünlüğü artık o kadar rakipsiz değil. Aynı zamanda, ABD'nin askerî üstünlüğü şimdi o kadar büyük ve karşı konulmaz ki, dost rakiplerinin bu üstünlükle boy ölçüşmenin maliyetlerine katlanma gibi bir niyetleri hiç yok. Bu koşullarda ABD'nin hegemonyasını güçlendirmek ve bu hegemonyanın getirdiği ekonomik avantajlarını, örneğin petrolün kontrolü yoluyla, artırmak için giderek artan bir biçimde askerî güce yönelmesi şaşırtıcı değildir.

Bill Clinton'ınki gibi görünüşte iyi yönetimler de bu askerî doktrinden önemli ölçüde uzaklaşmadılar. Bu yönetimler sadece 'insanî' savaş kavramları ile savaşın sınırlarını daha da genişlettiler. Bu 'insanî savaş' kavramı, Dulles'in 'kalbi olan' bir dış politikada, yalın 'caydırıcılığın' yerini aktif 'kurtarma'nın alması gerektiği savından milyonlarca kilometre uzakta değildir. Clinton'ın bu stratejiyi, Bush Doktrini'nin aşırılıklarına kadar götürebileceği ihtimal dışıdır ve Clinton muhtemelen, Bush yönetimine cazip geldiği görülen ve nihayetinde kendi kendini yenilgiye uğratmaya mahkûm olan en pervasız askerî maceralardan kaçınırdı. Ama savaş sonrasının daha önceki yönetimleri ile şimdiki Bush rejimi arasında bir kopuş varsa, bu kesinlikle ABD küresel hegemonyası ve askerî üstünlüğünün temel ilkelerinden bir kopuş değildir.

Aslında bugünkü Bush Doktrini, eski stratejik vizyonun aşırı belirginlikteki bir tezahürüdür. Kendi kendini olabildiğince yenil-

giye uğratan bir doktrin olarak, bu doktrinin kökleri, ABD dış politikasına II. Dünya Savaşı'ndan bu yana yön veren geniş emperyal ihtiraslarda saklıdır. Bir küresel ekonomik hegemonya projesinin, birden fazla devlet aracılığıyla yürütülen tehlikeli bir emperyal yönetim tarzı ile birlikte, bugün Bush'un seçtiği yöne doğru amansız bir biçimde nasıl hareket edeceğini görmek zor değildir. Sadece Komünist bir düşmanın değil, bütün dünyanın oluşturduğu tehditle başa çıkabilmek için askerî bir üstünlüğe gerek duyulan potansiyel bir düşmanın görülür hale gelmesi, muhtemelen sadece bir zaman meselesiydi. Şimdiki askerî tutumun verimli olması ve kaçınılmaz olarak bütün dünyada artan bir anti-emperyalist düşmanlık yaratıyor olması, kesinlikle yeni emperyalizmin içindeki bir çelişkiyi temsil eder. Ama bu çelişkinin her iki tarafı da bu emperyalist sistemin temel mantığına aittir.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü sonucu öteki büyük süper gücün ortadan kalkması, söylemeye bile gerek yok, küresel düzeni köklü biçimde değiştirdi. Bu, hiçbir şey değilse bile, ABD'nin küresel ihtirasları karşısında, geriye kalan son gerçeklik kontrolünü de ortadan kaldırdı. Elbette birincil düşmanının ortadan kalkmasının, ABD'nin eskisinden daha da büyük bir kütlesel küresel üstünlüğe ulaşma dürtüsünü yumuşatmış olması gerektiği ve ABD'nin artık çok açık bir şekilde üstün olmasına rağmen, motivasyonun nereden geldiğini anlamanın zor olduğu ileri sürülebilir. Ama Sovyetler Birliği'nin yok oluşunun herhangi bir etkisi olduysa, bu etki ABD'nin kendi müttefikleri üzerindeki hegemonyasını sürdürmesini karmaşıklaştırmış olmuştur. Her durumda, hiper-egemenlik kendi mantık ve ivmesini yaratır. Tek taraflı küresel üstünlük asla bir kerede ve sonsuza kadar kazanılamaz. Bu, savaşın sınırlarını muhtemel rakiplerin güç menzilinin çok daha ötesine götürmek anlamına gelir ve bu da savaş araçlarının sürekli biçimde devrimcileştirilmesini gerektirir, ki o zaman, bu araçlar denenmemiş ve kullanılmamış halde bırakılamaz.

Muhafızları Kim Koruyacak?

Öyleyse ABD silâhlı kuvvetlerinin bir yere gönderilmesinin basit ve doğrudan hedefleri yoktur. Bu bağımlı bir devletler sisteminin sürdürülmesinde karmaşık bir rol oynayarak yeni ideolojik ihtiyaçları ortaya çıkartır. Eski sömürgeci emperyalizm biçimleri, uygun savaş ve barış teorileri ile birlikte, bağımlı halkların doğrudan fethedilmesini ve inatçı rakiplerin askerî olarak yenilgiye uğratılmalarını gerektiriyordu. Erken dönem kapitalist emperyalizm, sömürge topraklarının kontrolünü ele geçirme konusunda baskı güçlerine bağımlılığı hiç de az olmasa da, sömürgeciliğin siyasî bir savunması olmadan varolabilmeyi ve sömürgeci yerleşimin meşrulaştırılmasını bir mülkiyet teorisi ile bütünleştirmeyi başarabilmiş görünüyordu. Küreselleşme, yani mantıkî sonuçlarına götürülmüş olan ekonomik sermaye emperyalizminin, paradoksal bir biçimde, yeni bir ekonomi-dışı, ve özellikle askerî olan baskı doktrinine ihtiyacı var.

Yeni durumun yarattığı pratik ve doktriner zorluklar açıktır. Eğer yerel devletler ekonomiyi koruyacaksa, bu koruyucuları kim koruyacak? Belki de ABD'nin ekonomik egemenliğinin, savaş tehdidi kullanmadan da akla gelebilecek herhangi bir rakibi boyun eğdirmeye yetecek kadar güçlü olduğu söylenebilir. Ama büyük rakiplerin ekonomik tehdidini bir kenara koysak bile, birden fazla devletten oluşan devlet sistemi öngörülemez bir sistemdir ve askerî gücü de nihai olarak garantilenmiştir. Eğer hedef, aslında, bu küresel devlet sisteminde 'tek taraflı dünya egemenliği' ise, egemenin iradesine asla karşı çıkılmayacağını garantisi altına almak için, mutlak askerî üstünlükten daha azı yeterli olmayacaktır. (mutlak askerî üstünlükten daha azı, egemenin iradesine asla karşı çıkılmayacağını garanti etmeye yetmez). Gelen herkese karşı sürekli askerî tehdit, sonunda kendi kendini yenilgiye uğratıcı bir şey olsa da, egemen bir kez birden fazla devletten oluşan bir dünya sistemindeki küresel ekonomik egemenliğin peşine düştüğün-

de, uygun büyüklükte bir egemen askerî güç olmadan ilerlemeyi düşünemez.

Yine de, açıkça belirlenmiş bir toprak parçası üzerindeki egemenlik yerine, küresel bir ekonomi üzerinde emperyal kontrolü kurmak ve devam ettirmede askerî gücün rolünü tanımlamak kolay bir iş değildir. Tek başına herhangi bir devletin gücünün, hattâ ABD'ninki gibi devasa askerî bir güç için bile, her gün ve her yerde tüm küresel sisteme kendisini empoze etmesi imkânsızdır. Akla gelebilecek hiçbir güç, küresel sermayenin iradesini bir bağımlı devletler çokluğu üzerine her zaman empoze edemez veya sermayenin günlük işlemleri için gereken öngörülebilir bir düzeni sürdüremez. Bu amaç için, askerî güç çok küt bir araçtır ve sermaye birikiminin günlük hukukî ve siyasî koşullarının sağlanmasında tümüyle elverişsizdir. Dolayısıyla askerî güç, belki de, belirli hedef ve düşmanlar karşısında belirli hedeflere ulaşmaktan çok, sadece kendi varlığını hissettirmek ve rekâbet edilmez üstünlüğünü teyit ve ispat etmek için kullanılmalıdır.

Her durumda, ABD askerî gücü bile bir ânda her yerde aktif halde olamayacağı için (ve ABD asla bir ânda ikiden fazla savaşı sürdürmeyi düşünmedi bile) tek seçeneği sık sık askerî güç gösterisi ile, her ân her yere gidebileceğini ve büyük zarar verebileceğini göstermektir. Bu savaşın daimi olacağını söylemek demek değildir – bu ekonomik düzenin taşımayacağı kadar yıkıcı olur. 'Sonsuz Savaş Operasyonu', açıkça Hobbes'un 'savaş durumu'na çok benzeyen bir şey yaratmak amacıyla düşünülmüştür: Hobbes *Leviathan*'da 'savaşın doğası gerçek çarpışmalardan oluşmaz, ama bilinen durumda, buna ek olarak her zaman için, aksinin bir garantisi yoktur' diye yazar. İşte emperyal sermayenin birden fazla devletten oluşan küresel sistem üzerindeki hegemonyasını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu, bu sonsuz savaş *imkânı*dır.

Bu, zorunlu olarak ABD'nin hiçbir neden olmadan, sadece gösteriş için savaş açacağı anlamına da gelmez. Petrol arzının kontrolü, eskiden olduğu gibi, şimdi de emperyalist maceraların

ana saiklerinden birisidir. Afganistan'a saldırıya, Orta Asya'daki büyük petrol ve gaz yatakları hesaba katılarak girişildi. Afganistan'ın bizzat kendisi, orada 'ulus-inşa etme' işinden vazgeçmeye ve bu ülkenin kendisini yok edecek bir kaosa girmesine izin vermeye hazır görünen ABD için açıkça bir öneme sahip olmasa da, savaş ABD'nin bölgedeki varlığını güçlendirme gibi bir avantaja sahipti. Irak'taki petrolü gasp etmek, rakipler pahasına ABD petrol şirketlerine çıkar sağlamak, petrolün kontrolü yoluyla küresel hegemonyayı güçlendirmek ise çok daha zor bir meseledir. İyi gelişmiş siyasî ve ekonomik altyapısının yanısıra, kendi dev petrol rezervlerine sahip olan Irak, Afganistan gibi kendi başına bırakılamaz. Şimdi biliyoruz ki, Bush yönetiminin tercih ettiği seçenek, ABD'nin (Irak'ı) doğrudan işgâli, askerî yönetim ve Irak petrolünün doğrudan yönetimidir – en azından bu kontrol büyük oranda ABD'nin hâkim olduğu petrol şirketlerine devredilinceye kadar.[15]

Ancak ABD'nin girdiği savaşların spesifik hedefleri ne olursa olsun, daima daha fazlası vardır. ABD ekonomisinin, elbette, çok merkezî olan 'askerî-endüstriyel kompleks'ini ayakta tutma gibi çok uzun bir süre önce belirlenmiş bir ihtiyacı vardır. Tıpkı Soğuk Savaş'ın kendi zamanında yaptığı gibi, yeni sonsuz savaş da askerî ürünlere, uzay endüstrisinin askerîleştirilmesine ve küresel silâh ticaretine bu kadar bağımlı bir ekonomi için yaşamsaldır. Ve sonsuz savaş durumu, Soğuk Savaş'ın da yaptığı gibi, birçok başka ülke içi amaca da hizmet edebilir. Bush yönetimi tarafından bilinçli olarak beslenen korku ortamı sadece askerî programları ve insan haklarının aşınmasını meşrulaştırmak için değil, 11 Eylül'den önce erişilemez görünen çok daha kapsamlı bir ülke içi gündemi de meşrulaştırmak için bilinçli olarak kullanılıyor. Irak'ta savaş tehdidi bile Kongre seçimlerini etkileyecek biçimde zamanlandı. Ülke içinde yönetimi güçlendirmek için bir savaş durumundan daha iyi bir şey bulunamaz, özellikle ABD'de.

[15] Bu kitap baskıya girerken, ABD'nin Irak'ı işgâl planları gün ışığına çıkmıştı.

Ama, yine, sürekli savaş durumunun daha büyük amaçları bütün bunların ötesindedir: Birden çok devletten oluşan bir küresel sistemdeki siyasî ortamı biçimlendirmek. Sadece 'kitle imha silâhları olan' 'şeytan' devletleri değil, dost rakipleri ve sömürülebilir ekonomileri de içeren bu karmaşık sistem, karmaşık bir strateji ve farklı askerî işlevleri gerektiriyor.

Bazı durumlarda, askerî gücün amacı aslında ibretlik (örnek teşkil edici) terör, pour encourager les autres, veya "güç gösterisi etkisi" denilen şeydir. Charles Krauthammer gibi sağcı Amerikalı yorumculara göre, bölge ve ötesinde korku uyandırmak için tasarlanan Afganistan'daki savaşın asıl amacı buydu. Bazı başka durumlarda, 'rejimi değiştirmek' için doğrudan müdahaleler olabilir. Orta Doğu'da erken dönemdeki emperyalizme geri dönüş gibi bir şeye tanıklık ediyoruz. Bunun niyeti açıkça, bölgeyi çok daha doğrudan bir biçimde ABD sermayesinin çıkarlarına göre yeniden yapılandırmaktır. Yeni emperyalizm burada muhtemelen devreyi tamamlar. Ticarî emperyalizmin doğrudan emperyal yönetime yol açtığı dönemde Hindistan'daki İngilizler gibi, ABD'de de, imparatorluğun kendi bölgesellik ilkesini (territorial imperative) yarattığını keşfediyor olabilir.

Daha başka örneklerde, özellikle gelişmiş kapitalist devletlerde ise, siyasî ortam dolaylı olarak biçimlendirilir. Tıpkı savaş durumunun ABD'nin içinde uygun siyasî iklimi yaratmak amacıyla tasarlanmış olması gibi, müttefikler de, paktlar ve ittifaklar içinde bulunmaları ve diğer büyük ekonomik güçlerin denklik kurmaya çalışmayı anlamsız görmelerine neden olacak kadar göz korkutucu ve pahalı bir askerî üstünlük yoluyla, ABD'nin hegemonik yörüngesine sokulurlar.[16] Bütün bu durumlarda, hâkim amaç, birden

[16] ABD'nin stratejik egemenliği konusunda bkz.: Peter Gowan, *The GlobalGamble: Washington's Faustian Bid for World Domination* (London:Verso, 1999). Ayrıca Gowan'ın Deutscher anısına verdiği derse bakınız. 'American Global Government: Will it Work? Bu makele *Socialist Register* dergisinde yayınlanacak(tı). Gowan ABD'nin Batı Avrupa ülkeleri, özellik de Almanya'nın meydana okumasından duyduğu endişeleri vurguluyor.

fazla devletten oluşan sistem üzerinde ABD'nin egemen olduğunu göstermek ve bu egemenliği güçlendirmektir.

Bu tür amaçlar ABD'nin neden bu kadar oransız bir askerî güce sahip olduğunun, askerî çözümlere uygun olmayan durumlarda neden ABD'nin askerî güce başvurmak gibi bir davranış tarzının geliştirdiğinin, neden devasa askerî harekatın hiçbir şekilde son çare olmadığının ve neden bu askerî maceralarda araçlar ve amaçlar arasındaki bağlantının tipik olarak zayıf olduğunun açıklanmasına yardımcı olur.

Bu zaman veya amaç olarak sonsuz savaş, sınırları veya hattâ toprağı bile olmayan sonsuz bir imparatorluğa aittir. Ancak bu yine de hâlâ toprağa bağlı sınırları olan kurumlar ve güçler tarafından yönetilmek zorunda olan bir imparatorluktur. Küreselleşmiş bir ekonominin sonucu, sermayenin ekonomiyi yönetmek için yerel devletlerden oluşan bir sisteme, daha az değil daha çok dayanır hale gelmiş olmasıydı ve devletler ekonomik devrelerle daha az değil daha çok uğraşır hale geldiler. Bu sermaye ile devlet arasındaki, ekonomik güç ile siyasî güç arasındaki eski kapitalist işbölümünün sona erdiği anlamına gelir. Aynı zamanda, sermayenin küresel ekonomik erişimi ile bunu sürdürmek için ihtiyaç duyduğu yerel güçler arasında büyüyen bir uçurum var. Ve Bush rejiminin askerî doktrini bu uçurumu kapatma girişimidir.

Bu çelişkileri çözmeye çabalayan Bush Doktrini, kesinlikle bütün dünyaya yönelik bir tehdittir. Ama aynı zamanda, birden fazla yerel devlete dayanan küresel bir imparatorluğun, yerel hükümetler tarafından yönetilen küresel bir ekonominin ve gerçekten demokratik mücadelelerin meydan okumalarına karşı zayıf olan ulusal devletlerin riskleri ve istikrarsızlıklarının da kanıtıdır. Küresel ekonomik güç ile bu gücün yerel siyasî destekçileri arasındaki farklılıkta, kesinlikle giderek genişleyen bir muhalefet alanı yatmaktadır.

E. M. Wood'un daha önce yayınladığımız "***Kapitalizmin Kökeni:*** *geniş bir bakış*" adlı kitabının ardından şimdi de bu kitapla sıkı bir tamamlayıcılık ilişkisi taşıyan '***Sermaye İmparatorluğu***'nun Türkçesini sunuyoruz.

"*Geçmişi bilmeyen bugünü eşsiz sanır*!" sözü, tam da hem kapitalist emperyalizmin hem de ulus devletlerin yerini "küreselleşme" ile tanımlanabilecek yeni bir sürecin aldığı tezinin savunucuları için geçerlidir. Küreselleşme savunucularına göre, emperyalizmin ve ulus devletin yerini, her yerde ve hiçbir yerde olan devletsiz bir 'egemenlik' biçimi almaktadır. Günümüzde çağı yakalamanın simgesi haline gelen yaygın ve dahi egemen olan küreselleşme tezinin savunucularına göre emperyalizmin varlığı konusunda hâlâ ısrar edenler eskiyi savunan dinozorlardır. Kapitalizmin doğuşundan bu yana değişiklikler geçirmediğini iddia etmek mümkün değildir, ancak küreselleşmecilerde görülen tipik bir hastalıktan bahsedilebilir: Tarihsel perspektiften yoksunluk. Wood'a göre, devlet, özellikle küresel biçimi içindeki sermayeye eskiden hiç olmadığı kadar gereklidir. Küreselleşmenin siyasal biçimi küresel bir devlet değil, birçok devletten oluşan küresel bir sistemdir ve yeni emperyalizm kendi özel biçimini sermayenin yayılmacı ekonomik gücü ve onu yaşatan ekonomi-dışı (şiddet/zor) güç arasındaki ilişkiden almaktadır.

'*Sermaye İmparatorluğu*' geçmişten bu yana varolan çeşitli unsurları yeniymiş gibi algılayan, ya da yaşadığımız süreçte ortaya çıkan yeni gelişmeleri eşsiz gelişmeler olarak gören ve gerçekten de yeni olan değişmeleri abartarak niteliksel anlamlar yükleyen "tarihsel perspektif yoksunluğu"na cevap niteliği taşıyan bir kitap.

"Tarihsel perspektif yoksunluğu"nun bizi kapitalist imparatorluğa karşı direnişte güçsüz bıraktığını ısrarla vurgulayan '*Sermaye İmparatorluğu*', hem şu ânki siyasal duruma bir cevap hem de kapitalist emperyalizmi yönlendiren unsurlar hakkında analitik/tarihsel bir araştırma.

ISBN: 975-6790-39-3

epos Bilim-Felsefe-Politika

